

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

85 | 7223-73
 V-27 | ~~recept page~~
 Highway of

546	18	for 80	
144	18	x 80	

Պ. ՄԵՆՏԵԻՆՍԿԻ

19 NOV 2010
31 MAY 2006

ՀԻՒԱՆԴ ՍԷՐ

ԱՌՈՂՋԱՊԱՆԱԿԱՆ ՎԷՊ

Յ. ԿԱՊՐԱՆՔԻՆ

Թարգմ. Ա. Գ. Գ. Ն.

Հանդիման. Տպարան „ՇԻՐԱԿ“,

1905

(24)

8105

83
Ա-27

Ն Ի Է Ր

Հ Ա Յ Օ Ր Ի Ո Ր Դ Ն Ե Ր Ի Ն

Ե Ի

Ե Ր Ի Տ Ը Ս Ը Ր Դ Ն Ե Ր Ի Ն

Дозволено Цензурою. Тифлисъ, 2 Декабря 1904

Թ Ա Ր Գ Մ Ա Ն Ի Զ Ն Ե Ր Ի Յ .

7223-7

ԵՐԿՈՒԽՈՍՏ

Հասարակական արժանատյաժ քաղմաթիւ ախտերի դէմ մաքառել և նոցա, որքան կարելի է, հիմնի վեր տապալել, դա այժմեան փրկարար դիտութեան զբաղեցնող խնդիրներից մէկն է:

Կուել անդադրում մարդկութեան կամ ազգի թէ սգեկան և թէ ֆիզիքական ուժերը շլատող, քայքայող ախտերի դէմ, դա իւրաքանչիւր ազգի մատածող, հոգատար դատակարգի աւօրեայ զբաղմունքներից մէկն է այսօր:

Գիտութեան բոլոր ոյժը այսօր ուղղւած է իսկապէս մարդկանց փշացած, նեխւած, միանգամայն ձեւափոխւած բարքերը բարելաւել, նոցա, դուրս հանելով այդ ընկած դրութիւնից, դնել մի այնպիսի փրկարար ճանապարհի վերայ, որը տանում է դէպի անհատի, հետեապէս և հասարակութեան երջանկութիւնը:

Աւելորդ կը լինի մեզ մի առ մի թւել թէ ինչպիսի ախտեր ևն նեղում ներկայումս մարդկութեանը ընդհանրապէս, կամ որ ազգի մէջ դօրա սր տեղակ-

ներն են տարածւած, և վերջապէս, սրտնք են այն աշքի ընկնող ականաւոր գործիչները, որոնք իրանց ամբողջ գորութիւնը ուղղել են դէպի հասարակութեան բարքերը լաւացնող, փրկող միջոցների գործադրութիւնը:

Յաւական է յիշել միայն մեր հասարակութիւնը իւր արդի դրութեամբ և քննել նորան ամեն կողմից, հետազօտել խիստ վիրաբուժական միջոցներով. ձեռքում բռնած սուր վիրահատը մօտենալ անինայ և անդամահատել նորան, քննել նորան ուշի ուշով, դնել նորա մարմնի խաւերի իւրաքանչիւր մասը, իւրաքանչիւր թիւր և տեսնել, արդեօք կարելի է գտնել նորանում մի որեւէ առողջ կտոր:

Հաւատացած եղէք՝ հետեանքը խիստ ախուր, անախանձիկ և գրեթէ յուսահատական կը լինի. . . : Ճշմարիտ է, դուք կը գտնէք նրանում և շատ առողջ մասեր, բայց հիւանդոտները, փտած, փշացած, նեխւածները կը գերակշռեն առողջներին: Իսկ մի մարմին, որը կազմւած է անթիւ ոչ առողջ, հիւանդոտ անդամներից, վատառողջ, փտած մասերից, կարող է արդեօք կեանքի ուղին կանոնաւոր շարունակել . . .

Բժշկականութիւնը այդ հարցին բացասական պատասխան է տալիս:

Նոյն ուղղութիւնն է բռնել այժմ մեղանում գիտութիւնը, թէև ոչ այն լայն ծաւալով, ինչպէս այդ կայ ուրիշ, մեզանից դարգացմամբ բարձր, աղբերի մէջ: Նոյն խնդիրն է դրադեցնում այժմ մեր հասկացող, հասարակութեան ցաւերով տանջւող, անձնաւորութիւն-

ներին. այդ խի տեսակ քայքայող ախտերի դէմ է մաքառում այժմ մեր ինտելիգենցիան իւր ամենաթոյլ անդամից սկսած մինչև ամենաուժեղը. և դոցանից իւրաքանչիւրի կէտ նպատակին է՝ հասկացնել հասարակութեանը, ամբոխին իւր վտանգաւոր ուղղութիւնը, նորա երեսովը տալ իւր թոյլ կողմերը, նորա աշքի առաջ պատկերացնել այն ախուր տեսարանները, որոնք առաջ են գալիս հասարակական ընդհանրացած կործանիչ ախտերից:

Այդ սրտաճմրիկ տեսարաններից մէկը ահա մենք առաջարկում ենք հասարակութեանը: Այդ պատկերը բոլորովին իրական է, և վերցրած հէնց իրա ժողովրդի միջից. այդ փշաքաղող պատկերը ծնունդ է ժողովրդի անմտածած, չկշռած քայլի, խելացի դատողութիւնից սպրդնած գործունէութեան:

Թէ ինչ ախուր հետեանքներ կարող են յառաջ գալ անդգոյշ ամուսնութիւնից, անհամապատասխան զոյգերի միաւորելուց, այդ յայտնի է քիչ թէ շատ հասկացող, մտածող ամեն մի անհատի. և թէ որքան ծանրակշիռ երկիւղածութեամբ պէտք է մօտենալ ամուսնութեան սուրբ սեամին, այդ պէտք է հասկանալ ամեն մի մարդ, որ իրան հասարակութեան: սրտացաւ անդամ է համարում:

Իսկ այդ սուրբ վայրից, ամուսնութեան սրբազան սեղանից, պէտք է միանգամայն հեռու կենան այն անձինք, որոնք տառապում են հոգեկան, ջղային և վեներական հիւանդութիւններով. որոնց կեանքը անց է կենում մի շարք անհանգիստների ու դառնութիւնների

մէջ, որոնք հեծում են այդ տեսակ ժառանգական հիւանդութիւններով և որոնց սպասում է անողորմ մահ: հատու գերանդին, շարշարանքներով լի վախճանը, որը գուցէ վրայ է հասնելու շատ շուտ, դեռ ևս կեանքի յոյսերով լի նորարարող գարնան ժամանակ:

Այդպիսիները ամուսնանալով իրենց անբուժելի հիւանդութիւնը, ինչպէս մի սուրբ ականդ, կաւանդեն իրանց զաւակներին, սսքա փոխադարձաբար երկրորդ սերնդին. և այն՝ ամուսնութեան սուրբ կապի միջոցաւ: Եւ ահա մենք կունենանք մի սերունդ, կարճատե կեանքով, որոնք վարակւած վտանգաւոր հիւանդութեամբ, անընդունակ միանգամայն համայնական գործունէութեան, աշխարհ են գալիս կարծես միայն նրա համար, որ իւրաքանչիւր տանջանքի վայրկեանին անէծք կարդան իրանց հիւանդոտ ծնոցներին. նոքա, այդ փսքրիկ արարածները, միմեանց յետեից, երկար տանջանքներից յետոյ, կը թառամեն, ինչպէս լոյսից ու ջերմութիւնից զուրկ ծաղիկ, ինչպէս անժամանակ բացւած վարդի կոկոն, որի արմատից սննդաղար ոյժը, կենսական հիւթը անկուշտ սրթերն են յափում:

Այդպիսիները ամուրի պիտի մեռնեն, եթէ չեն ուզում դաւաճանել դէպի հասարակութիւնն ունեցած իրենց սուրբ պարտականութիւնները, պարտականութիւն, որը՝ իմ կարծիքով, բարձր է ամեն սրբութիւնից. . .

Թարգմանելով Ֆլորենցիայի համալսարանի Անդրապօլօգիայի պրօֆեսօր Պաօլօ Մանսեգացցայի «Հիւանդ Սէր» առողջապահական վէպը, մեր նպատակն

է եղիլ հայ հասարակութեան ուշադրութիւնը գրաւել այն սրտամփիկ աղէտների վերայ, որ յառաջանում է հիւանդոտ (Ջղային ու ոգեկան) անհատների ամուսնանալուց. տալ նրան մի թշուա ընտանիքի պատկեր, որտեղ աւար հօր հիւանդութեան թոյնի չնօրհիւ, նրա յառաջացրած սերունդը, դեռ ևս ծաղիկ հասակում թառամում է անողոր հիւանդութիւնից. որպէս զի կարգալով այդ դժբաղդ ամուսնութեան հետեանքների ճշգրիտ նկարագիրը, զգուշանան ուրիշների թշուաութեան և վաղահաս մահւան պատճառ լինելուց:

Ե. ՆԱԼԲԱՆԴԵԱՆ

1893 թ. 15 նոյեմբ.

Աղէկանդրապօլ.

I

Ժ Ո Վ Ի Վ Ե Ր Ը Յ.

185. [Ժւի յուլիսի 9-ին, առաւօտեան մօտ 11 ժամին, Սառւոյնիմոսն նաւահանգստում նստեցի մի փոքրիկ շոգենաւ, որը պէտք է հասցնէր ինձ պօռտային «Թէմզա» շոգենաւին: Նա, լցւած գոլորշիով և վերցրած խարխալով, անհամբեր սպասում էր Բրազիլեա և Բիօ-դը-լա-Պլազա գնացող ճանապարհորդներին: Փոքրիկ շոգենաւի վրայ գտնուում էր մարզկանց խուռն բազմութիւն: Ես հաղիւ կաթողանում էի շարժել ամբոխի մէջ: Ազգականները և բարեկամները խմբւում էին գնացողների շուրջը համբուրւում, միմեանց ձեռք սեղմում և լալիս էին: Ինչ զգացմունքներ ատիս չէին վրդովում այս խուռն բազմութեանը: Ո՞րքան անկեղծ վիշտ, տանջանք և յայտ կար այստեղ: Եւ այս ամենը

այտայտուում էր բոլորովին ազատ: Ոչ որ ամենափոքր ուշադրութիւն տնկամ չեր դարձնում այս ու այն կողմ քնած նաւաստիների վերայ, որոնք յոգնել էին գիշերւայ հսկումից: Քաղցր խօսակցութիւնները, գառն հառաչանքները, սիրային քշիշոցը, այս բոլորն անհետանում էին ընդհանուր զգրգոցի և մերկնայի ազմուկի մէջ, որին ըստ երևոյթին, ամենեւին չէր շարժում այս բոլորի բանաստեղծութիւնը: Նրա համար բոլորովին օտար էին մարդկային զգացմունքների ամենաջերմ արտահայտումը և նա, արձակելով ծուխի սև բուլաններ, մաթեմատիքական ճշտութեամբ պտտւում էր իւր անիւներով:

Այո ազմուկի և հրհրոցի մէջ, եւ զրթւարութեամբ գտալ մի փոքրիկ վայր, խորիւսի շղթաներից և արկիւններից կազմած բուրդի մէջ: Տեղաւորւելով այդտեղ, եւ սկսեցի գիտել ափը: Ես զանկանում էի վերջին հրածեղտ տալ Եւրոպային, ուր թողնում էի խիստ շատ մօտ և թանկագին բաներ ինձ համար: Ես հրաժեշտ էի տալիս Ս. Միքայէլի գմբէթին, Անգլիային, որը շուտով պէտք է անհետանար աչքիցս և, սրբ եւ թողնելու էի մի բանի տարով:

Այն մարդը, որը սովոր է իւր ամբողջ կեանքը անցնել կանոնաւոր, օրէցօր, ժամէ ժամ, բոլորէ առ բոլորէ, մի ուրիշ տեսակ դրութեան մէջ է ընկնում, երբ իւր կեանքի սովորական թելը ընդհատւում է և նա իրան յանձնում է մի այնպիսի անկայուն, փոփոխուող տարրի, որպիսին է ջուրը: Նրա համար գծւար է, բայց, զրա հետ միասին, նրան գերում է մի տեսակ անսովորական վրդովմունք: Նա զարճանում է այն բուլէներով, երբ ստիպւած է թողնել ամենաթանկագին սովորութիւնները. իսկ մարդկանց, հանդամանքների և առհասարակ, բոլոր չրջապատողների արագ փոփոխութիւնը ներկայացնում է անհատին իրեն, իւր աչքերի առաջ: Նա կարծես զգում է թէ նոր ծնւել է մի անհուն անապատում: Այս հաղադիւտ վայրկեաններում մարդս սուսնձին ուշադրութեամբ դիտում է և աչքի է անցնում այն ամենը, ինչ որ թողնում է, և անհետացող երևոյթի վերջին պատկերը տպաւորւում է նրա սրտում յաւիտեանս յաւիտենից:

Նոյնը զգում էի և ես, այդ, ինձ համար անժողանալի, առաւօտեան: Անկեղծ սիրով ես նայում էի դէպի ափը և ուղարկում էի վերջին

հրաժեշտի ողջոյնս այդ մշուշի և քարածուխի երկրին, զեղեցիկ, կանաչադարձ գաշտերին և անթիւ ծխացող խրճիթներին, փոքրիկ մոխրագոյն տնակներին և, հիւսկեցու պէս բարձր գործարանների ծխնելոյղներին: Ես հրաժեշտ էի տալիս այն երկրին, ուր չէին լսուում հրաժշտութեան մեղեդիները, որովհետեւ հրաժշտութիւնը պատահամբ այդտեղ ընկնելով, անկարող եղաւ հաշուել մեքենաների անընդհատ աղաղակի և ամբոխի վայրենի շփոթի հետ, և հեռացաւ ընդմիշտ: Ես հրաժեշտ էի տալիս այն երկրին, ուր մարդիկ թէև կոպիտ են, բայց անխոնջ ու գործունեայ. ուր նոքա զբաղած են այն ամենով, ինչ որ միայն պահանջում է եռանդը և գիտութիւնը. այն երկրին, ուր իւրաքանչիւր անհատ ինքնուրոյն է, իւրաքանչիւր միտք կատարելապէս ըմբռնում է: Խորասուզած լինելով մտածմունքի մէջ, ես չը նկատեցի, թէ ինչպէս մեր շողենաւը մօտեցաւ «Թէմզային» և կատուեց այդ հսկային, որը կարծես խոնարհւում էր մեզ իւր գիրկը առնելու: Այժմ մեր շողենաւի բոլոր ճանապարհորդները պէտքէ տեղափոխւելին մեծ նաւը: Սրտածմիր՝ տեսարան: Բայց ահա հասաւ վերջին րոպէն: Բարեկամ-

ները և ազգականները թողնում էին «Թէմզան» և վերջին անգամ բաժանում էին իրենց մտերիմներից: Ո՛րքան վիշտ և տանջանք կայ մարդկային կեանքի մէջ: Ի՛նչպէս թռթռում է սիրտը, դառնութեամբ ծծւած սպունգի այդ կտորը:

Կապիտանը և շողենաւի աստիճանաւորները խնդրում էին բարեկամներին և ազգականներին չուտով հեռանալ շողենաւից, իսկ նաւաստիները ուղղակի հրում էին նոցա աստիճաններից ցած: Ուղեկցողները մի քանի քայլ հեռանում էին, բայց կրկին թարուն յետ էին գալիս արկղների և պարանների լաբլաբին: Թոյր, նորից սկսում հրաժարական ողջոյնը և ամուր գրկելով, համբուրւում էին վերջին անգամ: Եւ «Թէմզայի» աստիճանների վրայ կազմեց մի ամբողջ շղթայ, ուղեկցողների ձեռքերից և մարմիններից, որոնք գործադրում էին գերմարդկային ոյժ միմեանցից զատելու համար: Այս շղթան երբեմն խորտակւում էր նաւաստիների սաստիկ ճնշումից և երբեմն էլ նորից միաւորւում: Վերջապէս անողոր զանգակը շարժելու նշան տուեց և «Թէմզան», կարծես թէ դայրանալով տիրող քաօսից և

անկարգութիւնից, առաջ շարժեցի և վերջ
տեղի բաժանման դառն րոպէներին: Երկու՝ մե-
ծութեամբ միմեանցից այդքան տարբեր և դեռ
ևս իրար մօտ կանգնած շոգենաւերի վրայ բար-
ձրացաւ թաշկինակների մի ամբողջ ամպ, ի
նշան փոխադարձ ողջունի և միասին լուում էին
հազար ու մի արտասուալի հրաժեշտներ, սի-
րալիք խօսքեր և բարի ցանկութիւններ:

Փոքր շոգենաւը մեզ ուղեկցեց մի քիչ
տեղ: Արտասուքները, ճոճուող ձեռքերը և բըն-
քոյշ հրաժարականները կարծես կրկնապատկում
էին նրա արագութիւնը և նա սահում էր այն
կանաչ փրփրած ալկոսի միջով, որ կազմում էր
մեծ շոգենաւը: Իհարկէ առաջինը չէր կարող
հասնել այս վերջինին, բայց միայն կարելի էր
սրտէլ սիրելի դէմքերը, այդ խուռն բազմու-
թեան մէջ միայն սրտով կարելի էր դուշակել
ծածանուող թաշկինակը: Թզուկը ուղեկցում էր
հսկային, ապա պտոյտ անելով նա յետ դար-
ձաւ: Մի անգամ ևս վերջին ձայնը խուլ կեր-
պով լսեց, որք կորչում էր, ծովի յորձանքը
պատառող, անիւների ազմուկի մէջ:

Թախիծը ինձ պատեց: Ես ընկայ մտած-
մունքի մէջ: Անհապարհօրէնները, տւած հրա-

մանի համաձայն, բաժանեցին երկու խմբի.
ոմանք՝ մեծամասնութիւնը, մնացին շոգենաւի
դեկի մօտ, իսկ միւսները գնացին ցուկի կող-
մը: Առաջինները՝ խմբելով դեկի հէնց ծայրին,
ոչ մի կերպ չէին կարողանում աչքերը հեռա-
ցնել դեռ ևս երեացող երկրից: Նորա, մինչև
վերջին վայրկեանը, ազահաբար որսում էին
ձայները և ներշնչում էին հայրենիքի քաղցրա-
սիր օդը, ուր թողնում էին իրանց անձնակոն
«Լսի» մեծ մասը: Դորա իսկական տանջու-
ներ էին. նոցա համար դժար էր հայրենի
երկրից բաժանել, ուր թողնում էին հօր գե-
րեղմանը, կամ մանկան օրօրոցը և կամ այն
կադնին, որի հովանու տակ նոցա սիրոյ առա-
ջին համբոյրի շրբապոյն էր լուել. նորա դառն
ուրում և ցնցելով կոտրատում էին իրանց
ձեռքերը: Իսկ շոգենաւի ցուկի մօտ հաւաք-
ւել էին երջանիւիները: Նոցա շրթունքների
վրայ խաղում էր ժպիտը՝ ի ռախութիւնով
և յուսով: Նորա նայում էին հեռուն, Ամերիկայի
ուղղութեամբ, որին մօտենում էին անիւի իւ-
րաբանչիւր պտոյտով: Այնտեղ նոցա ծննդա-
վայրն էր և դիտում էին նրան: Նորա մտաւ
արգէն տեսնում էին իրանց տունը, լսում էին
հիւանդ սիր.

Բըաղլիլայի և Բիօ-դը-լա-Պլատիայի նաւառ-
տիներն խօսակցութիւնը: Կարծես տեսնում էին
նոցա, որոնք անհամբեր սպասում էին իրանց,
տեսնում էին թէ ինչպէս նորա բնդառաջ են
վազում:

Սակայն կային և այնպիսիները, որոնք
ամենեւին հայրենիք չունեն և կամ անիծում են
նրան և համարձակ ընկնում են նոր երկրներ
ոսկի, փառք և արկածներ որոնելու: Նորա
իրանց յետևից թողնում են վիշտ, ձանձրոյթ
և հիւսթափութիւն: Եւ ծովի արծաթափայլ
անհուն հեռաւորութիւնը, որ տարածում էր
նոցա դիմացը, պայծառ գոյնով նկարում էր
նոցա առաջ նոր վարդազոյն յոյսեր:

Ղեկի վրայի արտասուողները բաժանւած էին
ցլուկի մօտ ուրախացողներից հազիւ մի բանի
մետր հեռաւորութեամբ, բայց միևնոյն ժամա-
նակ դոցա մէջ կար մի անյատակ անդունդ,
մարդկային սրտի մի ամբողջ պատմութիւն . . .

Իսկ ես, որ կարող էի զսպել սրտիս յուզ-
մունքը, կարողանում էի ստիպել նրան լռել և
կամ թող տալ նրան բարախել խիստ և ուժ-
գին, կանգնած էի խորատուգլած մտքերի մէջ.
բայց շուտով ուշադրութիւնս գրաւեց մի ճա-

նապարհորդ: Նա որոշ տարբերում էր իւր գե-
ղեցիկ և վէճ գէմքով սովորական հասարակ
ամբոխից, սրը կարելի է տեսնել ամեն տեղ,
ուր կը ժողովին մի քանի մարդիկ:

Դա անկասկած անգլիացի էր չը նայելով
սև մազերին և փայլուն աչքերին: Նորա ան-
գլոսաբսոնական ծագումից լինելու պարզ ապա-
ցոյցն էր նուրբ, վարդազոյն րիթը և յատկա-
պէս ոչ գեղեցիկ, բայց համարձակ շրթուները,
որոնցով օժտւած են միմիայն անգլի-
ացիք. այս շրթունքները, կարծես, ստեղծւած
էին նրա համար, որ անվթար առաջնորդէին թէ
իրան թէ ուրիշներին. նորա հանգչում էին
երկաթեայ կգակի վրայ և, կարծես, որոնում
էին մի յենարան, այն պատճառով, որ աւելի
համարձակ ոտք դնեն կեանքի ասպարիզում.
անգլիացու շրթունքներին գրոշմւած է հաս-
տատակամութեան անխղելի և տոկուն գործու-
նէութեան կնիքը:

Այս գեղեցիկ և կայտառ երիտասարդը
ունէր նոյնպիսի շրթունքներ: Ես երբէք չէի
տեսել ուրախութեան աւելի պարզ արտայայ-
տութիւն այդպիսի մի գեղեցիկ գէմքի վրայ:

Նրա ուրախութիւնը վիայ էր մի ինչ որ

անուպատմելի բարձր յոյսի, որովհետև, նա, ի հարկէ հստիան չէր, բայց և այնպէս իւր երջանկութիւնը չէր թագցնում այն ժամանակ, երբ շուրջը ամենքը արտասուում և կոկծում էին:

Չեւքով թեթևակի յենկելով առադաստակալի պարանիւն, շոգենաւի հանդարտ օրօրով կարծես հրճում էր և, ներքին աշխարհից անջատելով, սլանում էր եթերում, յափշտակւած անմեկնելի ուրախութեամբ: Աչքերը լայն բացել էր, դէմքի վրայ փայլում էր ներքին ծանր յուզմունքը, կուրծք ընդդադար բարձրանում և իջնում էր. նա աչքերով ուտում էր ծովը, որտեղից իւր երջանկութիւնն էր սպասում, և զգալով ծովային աղի և բուրիչ բամբին, իւր ուրախութիւնն արտայայտում էր հանդարտ և խորը շնչառութեամբ: Երեւի վաղուց իրան այդպէս չէր զգացել:

Ես դիմեցի սննեակս և զբաղւած էի շորերս կարգի բերելով, երբ հնչեց նախաճաշի զանգակը. ես ամենից ուշ մօտեցայ սեղանին: Բարկութիւնս եկաւ, երբ չ'կարողացայ ուղածիս համաճայն հարեան ընտրել և ստիպւած էի բաց տեղով բաւականանալ: Ռորան մեծ էր

զարմանքս, երբ տեղս սեղանի մէջ տեղն ընկաւ: Առաջին անգամ աչքիս բնական երկու մարդիկ, որոնք երեւի մի տեսակ հակակրօթիւն էին զգացել մէկմէկուց և իրանց մէջ դատարկ աթոռ էին թողել:

Տեղս բռնելով, նախ դիտեցի երկու հարեաններս, հետաքրքրւած այդպիսի բարոյական-էլէքտրական երևոյթով: Նսցանից մէկը, որը ինձ շատ ուրախացրեց, նոյն, իմ ուշագրութիւնը գրաւող, անգլիացին էր, իսկ միւսը պատկանում էր այն մարդիկների թւին, որոնց կարելի է գեղեցիկ կերպով ուսումնասիրել մի ժամում: Եւ իրաւի, նախաճաշից յետոյ ես իսկոյն կարողացայ նրան մոցնել իմ systema hominis-ի մէջ, այսպիսի համառօտ բնախօսական որոշումով:

«Համբուդի վաճառական, 55 տարեկան, 32 առողջակազմ ատամներով և առողջ ստամոքսով, կարող է մարտել 320 ատամների աշխատութեան արդիւնքը. չէկ, կարմիր, հաստլիկ, պսպղուն: Նա շարունակ ծիծաղում է, միշտ սոված և նախաճաշի ու ճաշի մէջ եղած միջոցը երկար է համարում»:

Բայց ես չկարողացայ թափանցել համ-

բուրգցի ճարպէ վանդաւոր հոգու մէջ ոչ միայն
հէնց այդ օրը, այլ և մնացած ամբողջ ժամա-
նակը, մինչև Բախեա հասնելը: Ուրբան նրան
բննեցի, ինչ կերպով առես աշխատեցի ուսում-
նասիրել նրա բնաւորութիւնը, ուրիշ ոչինչ
չգտայ նրա մէջ, բացի ճարպից և անսահման
ինքնագոհութիւնից:

Այս պատճառով գիմնայի միւս հարեա-
նիս: Բայց նա այդ օրը լուռ էր և ընկզմած էր
անբացատրելի բաղդաւորութեան մէջ: Ես վա-
խենում էի խանդարել նորա հոգեկան այդ
գրութիւնը: Նա շատ ցրւած էր, այնպէս որ
երբ այդ խնդրեցի, ինձ գինի տւեց, երբ միւս
հարեանը սօսւո խնդրեց, նա հաց տւեց: Մի
ինչ որ գերիվերոյ շփոթութիւն, սրը յատուկ
է միմիայն իսկական բաղդաւորներին, ինչպէս
մի անթափանց դրան, գրկել էր նորան և ան-
ջատում էր շրջապատող աշխարհից:

Ճաշից յետոյ ծովը սաստիկ ալեկոծւեց և
նաւորդները ցրւեցան իւրեանց խցերը, աղառ-
ւելու սաքսափելի դէից՝ ծովային հիւանդու-
թիւնից: Իսկ ես մինչև գիշեր մնացի տախտա-
կամածի վերայ և ուշադրութեամբ հետևում էի
անզլիացուն, որը ամբողջ ժամանակ գտնուում

էր ցուռիկի մօտ: Ես նկատեցի, թէ ինչպէս նա,
մի տեղի վրայ յառած աշրերով, շարունակ նա-
յում էր առաջ և ընդերկար պահպանում էր
նոյն անշարժ դիրքը. նա չէր կարողանում պոկ
զայ այդտեղից, բոտ երևոյթին աշխատում էր
հեռանալ, բայց մի բանի բայլ անելով, արագ
յետ էր դառնում և կրկին անթարթ նայում էր
առաջը տարածւող խոր բազդի հորիզոնին,
որին գիշերային խաւարը նոյն իսկ անդօր էր
թաղցնել նրանից:

Երբեմն մարդուն տիրում է տենդային, մի
տեսակ անընկճելի, յանկարծ բորբոքւող հետա-
քըրքրութիւն: Այդպէս էր և իմ, այդ երջա-
նիկի հետ ծանօթանալու ցանկութիւնը, որը
օժտւած էր անզլիացու բերանով և իտալա-
ցու գլխով: Նախադգացումն ինձ ասում էր, որ
դա կլինի իմ րարեկամը: Այդ ժամանակ ես 22
տարեկան էի և այդ երկատասարդութեան հասա-
կում ինձ շափաղանց զրաւում էր այն բոլորը,
ինչ որ խորհրդաւոր և երևակայական էր:

Հետեւեալ օրը մինչև նախաճաշ ես արդէն
դիտէի, որ այդ անզլիացու անունն է Վիլհելմ
Բ. և մանկական պարզամտութեամբ կարծում
էի, թէ շատ բանի արդէն հասել եմ: Ինչ և

իցէ. ոչ նախաճաշին, ոչ էլ նրանից յետոյ, այն
ցանկալի ժամերին, որոնք յաճախ իրար են
մօտեցնում ճանապարհորդներին, դարձնելով նո-
ցա մի ընտանիք, ես չկարողացայ Վիլհամի հետ
խօսքի բռնել: Ճշմարիտն ասած, նա ճանա-
պարհորդներից չէր խորշում, բայց և ինքը նո-
ցա չէր գիմում. բոլոր հարցերին այնքան կրք-
կտուր էր պատասխանում, որ ամենաշատ տալ-
տկացնող լիրքն անգամ ստիպւած կլինէր հե-
ռանալ նրանից: Նա շարունակ ժպտում էր,
ինչպէս բոլոր երջանիկ մարդիկը, բայց խօս-
քերը սառչում էին նորա շրթունքների վրայ:

Երբեմն նրա բերնին կարելի էր նկատել
սիւզար, բայց չէր ծխում, ձեռքը գիրք էր առ-
նում, բայց չէր կարգում. մի խօսքով նա խո-
րատուզւած էր անոտահման երջանկութեան հեշ-
տասէր ծովում:

Համարեա պատահմամբ ձեռքս ընկաւ
գաղտնիքի բանալին, որը պատճառ էր այդ-
պիսի բազդի, և ես այս բանը համարում եմ իբ-
րե վարձ իմ ծառայութեան: Լիսաբօն հասանք
յունիսի 14-ին և նոյն օրը երեկոյեան ճանա-
պարհ ընկանք: Հետեւեալ օրը ես վերկացայ
շատ վաղ և դուրս ելայ տախտակմամբի վրայ

առաւօտեան թարմ օդը շնչելու: Վիլհամը ար-
գէն ոտքի վրայ էր և շրջում էր յետ ու առաջ,
ձեռքը գրպանի մէջ:

Չուզենալով խանգարել նորա բազդը մի-
այնութիւնը, ես սկսեցի չրջել միւս կողմում
առանց աչքերս նրանից հեռացնելու և սկսե-
ցի ուռումնասիրել նրան: Յանկարծ նկատեցի
որ նա եռանդով թօթեց ձեռքը նման մի մար-
դու, որը աներկիւղ վճռում է մի որեւէ գործ,
և մօտենալով զեկաւարին, խօսեց նրա հետ:

Մոռանալով անվստահութիւնս և բազա-
քավարութեան ամենատարրական կանոնները,
ինքնաբարբար մօտեցայ զեկին և սկսեցի ա-
կանջ դնել այդ երկու անձնաւորութեանց խօ-
սակցութեանը, որոնք ծնւել և սնւել էին բո-
լորովին տարբեր պայմանների մէջ և մօտեցան
իրար միայն այդ լուրջին:

«Ուրեմն ձեր կարծիքով երկու օրից յետոյ
Մադերայում կը լինին»:

—Այո պարոն, միայն եթէ ծովը կը լինի
հանգիստ այնպէս, ինչպէս այժմ:

«Նշանակում է 48 ժամից յետոյ Մադե-
րայում կը լինին» ասաց Վիլհամը բարձրաձայն:
Լաւ, շատ բարի, բարեկամս, աւելացրեց նա

ուրախութեամբ ձեռները տրորելով և դէմքի
զւարթ արտայայտութեամբ: Ուրեմն այդ կզգին
կատարեալ գրախտ պէտք է լինի»:

Այժմ կստկածի ալիս ոչինչ չ'կար, որ
այդ խորհրդաւոր մարդու անձնական «կտի»
մի մասը գտնուում էր Մադերա կղզում:

Ահա թէ ինչու նրա սիրտը ուրախ բարա-
խում էր մի ինչ որ կախարդիչ ոյժի ազդեցու-
թեան տակ և նրա կրակոտ հայեացքը, որ յա-
ռած էր դէպի առաւօտեան մոխրագոյն մշուշը,
երկար ժամանակ հոգեղմայլ որոնում էր Մա-
դերա կղզին:

Երջանիկ մարդը միշտ ուշադրութիւն է
գարձնում ուրիշներին, մտածեցի ես, և մի կողմ
թողնելով ամօթխածութիւնը, զեկամարի փո-
խարէն Վիլեամի հարցին պատասխանեցի.

— Իրաւացի է, Մադերան կատարեալ
գրախտ է:

Վիլեամը արագ դէպ ինձ գարձաւ և մի-
այն այժմ նկատելով, առաջ.

«Միթէ այնտեղ եղիլ էր»:

— Ոչ, բայց մտադիր լինելով կեանքիս մի
մասը այնտեղ անցկացնել, ես ուսումնասիրե-
ցի այդ կղզին շատ մանրամասն, և այժմ ինձ

այնպէս է թւում թէ արդէն մի բանի անգամ
եղիլ եմ այնտեղ:

«Իրաւ, ուրեմն պատմեցէր մի բան այն-
տեղի մասին»: Վիլեամը բազարավարութեամբ
չնորհակալութիւն մատոյց այն նաւաստիին, որը
նրան բաղդաւորեցրեց, մօտեցաւ ինձ և մենք
սկսեցինք միասին զրօնել: Հէնց դուտ այն
հանգամանքը, որ ես սովորականից մի ժամ
առաջ արթնացայ և այդ բոլորին նաւի զեկի
մօտ գտնեցի, մօտեցրեց ինձ այն մարդուն,
որի հետ ծանօթանալու այլ եւ յոյս չունէի: Ես
պատմեցի նրան, որ բաւական ժամանակից
ինձ տանջում էր թորախտը և այդ աչքի առաջ
ունենալով մանրամասն ուսումնասիրեցի Մա-
դերայի կլիման և, որ այդ գրախտը իմ ա-
ռողջանալու վերջին յոյսն է կամ գերեզմանս՝
զարգարած ծաղիկներով: Նոր բարեկամիս
ուրախութեանը չափ չ'կար երբ լսեց, որ ես
բժիշկ եմ և Մադերա կղզու կլիմայի հետ
ծանօթ: Եթէ նրա առողջ գէմբը չը լինէր,
ապա ես կը կարծէի թէ նա գնում է Մադերա
անձնական առողջութիւնը վերականգնելու.
բայց պարզ էր, որ նա ամենին առողջանա-
լու համար օգտօրոյթութեան կարիք չունէր:

223-23

Նախաճաշի ժամանակ էր, բայց մենք դեռ խորասուզված էինք Մադերայի մասին հզաժխօսակցութեամբ. ես թափում էի իմ հաւարած բոլոր տեղեկութիւնները այդ կզգու մասին և ուրախ էի, որ ուսումնասիրել էի:

Երկու օրւայ մէջ Վիլհամը իմ ամենամօտ բարեկամը դարձաւ. բայց չնայելով դրան, ես չէի համարձակում հարցնել նորա ճանապարհորդութեան նպատակը: Նրա մօտ ես զգում էի այն հոգեզմայլութիւնը, որը ինձ վրայ ազդում էին երկաթի կամք և զարգացած ինքնաճանաչութիւն ունեցող մարդիկ. ես զգում էի այն հզօր ազդեցութիւնը, որպիսին գործում էին բուռն կրքերը: Ինձ համար խորհրդաւոր մնաց Վիլհամի ներքին կեանքը, բայց ես համոզւած էի, որ նրա կիրքը այն մրբկայոյզ զգացմունքներից մէկն էր, որոնք ամբողջովին կլանում են մարդու սիրտը և, որոնք կարող են մի ժամայ ընթացքում մարդուն դարձնել Աստուած կամ հրեշտակ, երանութեան զրախտ, կամ չարչարանրի դժոխք:

II.

ՄԻ ՅԵՐ ԵՐԵՐԵՅՈՒՄ

Երբոր Մադերա հասանք, Վիլհամի ուրախութիւնը կարծես սաստկացաւ: Առ հասարակ նա հիացած էր, խօսում էր կարճ նախադասութիւններով, անդադար նայում էր ժամացոյցին, հարկւր անդամ առանձնանում էր իր խցում և դարձեալ դուրս էր գալիս տախտակամածի վրայ: Նա ճաշում էր հասարակաց սեղանատանը և հաւանական է չէր կարող առել թէ ում հետ կերաւ և խմեց: Նա ամբողջ գիշերը անցկացրեց տախտակամածի վրայ:

Յունիսի 17-ին՝ առաւօտեան բոլոր նաւորդները արդէն ոտքի էին կանգնած, բոլորը սրտատրոփ սպասում էին տեսնել երկիրը և

չուտ աղատուել բոլորին յաղթող անվերջ
ձանձրոյթից: Վիլհամը նրանց մէջ չէր: Ես գի-
տէի նրա բացակայութեան պատճառը, թէի
լաւ չէի ճանաչում նրան: Նա ևս, իհարկէ, ոչ
պակաս անյազ աշրերով որոնում էր ցամաքը
և բաւականանում էր նայելով իւր սենեակի
լուսամտից, չնայելով, որ այդտեղից նրա ա-
ռաջ այն լայն հորիզոնը չէր տարածւում, որ-
պիսին տախտակամածից. բայց և այնպէս նա
մենակ էր, չէր լսում անտարբեր ամբոխի զայ-
բացնող աղմուկը և նրա գաղնիրներին անծա-
նօթների դատարկարանութիւնը չէր խանդա-
րում նրա սրտի ներդաշնակութիւնը:

Առաջին տպաւորութեան տակ Մադերան,
այդ գրախոր, աւելի շուտ նմանում էր Դան-
տէի դժողրի մի պատկերին: Բազայդի հսկա-
յական սև կոյտերը, տձև, իրար վրայ թափ-
թըփւած ժայռերը առանց բուսականութեան,
առանց բնակութեան, զառիվեր բարձրանում
էին ծովից. նրանց ստորոտում աղմուկով ոչըն-
չանում էին փրփրագէզ ալիքները: Ափին՝ այս-
տեղ և այնտեղ երևում էին կղզեակներ նոյն-
պէս սև ինչպէս ժայռերը, առանց ծառերի և
ծաղիկների, ալիքներից փոքրւած և կրակից

կործանւած, անյայտ աշխարհի աւերակների
նման թափթփւած: Մենք անցանք Պօրտօ-Սան-
դոյի մօտից, ձախ կողմը թողնելով երեք կղզի-
ներ, որոնց անախորժ և տխուր պատմութիւնը
ցոյց էր տալիս հէնց նոցա անունը „Deserta“
(ամայի) և շուտով հասանք բազայդեայ ամե-
նամեծ հրանդանին—Գարաջօյին: Դա դրախ-
տի սահմանն էր:

Նոր էինք անցել Գարաջօ հրանդանը և
ահա, ինչպէս մի ծակող այգուց, անուշ բուր-
մունքով փշեց թարմ ցամաքային քամին, իսկ
մեր աշրերի առաջ բացւեց բուն դրախտը ծաղ-
կահիւս, մշտածիծաղ ծածկւած պարտէզներով և
վիլլաններով, կանաչադարձ մարգագետիններով
և ֆանտաստիքական անտառներով, մի խօսքով,
զա իսկապէս ուրախ կեանքի թագաւորութիւն
էր: Մի բանի բոլորէս՝ մենք արդէն կղզու գլխա-
ւոր բաղարի՝ Փունգայօյի գլխացն էինք, որը,
ինչպէս օրօրոցում, պառկած էր շարարեղէպի
պլանտացիաների և կանաչ դաշտերի մէջ, շըր-
ջապատւած եւրոպական ծառերի մութ պու-
րակներով և բանանի հրաշալի անտառներով:
Նրա շորո կողմը անֆիթէատրի նման բար-
ձրանում էին վիթխարի լեռները. իսկ իբրև

ընդհանուր շրջանակ այդ ամբողջ պատկերի,
գուցէ և շատ լայն այդ սիրոյ պրախտի համար,
ծառայում էին երկու անասման տարածու-
թիւններ՝ ովկեանոսն ու երկնականարբ: Եւ իս-
կապէս դժւար էր վճռել, թէ այդ բոլէին ո՞րը
նոցանից աւելի մօտենում էր երկնագոյնին կամ
ստիւքրին:

Երեք անգամ ես անցել եմ Մադերայով և
ամեն անգամ ես լսում էի ինչպէս մշտական
նաւորդներն անգամ հիացմամբ բացականչում
էին. «Ո՛հ, երանի ես մի փոքրիկ խրճիթ ու-
նենայի այդ պրախտում»: Կեանքի մէջ ամենա-
մեծ վայելչութիւններն ունենում են մի և նոյն
բնաւորութիւնը. յանկարծակի երևալով նորա
մի ակնաթարթում մեզ արբեցնում են, ինչպէս
մատաղ կնոջ կրծքից ընկած մի ծաղիկ, իսկ
գրանից յետոյ զարձեալ անյայտանում են և
անկարող ենք նոցա կանգնեցնել կամ վերա-
դարձնել. նորա հեռանում են մեզանից անսահ-
ման տիեզերքում ոչնչանալու, ինչպէս այն ամ-
պերը, որոնք կոչւում են երկնականարի ան-
հուն տարածութեան մէջ:

Մեր հիացմունքը երկար շտենց: Հագար-
հիւանդ սէր.

բաւոր ձայների աղաղակները, փորթուպա-
կան կոպիտ հայհոյանքների կարկուտը սթափե-
ցրին մեզ: Ափ գուրս եկողների համար առա-
ջարկւում էին նաւակներ, որոնք ազմուկով և
յանդգնաբար խփւում էին «Թէժ՝ զայն»: Հա-
զիւ, այդ ձայներից և ազմուկից աղատւած,
ոտք էի դրել հաստատուն հողի վրայ, երբ ըն-
կայ խիտ ամբոխի մէջ և ստիպւած էի ու-
ժով ինձ համար ճանապարհ բանալ: Այդտեղ
կային կիսամերկ մարդիկ, որոնք ինձ առաջար-
կում էին ձիեր, պիջակ հագածներ, որոնք անա-
նում էին իրանց հիւրանոցը, ձեռնափայտ և
կրուժիօյ ծախողներ. տղամարդկանց և կանանց
շրջմոլիկներից կազմւած մի ամբողջ խումբ,
որոնք երբեմն լաւ փորթուպալերէնով, երբեմն
անհնաւատ ֆրանսերէնով, երբեմն էլ կոտորած
անգլիերէնով ինձանից ինչ որ բան էին պահան-
ջում, թէն ես նոցանից ոչ մէկի վրայ ուշադրու-
թիւն չէի դարձնում: Անցաւ հիացման առաջին
բոլէն, բայց նա անջնջելի և խորը տպաւորեց
իմ սրտում:

Ես առողջ ու զւարթ էի զգում ինձ և տառնե-
նութ օրւայ ծովային ճանապարհորդութեան
փոխարէն լիովին վարձատրւած էի Մադերայի

հրաշալի տեսարանով. իսկ այժմ իրականութիւնն ինձ կանչում էր իւր մօտ. ուրեմն հարկաւոր էր դէպքից օգուտ քաղել և գործնականօրէն ուսումնասիրել Փունդալօն: Կեանքի պօէզիան տեղի տւեց պրօզային:

Ղիլեամը մեզ հետ դուրս չեկաւ:

Քաղաքում նախաճաշին ես մեծ դարձութեամբ խմելի մի բաժակ մաղերեան հին գինի, որը այն ժամանակ վերջանում էր և մեծ դժարութեամբ կարելի էր ձեռք բերել, այն էլ միայն մի քանի բաղաւորներից, որոնք պահում էին իրանց հինաւորաց մառաններում և ապա մի բաժակ սուրճ: Պէտք է խոստովանել, որ ես երբէք այդպիսի սուրճ չէի խմել ոչ Եւրոպայում, ոչ Աֆրիկայում և ոչ էլ Ամերիկայում:

Յիշում եմ, խմելիս ես մտածում էի քաղաքակրթութեան մեծ ոյժի վրայ: Այդ սուրճը ոչ Մոկկայից և ոչ Պօրտօրիկոյից էր բերւած: Նա բաւականին լաւ բուսնում էր նոյն այն պարոնի պարտիզում, որի մօտ ես սիրալիր հիւրասիրութիւն գտայ: Տէրը ուշի ուշով հետեւում էր ամեն մի հատիկի աճելուն, և ամեն մի հատիկը ժողովում էր առանձին առանձին

երբ յարմար էր համարում իւր շինական ոսկի-զօծ բաժակին:

Նախաճաշից քիչ յետոյ, թոզնելով իմ փախուփայտական խորհրդածութիւններն այն ամենազօր շօյալի մասին, որը ընդունակ է ամեն բան լաւացնել աշխարհիս երեսին, ես ձի նշուտած միացայ «Թէմզայլ» նաւորգների այն մեծ խմբին, որը ուղւում էր դրօնել Պալիէյրօ-դա-Ֆերրէյրօյում, և կոմս Կարլալիսալի ազարակում: Դա փորժուղայացի այն նշանաւոր պատրիկն էր, որ առաջին անգամ գորա բերեց Մագերա: Դժբանդ կղզի: Մինչև այդ ժամանակ ես զեռ չունէի և ոչ մի հատ այդ արարածներից:

Զիւրը և ձիաւորները անհամբերութեամբ շտապում էին հեռանալ քաղաքի փողոցներից. բայց ես, որքան էլ հրապուրւում էի գաշտերի բուրմունքից, այնուամենայնիւ չէի կարող անցնել առանց ուշադրութիւն դարձնելու մի քանի գեղեցիկ խանութների վրայ, ուր ծախւում էին ամեն տեսակ գործածական իրեր, և ուր խմբւում էին մարդիկ, հաց, գինի և ուրիշ անհրաժեշտ պիտույքներ գնելու: Այդ խանութները ամենալարմար տեղերն էին Փունդալօյի հասարակ մոզովրդի կեանքն ուսումնասիրելու համար. այդ-

տեղ կարելի էր տեսնել Մադերացի պառանկ-
րին, որոնք բոլորն էլ ծխում են և ծխախոտ
գնելու համար խանութ գալով, անդադար խո-
սում են ծխի ամեն մի ներշնչումից յետոյ.
այդտեղ կարելի էր տեսնել իշապաններին և
գիւղացիներին, որոնք խանութ էին գալիս
խմելու սովորական մի բաժակ օղին:

Խանութի ճակատին երևում էին երեք
խորհրդաւոր գլխատառեր. „P. A. V.“ ո-
րոնք արտայայտում են մարդկային կեանքի
ամենաանհրաժեշտ պահանջները՝ Paó, Aquar-
dente, Vinho (հաց, օղի և գինի): Երբեմն
հանդիպում էին և այսպիսի մակագրութիւններ.
„Diferentes hebias“ (զանազան խմիչքներ):

Մենք շուտով անցանք Rua de Carreira
և Ֆունգալոյի կորդոն և դուրս եկանք բաղա-
րից, որը իր 16,000 բնակիչներով այնքան էլ
մեծ չէր կարող լինել: Քաղաքին կից սկսում
են այգիները, այնպէս, որ ամբողջ կղզին ներ-
կայացնում է մի միապաղաղ պարտէզ: Ես
գիտմամբ մի քանի քայլ յետ մնացի իմ ուղե-
կիցիներից, որպէսզի միայնութեան մէջ վայե-
լեմ հարուստ բնութեան անուշահոտ բուրմուռ-
քը: Ահա մենք բարձրանում ենք թեր ճանա-

պարհով, որի երկու կողմը տեղ տեղ չըջա-
պատւած է քարէ պատով. անցնում ենք դաշ-
տերի և արտերի միջով, բայց այստեղ ես տ-
ռատ ցորենի հետ երևում էին և ծաղիկներ,
այստեղ, այնտեղ արտերի մէջ աշրի էին բնկ-
նում արեածաղկի, ադաւնակտուցի, յամմիկի
և վարդի մեծ թփեր, որոնք կարծես մի չըբ-
նադազեղ կնոջ ձեռքով դանւած լինէին: Յա-
ճախ մենք անցնում էինք կապրիֆօլից և պա-
սիֆլոր-ից հիւսւած կամարների տակից: Ես
բարձրանում էի ասպանդակների վրայ և քա-
ղում էի անուշահոտ պտուղները, ապա թեր-
ւելով աջ ու ձախ բաղում էի վարդեր և գոյն-
ղգոյն ծաղիկներ: Այդ բոլոր բարիքների առա-
տութեան մէջ ներքի էր ակամայ գողու-
թիւնը: Իմ ուղեկիցիների և ուղեկցուհիների ա-
ւելի շատ էին յափշտակում. բայց հարուստ
բնութիւնը դրանից ոչ մի վնաս չէր կրում:
Մեր ձեռները արդէն լիքն էին ծաղիկներով,
չէինք կարող պահել այդ աւարը և սկսում էինք
իրար խփել ծաղիկներով. վարդերը քցում էինք
մեխակների վերայ և մեմփածաղիկներով ու
յամմիկներով ծածկում էինք մեր տիկիկների
ծամերն և ուտերը: Անուշահոտութիւնը արե-

ցնում էր մեզ: Ես ժամանակ առ ժամանակ ետ
էի դառնում և դէպի ծովը նայելով ծաղիկնե-
րի անուշահոտութեան հետ շնչում էի և ծո-
ւային սուր հոտը:

Գէպի Պալիսէյրօ ճանապարհի մեծ մասը
ծուռ ու մուռ էր և մենք ծանր էինք գնում:
Բայց հէնց, որ ճանապարհը լուացաւ, ես ու-
ղեցի խթել ձիուս, որպէսզի ոտով-գլխով ընկնեմ
այդ կախարդական բնութեան գիրկը, որպէսզի
խորատուզեմ քաղցրութիւնների այդ ծովի մէջ և
ահա այդտեղ միայն նկատեցի, որ ձիապանո եր-
կու ձեռքով կախած էր ձիուս պոչից, որը այդպի-
սով ամբողջ ճանապարհը նրան քաշ էր տալիս:

Ես սկսեցի ծիծաղել և իմ կողքից գնացող
տիկնոջ ուշադրութիւնը դարձրի այն բանի
վրայ, որ նրա ձին էլ ասնում է մի այդպիսի
մարգանման բեռ: Ծիծաղից հազիւ կարողա-
նում էինք թռորեցի վրայ մնալ. երկու ձիա-
պաններն էլ գլուխներին դրած իրենց սովե-
րական carabuzա գլխարկը, որը դրսից կապոյտ
է, իսկ ներսից ծիրանեղոյն, երկար ուղիղ
փունջուկով և այնքան փոքր, որ հազիւ ծած-
կում է գաղաթը (գլուխը ծածկելու մի ծիծա-
ղելի ձև, ամենաանյարմարը արեւադարձային

երկրներում), մնում էին իրանց պատուաւոր
տեղերում և թոյլ էին տալիս իրանց քաշկը-
տել, առանց ուշադրութիւն դարձնելու՝ հան-
դարտ եմ գնում թէ ձիա վաղեցնելով:

Բայց և այնպէս հետզհետէ սկսում էի ան-
հանգստանալ այդ դրութիւնից և յայտնեցի
պոչից կախւած մարդուն, փոխելով խալերէն
խօսակցութիւնը որքան կարելի է փորթուգա-
լերէնի, որ ես ցանկանում եմ միայնակ մնալ.
բայց նա կամ չհասկացաւ իմ ասածը և կամ
չուղեց հասկանալ—հետևանքը միևնույնը մնաց:
Համբերութիւնս չկորցրի և ամեն կերպ աշ-
խատեցի հասկացնել ձիապանին: Սակայն ի-
զուր: Նա չփոխեց իւր դրութիւնը և շատ հան-
գիտ մնում էր կախւած ձիուս պոչից: Վեր-
ջապէս համբերութիւնս հատաւ՝ փորթուգա-
լերէն խօսակցութիւնը ինքնիրեն կտրեց և
մաքուր խաչերէնով հայհոյելով, ես գիմեցի
ընդհանրական լեզվին, այն լեզվին, որ բոլոր
մարդկանց եղբայրացնում է՝ միմիքային: Մըտ-
րախով երկու-երեք անգամ խփեցի ձիապանի
ձեռքին, որը իւր կարգին հայհոյելով, վեր-
ջապէս թուցեց իւր որսը և ես մնացի առան-
ձին:

Օ՛, ինչո՞ւ այդպէս արի: Այդ ծիծաղելի և ձիւ համար աւելորդ կենդանի բեռը սրբան հարկաւոր էր այդպիսի գէպերում: Հագիւ ձիւ-ապանը բաց էր թողել պոչը, որ ձին, սանձը կտրելով, թռաւ պատերի և բարէ կոյտերի մէջ առանց մի րոպէ՝ թողնելու ինձ, որ հանգստացնեմ:

Գրուած ինչո՞ւ հետզհետէ դժարանում էր և մինչև իսկ յուսահատական էր դառնում: Ձին առանց հնազանդելու սանձին յանկարծ ուղղեց գէպի մի դժարանցանցի շաւիղ անդունդի եզրով: Ոտներս կաշում էին բարէ պատին, հայեացքս կորչում էր հարկւր կանդուն խորութեամբ մի փոսի մէջ, իսկ ձին, փրփուրով ծածկւած, խռմիալով թռչկոտում էր կատաղած: Այդ բոլորը կատարեց մի վայրկեանում, այժմ բոլոր ջանքերս ուղղւած էին այն նպատակին, թէ ինչպէս պահեմ ինձ թամբի վրայ: Բայց յանկարծ մի զարհուրելի միտք փայլեց գլխումս, որը երբէք չեմ մոռանալ: Մտածում էի՝ թէ ինչ պէտք է զգամ, երբ իմ ոտկոտները շուտով այդ անդունդի յատակում լինեն: Ձգացի մի սառը բրտինը, որը, ինչպէս ծովային բամուլ յանկարծակի հարւած, թափանցեց ուղ մարմինս:

Մի վայրկեան ես՝ և ես արդէն դուրս էի ձիւ. բայց ես չեղել էի ճանապարհից ու կորցրել ընկերներս: Ես գտնւում էի մի շատ սիրուն ճանապարհի վրայ, որը համետ ձրգւում էր շաքարեղէնի և ագարակների միջով:

Քրտինքը առուի պէս թափւում էր ձիւս վրայից. ես էլ քրտնքակոխ էի եղել: Իմ դիմացի տարածւում էր ծովը, նա շատ մօտ էր երևում, կարծես ոտներիս տակ լինէր, իսկ նրա մակերեսով մի վրայ, որը փայլում էր պայծառ կապույտ գոյնով, հանդիստ և ուրախ օրօրում էր սպիտակ առազաստը:

Յանկարծ ճանապարհի ծայրին, հարկւր բայի վրայ տեսայ մի երիտասարդ կին մենակ ձիւ վրայ: Ես երազ կարծեցի այդ: Ձին ծանր էր գնում, կինը սանձը բաց թողած թեր էր բնիկ յուշածի կամ հիւանդի նման: Նա հագել էր երկար երկնագոյն ամազոնկա, որը շատ զեղեցիկ կերպով յարմարւում էր նորա նիհար, բայց վայելուչ կաղնածափին: Նորա գլուխը բարակ վզով շնորհալի կերպով թերւած էր ուսի վրայ և թաւշեայ սև գլխարկի տակից, որը պարզարւած էր փստեանի փե-

տուրներով, ուսերի վրայ թափթփւած էին խիտ ոսկեգոյն մագերը:

Ես բայց թողի ձիուս գլուխը, որպէսզի հասնեմ այդ երևակայական տեսիլին. բայց ձիս կրկին թռաւ սլարի պէս, կարծես զգալով, որ իւր կատաղութեանը գիմադրող ոչ մի էակ չբկայ, կայծակի արագութեամբ հասաւ կնոջը և ես մօտից թռչելով հազիւ նկատեցի, որ նորա ձին ևս յանկարծակի, նախանձից գրկւած, թռաւ նոյնպէս կատաղած: Անժանօթ գեղեցկուհու տեղ ես վախեցայ. բայց որքան էլ ցանկանում էի, ոչինչ չէի կարող անել, որովհետև կարծես գետի թևերի վրայ նստած թռչում էի:

Ճէնց որ ամբողջ ուժովս կարողացայ հանդարտեցնել այդ կատաղի ձիարշաւը, ես յետևս լսեցի ձիու տրոփին և ետ դառնալով տեսայ, որ թամբի վրայ ոչ որ չկար: Այլ ևս առանց երկար մտածելու ձիուս գնացրի վրայ, շտապով սանձը բաշեցի և յետ գարձրի նրան. այդ ժամանակ միայն հեռում՝ դաշտի ծայրին նկատեցի գեղեցիկ կնոջը, անզգայ գետին բնկած:

Բարեբաղդաբար ոչ մի բար չկար այնտեղ,

ուր նա բնկել էր և դրա համար էլ խիտ ջարդւած չէր լինի. ես արագութեամբ թռայ ձիուցս, վազեցի գէպի մօտակայ վտակը և հանապարհորդական կաշէ սրահով ջուր բերելով սրտեցի ուշաթափ կնոջ գունատ երեսին: Նա բարձրացրեց ձեռքը, որով բռնել էր արծաթակոթ խաղաղանը, բայց չսթափւեց:

Այդ իրաւէին միտս բնկաւ քանզի նրա շորերը. բայց այդ ժամանակ հազիւ 22 տարեկան լինելով, սիրտս վրդովմունքից այնպէս ուժեղ էր բաբախում, որ ոչ մի կերպ չհամարձակեցի և նորից սրտեցի մի բանի կաթիլ նորա գեղեցիկ երեսին: Նա բարձրացրեց արտանոնը և ինձ տեսնելով՝ պայծառ կտրմրութիւնը ծածկեց նորա գունատ այտերը և շնչալ՝ «Ջնորհակալ եմ» . . . և նորից աչքերը փակեց:

Այդ կնոջ գէմբի վրայ դրոշմւած էր թարմ գեղեցկութիւն և խորին միտմոգձոտութեան կնիք: Նորա շագանակադոյն ոտիէ մագերը խիտ գանդուրներով անկարգ թափւած էին սլորանոցի և կրծքի վրայ: Նա ուզեց նրանց և յետ քցեց. ինքն իւր վրայ արագ հայեացք բցելուց յետոյ նկատեց, որ բնկնելիս մի ոտը աւելի էր

բացել, բան հարկաւոր էր և գէմբի տխուր արտայայտութեամբ, որը աւելի չուտ ամօթխածութիւնից էր բան թէ իսկական տանջանքից, նա ծածկեց ոտը: Խոնարհւելով գէպի այդ ասուածային էակը և ինձ բողբալուր զգալով, որ կարող եմ նորան օգնել, ես մի քանի բողբալեմ հրճանքով անցրի: Բայց յանկարծ այն ճանապարհից, որով ես եկայ, լսեց ձիու ոտնաձայն:

Գա Վիլեամն էր, գունատ և սարսափ ազդող գէմբով:

Նա ճանաչեց ինձ և ձին կանդնեցրեց: Հազիւ դետին նայեց, որ ես լսեցի միաժամանակ երկու ջերմագին բացականչութիւններ, որպիսին կեանքումս երբէք չեմ լսել և հաւատացած եմ, որ չեմ էլ լսի երբէք՝

— «Վիլեամ», «է՛ մմա»:

Որքան սէր, տանջանք, սպախութիւն և հրճանք կար այդ ձայների մէջ: Նորա արձագանք գտան հոգուս մէջ և ես խորը զգացւած թուայ ձիուս վրայ, ասելով Վիլեամին. «Օգնեցէր այդ խեղճ կնոջը, իսկ ես կերթամ ձին որոնելու»:

Հուտով հասայ ձին բռնեցի և բերի եր-

ջանիկ արարածների մօտ, որոնք ձեռք ձեռքի տւած մէկ մէկու նայում և լայիս էին. բայց արցունքների միջից նրանց երեսին փայլում էր բուռն զգացմունք և անասելի բերկրութիւն:

Բայց միթէ պէտք է յիշեմ այն՝ ինչ որ ասացին սիրահարները: Վիլեամը միայն մի բանի խօսք ասաց յուզմունքից կտրւած ձայնով: Յիշում եմ, նա ձեռքս սեղմեց և ինձ իւր բարեկամ կոչեց. պարզ յիշում եմ, որ էմման էլ սեղմեց ձեռքս: Այդ շտապեցի նոցա մենակ թողնել, նամանաւանդ, որ էմման, ինչպէս երեւում էր, ծանր չէր վնասուել և իմ օգնութեանը կարիք չունէր:

Ես դարձայ Փունգալօ խիտ յուզւած, կարծես ներկայ էի եղել որեւէ սոսկալի աղէտի, բարձր զգացմունքների առաջ: Հեղման կամ ընդհանրապէս մի մեծ տխուր կտրուկ գործի: Բայց և այնպէս դա ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ մարդու և կնոջ հանդիպումն: Սակայն միթէ ազգերի և անհատների կեանքի մէջ մեծ երեւոյթները չեն յառաջանում հէնց այդ հասարակ միացումով—տղամարդի և կնոջ հանդիպումով:

«Տէմզան» ուշ երեկոյեան խաբիսիսը վեր-
ցրեց: Տղամարդիկ տարացած թունդ գինուց,
կանայք արբած ծաղիկների բուրմունքից և մա-
ղերեան առոյգ ձիերի վրայ նստելուց յոգնած
երգելով և ծիծաղելով վերադարձան շողենաւը:
Նորա հետները բերում էին յարգէ սիրուն կո-
ղովներով հիանալի քանդակած փայտեալ ի-
րեր և գեղեցիկ գործածքներ: Բոլորը գոհ էին
և ուրախ խօսակցում էին:

Միայն ես, մանելով խուցս, ուշադրու-
թեամբ դնեմ էի ափից եկող բոլոր նաւակ-
ները: Կը գնայ արդեօք Վիլհամը: Մարդուս
սիրտը անքննելի է: Ես սրտանց ցանկանում էի
որ նա վերադառնար շողենաւը նոյն իսկ առանց
իւր թանկագին էակին: Վախենում էի, որ նա
կզոզում մնար, իսկ ես չատ էի ցանկանում, որ նա
հետս լինէր, լիճկուզ մինակ և անբազգ: Նոցա
համար ես օտար և աւելորդ էմ, մտածում էի,
բայց ես եւ կարող եմ ջերմանալ նոցա սիրոյ ճա-
ռագայթներից, ինչպէս մի շուն, որը, պառկած
առիւծի թափերի մօտ սիրում և պաշտում է նրան:

Բայց և այնպէս Վիլհամը չվերադարձաւ:
Մութ գիշեր էր և ես տխրութեամբ փակեցի
խուցիս պատուհանը:

III

ԿՐԿԻՆ ԺՈՂԻ ՎՐԸՅ.

Ամբողջ գիշերը ես երազում տեսնում էի
Վիլհամին և, խոտտովանում եմ, նրանից աւե-
լի էմմային: Որքան իմ նոր բարեկամը ներ-
կայանում էր լսելի, ոյժի և գեղեցկութեան
տիպար, այնքան շիկահերը երևում էր իրիւ
կնոջ մարմնացած իգէալ, որին մի ակնաթար-
թում տեսայ Մադերայում երկնքի և ծովի
մէջ: Այդ ընթրոյշ արարածը, որը միայն մի
քանի րոպէ ընկած էր իմ առաջ գիւթի լկզու
անուշահոտ խոտերի վրայ, լի էր այնպիսի ցան-
կութիւններով և շրջապատւած այնպիսի զապտ-
նիրքներով, որ ամենամեծ արբեր մարդն ան-
գամ չէր կարող չհետաքրքրւել: Երևակայու-

Թիւնս անհամբեր ձգտում էր թափանցել այդ
գաղտնիքների մէջ և շարունակ ինձ յուզում էին
անտանելի պատկերներ: Մի խօսքով, ես նա-
խանձում էի Վիլհամի սիրոյ վրայ: Հիմանալով
գեռ ևս, թէ ինչպէս է որոշւած նրա բաղդը,
եւ ի սրտէ նախանձում էի նրան:

Հետեւեալ օրը վերկացայ արշալոյսին և
անմիջապէս տեղեկացայ ծառայից, թէ արդեօր
բոլոր նաւորդները վերադարձել են շոգենաւ:
«Բոլորը», պատասխանեց նա և աւելացրեց, որ
գեղեցիկ անգլիացիին (այդպէս էին կոչում ծա-
ռայորդները Վիլհամին) վերադարձաւ ուշ գիշե-
րին, երբ արդէն խարիսխը վերցրած էր և
«Թէմզան» շարժւում էր առաջ. նաւապետը
նրան նկատողութիւն արեց, բայց նա չնեղա-
ցաւ, նոյն իսկ ոչինչ չպատասխանեց: Նա բո-
լորովին դժգոյն էր, սպասաւորը, որ լաւ գի-
տեց, կարծեց թէ նա հիւանդ է կամ խելրը
գլխին չէ:

Երեք օր Վիլհամը խցից դուրս չէր գալիս:
Ջոզենաւի սպասաւորը, բժիշկը և նաւապետը
այցելում էին նրան, հարցնելով թէ արդեօր
ոչինչ չէր ցանկանում: Նա շնորհակալութիւն

Հիւանդ սէր.

էր յայտնում բոլորին և ասում, որ ոչ մի
բանի կարիք չունի:

Ամբողջ ժամանակը եւ շրջում էի նրա խցի
մօտերը և ներսս պատերազմ էր մղւում այդ
ազնիւ և դժբաղդ մարդուն մխիթարելու ցան-
կութեան և իմ գէպի նրա անշափ վշտերն ու-
նեցած պատկառանքի մէջ: Յաճախ կանգնում
էի դռան առաջ և ձեռք էի բցում փականքին,
բայց սիրտ չէի անում ներս մտնել և վերա-
դառնում էի յետ, աւելի ևս շփոթւած: Ո՞վ
կարող է ասել, թէ ամենից լաւ ինչպէս կա-
րելի է վարել այդպիսի հանգամանքներում:
Սակայն չորրորդ օրը վճռեցի և մտայ նրա
սենեակը:

Հետեւեալ մտքերը ինձ ներշնչեցին անվե-
հերութիւն և վստահութիւն: Եթէ իմ ներկա-
յութիւնը, մտածում էի եւս, դուր չգայ նորան,
ապա ձեռքի մի շարժումով կամ խօսքով և
կամ եղանակով ինձ կհասկացնի, եւ դուրս
կգամ և նրա զայրոյթը շուտով կիջնի: Ընդհա-
կառակը՝ եթէ ես նրան պիտանի եմ և ցան-
կանում է խօսել էմմայի մասին, ապա նա կա-
րող է խօսել միմիայն ինձ հետ և ես նրան
մեծ սփոփանք կը պատճառեմ:

Յաժը, կարծես ներողութիւն խնդրելով
հարցրի,

— «Վիլեամ, ոչինչ չէ՞ր ցանկանում: Չա-
փազանց տանջւում էր. . . »

— Այն, սիրելիս, խիստ տանջւում եմ և
օգնութեանդ եմ կարօտ:

Այն ուրախութիւնը, որը ես զգացի այդ
վայրկեանին, անկարելի է նկարագրել: Ես նրա-
տայ նրա հանդէպ. նա պառկել էր առանց
բարձի՝ մահճակալի վրայ, նոյն զգեստով, որ
հագած էր Մադերայում: Մազերը զգգզած,
աչքերը կարմիր, գէմբը դալկահար և լղարած
էր, կարծես ամբողջ մի ամիս հիւանդ լինէր:

Ես սեղմեցի նրա երկու ձեռքը. նա նոյն
կերպ պատասխանեց և սկսեց լալ: Զօրեղ բնա-
ւորութեան վերջին պարտութիւնն էր այդ: Վիշ-
տը գերազանցեց նրան: Պարզ էր, որ ճակա-
տագիրը ստիպեց խոնհարւել երկաթէ մարդիկ-
ներից մէկին, որի նմանին կեանքումս չէի հան-
դիպել: Հեերի զիջարանութիւնը՝ փրկսփա-
յական բանաստեղծութեամբ լի, իրաւունք ու-
նէր ներկայացնել ճակատագիրը աստուծոյ կեր-
պարանքով:

Ամբողջ երեք ժամ անցրի Վիլեամի մօտ

և այդ ժամանակամիջոցում նա ինձ հաղորդեց
յւր տանջանքների պատմութիւնը: Դորա սոս-
կալի տանջանքներ էին, որպիսին միայն մար-
դըս կարող է տանել. բայց դրա հետ միասին
դորա այն վեհ տանջանքներն էին, որոնք
բարձրացնում են մարդուն և պարծենալու ի-
րաւունք տալիս: Պատմութեան էութիւնը չատ-
հասարակ է. դա կրքի կռիւն է պարտականու-
թեան դէմ. նրա մէջ պարզ արտայայտեցին
մարդկային տկարութիւնը և ամբողջ մեծու-
թիւնը:

Դործը վերաբերում է այն ամենամեծ դրա-
մային, որը կատարւում է մարդու հոգու մէջ,
այդ երկրային արարածի, որը արժանի է
կարեկցութեան, էական, որին բոլոր դաւանու-
թիւնների զիջարանութիւնները փառաբանում
են իբրև Աստուծոյ, երբեմն ինչպէս կիսաոտւած-
կիսակենդանի, որը բնակւում է երկնքում և. . .
ճահճում, որպէս կատարեալ երկակենցաղ: Այդ
վայրկեանից զէպի Վիլեամն ունեցած բարե-
կամական զգացմունքս փոխակցաւ աստուծոյ-
ման: Ես աւելի յարգում բան թէ ոիրում էի
նրան, և սիրում էի երիտասարդական բուռն
եռանդով և մարմնացած մտերմութեամբ, որը

յատուկ է մարդուն՝ միայնութեան և հայրենի-
րից հեռու եղած ժամանակ:

Այնուհետև մենք շարունակ միասին էինք:
Եո այլ ևս չէի մտածում այն մասին՝ թէ ինչը
ստիպեց ինձ Եւրոպայից հեռանալ և այն ան-
յայտ ապագայի մասին, որը սպասում էր ինձ
Ամերիկայում: Ես Վիլեամի արձագանքը դար-
ձայ և մենք շարունակ խօսում էինք միևնոյն
նիւթի մասին: Նրա անցեալը, ապագան, բաղ-
մակողմանի դարգացած մտքի բոլոր ոյժերը և
անշարի հարուստ սիրտը տոշորւում էին մի սի-
րով, զոհւում էին մի կնոջ և այդ կինը արժա-
նի էր նրան:

Թէև ևս ամեն բանում Վիլեամի պարզ
արտացոլումն էի, բայց չէի շողորթւթում նո-
րան, այլ օգնում էի հաստատ մնալ իւր սուրբ
միտումների մէջ:

Մօտիկ ծանօթութիւնը այդ մարդու հետ,
այդ անոյցս և անմխիթար վիճ սիրոյ հետ, իմ
բնաւորութեանը ոյժ տւեց, և ևս զգացի իմ
մէջ աւելի արիւթիւն, բան երբ և իցէ մինչև
այդ ժամանակ:

Երբ բարեկամիս վսեմ տղատուրութիւննե-
րը սկսում էին թուլանալ, երբ սիրոյ անհուն

ծովը նոցա կրանում էր, ևս յիշեցնում էի իւր
տւած խոստումը և այն վերջին խօսքերը, որոնք
էմման, որ աւելի հաստատամիտ էր քան թէ
նա, ասաց նորան Մադերայում, «Վիլեամ կրու-
ւիր և սպասիր»:

Նա տոմսով էր վերցրել մինչև Մադերա,
իսկ յետոյ կրկին մինչև Սան-Վիչենցօ: Նա
ցանկանում էր, իւր խոստման համաձայն շա-
րունակել ճանապարհորդութիւնը, բայց, միև-
նոյն ժամանակ, նորան ևս մօտիկ լինել: Սան-
Վիչենցօ հասնելուն պէս նորան սարսափեցը-
րին լերկ ափերը: Երևի ոտորերկրեայ կրակը
տարիների ընթացքում այնքան խախտել էր
երկրի ստեղծիչ ոյժերը, որ նրա վրայ մի հա-
տիկ խոտ չէր բուսել: Այդ պատճառով մենք
ուղիորդեցինք հեռու մինչև Պերնամբուկօ:

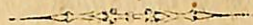
Օրէցօր մենք աւելի և աւելի մտերմանում
էինք և այժմ բաժանելը մեզ համար դժար
էր: Այսպիսով նա, տատանելով սիրոյ և բա-
րեկամութեան մէջ, հասաւ մինչև Բիօ-դը Ժա-
նէյրօ: Երկրի տատաժային զեղեցկութիւնը
յաղթեց նրա բոլոր տարակուսանքներին և Վի-
լեամը վճռեց Բրազիլիայում մնալ: Ես նրա
հետ մի շաբաթ անցրի երկրաշնորհ այդ ամա-

նազեղեցիկ վայրում, որի առաջ նշապօլը և Վ. Պօլխը համեստութեամբ գլինաթափ են լինում, և մենք վերջապէս բաժանեցինք:

Ինձ համար շատ ցաւալի և տխրալի էր երբեկիցէ բաժանել իմ բարեկամ Վիլեամից, բայց զգում էի, որ թոյլ առողջութեամբս կաբող եմ կորչիլ հասարակածային տաք կլիմայի տակ: Նոյն իսկ, եթէ նրա հետ մի քանի օր ևս մնայի Րիօ-դը ժանէյրօյում, այնուամենայնիւ ես ստիպւած կը լինէի վերջ ի վերջոյ բաժանել նրանից: Նա մտադիր էր անցնել Բրազիլիայի խորքերը, մի ինչ որ լեռնային ձեռնարկութեան գլուխ անցնելու, երկրադործական գաղթականութիւններ հիմնելու. մի խօսքով նա ձգտում էր իւր խլացնող, մաշող միտքը ենթարկել շատ բազմակողմանի գործունէութեան և տենդային աշխատութեամբ կրրկնապատկել այն ջերմը, որը աւելի խիստ և վտանգաւոր էր:

Մենք բաժանեցինք կրկին, վերադառնալով տեսնելու յուսով և այդ միտքը թեթեւացրեց մեր հրաժեշտը: Երկուստ էլ ջահել էինք, այն հասակում, երբ յոյսը զօրեղ է լինում. երկուստ էլ պէտք է մի քանի տարի անցնէինք հարա-

ւային Ամերիկայում, ինչո՞ւ, յիշալի չէինք կարող շուտ շուտ տեսնուել: Բայց պայծառ յոյսերին իրադարձել չէ ենթարկւած: Մենք երբէր չհանդիպեցինք միմեանց:

IV

ԵՐԵՎԱՆԻ ՅԵՐԵՎԱՆԻ

Երեք տարի Վիլեամից նամակ ստանում էի, թէ և ոչ յաճախ: Գուցէ նամակներից շատերը կորչում էին և այդ զարմանալի չէ, որովհետեւ մենք թափառում և շրջում էինք աւելի կամ պակաս վայրերի երկրներում:

Ես նամակ ստացայ Րիօ-դը-ժանէյրօյից, Մինաս-Զերախայից և Մատօ-Գրօզիայից, ապա հետևեց բաւական երկար և տաղտկալի ընդհատում: Յետոյ անստափանդ կերպով նամակ եկաւ Վալսարայից, ապա Կօրիայից, Լի-

մայից և Գլխալիկից. վերջին համակր Կվի-
տոյից էր:

Աշխարհադրական բարաէզը ձեռքս առած
զժուժ էի գժբազդ բարեկամիս արտասույոր
ճանապարհորդութիւնը և հետեւում էի նրա
կանգ առած այն տեղերին, ուր նա մնացել
և տանջւել էր:

Նրկար թափառելը, տեղերի անդադար
փոփոխութիւնը և զբաղմունքները չէին կարո-
ղացել հանգիստ չնորհել նրա հոգուն, որը յու-
սահատութեամբ պաշարւած էր. կարծես թէ
ժամանակը մեծացնում էր նրա տանջանքները
և նորոգում վէրքերը: Դա այնպիսի մի վիշտ
էր, որով մարդիկ ապրում և մեռնում են մին-
չի իսկ եթէ կեանքը դարեր տևէր:

Նրա համակներից մի բանիսը կրում էին
այնպիսի յուսահատ բնաւորութիւն, որ կարե-
լի էր մտածել, չլինի թէ նորա ինքնասպանու-
թեան նախկին օրն են գրւած: Սակայն խոս-
տումը և դուցէ, ամենից աւելի, բազցը յայտի
ուրւականը, պահպանում էին Վիլհամի կեանքը:

1856 թւի ամառը՝ Կվիտոյից ոտացած
համակից յետոյ, ես ոչ մի տող չստացայ իմ
բարեկամից: Նոյն իսկ ուրիշներից էլ չէի կա-

րող տեղեկանալ նրա մասին: Կարծում էի թէ
նա այլ ևս կենդանի չէ, երբ յանկարծ ստա-
ցայ մի ծրար Բուէնոս-Այրէսի անգլիական գե-
պանութեան միջոցով: Բուէն յուզմամբ բաց
արի ծրարը: Ես Անգլիայում ոչ գործ ունեւի և
ոչ էլ բարեկամ. լեզուս պատուեց երբ մտածե-
ցի, որ այդ անպատճառ իմ Վիլհամից պէտք
է լինի:

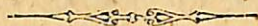
Ծրարի մէջ կար մի բանի տող առանց
թւահամարի.

Դ ի ք ա ր և կ ա մ

«Այս ծրարի մէջ կդտնէր մի բանի կնքը-
ւած համակներ, ամենաթանկագինը, ինչ որ-
ունիմ այս աշխարհում: Պահէր դրանք 10 տա-
րի ևս. և եթէ այդ ժամանակամիջոցում ոչ որ
չը ներկայանայ և իմ անունով չպահանջէ, ա-
պա ի յոյս ընծայեցէք: Այդպէս է իմ էմմայի
կամքը, որ ասաց ինձ. «Թող քո կեանքի խ-
րաքանչիւր գործը օգտակար լինի, և մեր տա-
ռապանքները թող ծառայեն յօգուտ մի որեւէ

ածի»։ Սիրելի բարեկամ, կրկին շնոհակալ եմ
ձեզանից, որ դուք օգնեցիր Էմմայիս Մազե-
րայուժ, և այն բոլորի համար, որ դուք մինչև
այժմ ինձ համար արել էք»։

«Զեր Վիլհամ»։

ՎԻԼԵԼՄԻ ԵՒ ԷՄՄԱՅԻ ՆԵՄԱԿՆԵՐԸ*։

Կատարելը պարտքդ առանց տրտունջի։
Մարդու մեծութիւնը պարտքը կատա-
րելուն է։

Վիլհամը Էմմային.

Լոնդոն, 12 Յունւարի 18. . թ.

Ներեցէք այն բանի համար, որ ես ձեզ
գրում եմ, կրկին ներողութիւն. համարեցէք

*) Իմ ձեռագրերի մէջ գտնւած Էմմայի նա-
մակները գրւած են Վիլհամի ձեռքով, այդ իսկ պատ-
ճառով ներկայանում են իբրև պատճէն։ Անկասկած
բարեկամս չէր կարող զրկւել իւր ամենաթանկագին
գանձից և ես նրան լաւ ճանաչելով հաւատացած եմ,
որ իւր հետ գերեզման տարաւ։

Նամակների հետադատութիւնից պարզ է, որ
սօքա ընտրւած են Վիլհամի և Էմմայի միմեանց
գրած նամակներից 18. . թիւից մինչև 18. . թիւը։
Իհարկէ Վիլհամի համար հեշտ չէր հրատարակելը
բայց նա այդ արեց դրդւած դէպի Էմման ունեցած
սիրուց, որպէսզի օգտաւէտ լինի մարդկանց։

Թէ այս նամակը ստանում էք ոչ թէ առաջին, այլ հարիւրերորդ կամ հազարերորդ անգամ: Գրւած խօսքը աւելի անարատ է ասածից. սա ճշմարտութիւն է և ես այդ ճշմարտութիւնը երբէք այնքան պարզ չեմ զգացել, որքան այս բողբոջիս. բայց կարծում եմ, որ իրաւունք ունիմ յայտնելու իմ մտքերը այդպիսի ճանապարհով:

Արդէն մի տարուց աւելի անցաւ այն ժամանակից, երբ ես ձեզ առաջին անգամ տեսայ. դուք գիտէք որտեղ և երբ: Այս տանջող անյայտութեան մէջ, որ կրում եմ այժմ, ինձ միայն մխիթարում է այն միտքը, որ դուք ես յիշում էք այդ օրը, ժամը և բողբոջիս: Գուրդ գիտէք, միտք էմ մտա, որ այնուհետև ես միայն ձեր մասին էի մտածում, միայն ձեզ էի որոնում և միմիայն ձեր անունն էր դրոշմւած իմ շրթունքներին և ձեր պատկերը օրտումս: Ես սիրեցի կապոյտը, պաշտում էի կապտագոյն երկինքը, կապոյտ ծաղիկները, ժապատէնները և այդ բոլորը այն պատճառով, որովհետև ձեզ առաջին անգամ ուղիտակ հազուտեսով և կապտագոյն գոտիով տեսայ: Ներեցէք երեխայութեանը, ես ակնածութեամբ էի վերաբերում այն

տառերին, որոնցից կազմւած էր ձեր անունը: Անմեկնելի յոյսերի և տանջանքների այս ամբողջ տարւայ ընթացքում ես երազում էի Նապալեօն մեծի զօրութիւնը, Բայրօնի հանճարը և Ռօաշիլդի հարստութիւնը, որպէսզի արժանի լինեմ ձեզ և իրաւունք ունենամ ձեր ստների առաջ դնել զօրութիւնը, հանճարը, փողը և ասել. բոլորը ձերն է, միայն մի ժպիտի փոխարէն, որը ինձ ասէ՝ «ես քեզ սիրում եմ»: Ամեն տեղ ես հետեւում էի ձեզ, Լոնդոնում, Բալում, Իտալիայում և վերջապէս կարողացայ ձեր տունը ընդունել. յարմարեցի ձեր մօրաբոջ հետ և ընտելացայ ձեր կեանքին. առանց ձեզ կեանքը ինձ համար անհասկանալի աներևակայելի էր: Բայց ես լուր էի: Երբեմն ինձ վախեցնում էր այն միտքը, թէ ինչպէս համարձակեցի ձեզ սիրել. ես չափազանց ամօթխած էի և լռիկ մնջիկ նայում էի ձեզ:

Գուրդ կարող էիք ձեր մի հայեացքով ամենաանբաղդ մարդը դարձնել ինձ և յաւիտեան հեռացնել ձեզանից. բայց դուք այդ շարեցիք և թոյլ տուիք ինձ նայել ձեզ: Երբ իմ աչքերում ակամայ արտափայլում էր բուռն սիրոյ, ցանկութիւնների և մտքերի բացը, որոնք

գրաւած էին միմիայն ձեղանով, երբ աչքերս, ուղղւած դէպի ձեզ հոգեղմայութեամբ, չափազանց աստւածացման սաստկութեամբ կարծես խօսում էին ձեր աչքերի հետ, յաճախ պատահում էր, որ ձեր դեմքից անհետանում էր խաղաղ, մեխամաղձոտ հանգստութիւնը և ձեր աչքերում բորբորում էր կրակը, բայց դուք նոյն բոպէին սրողում էիք ձեր արտասուքների տակ: Ո՛հ, մի ասէք, սր չէր սիրում ինձ, ես չեմ կարող հաւատալ: Առաջէք, որ ես յիմար եմ կամ յանդուգն, ծիծաղէք վրաս. արհամարհեցէք ինձ, բայց սուտ մի խօսէք: Եւ ինչո՞ւ սուտ խօսել: Ինչքան էլ մեծ լինէր կլութութեամբ ձեռք բերած գաղտնատախտութիւնը, ինչքան էլ մեծ լինէր կեղծութիւնը, որքան էլ նշանաւոր լինէր մարդկանց բաժանող լեզուների տարբերութիւնը սակայն այն պայծառ ճառագայթը, որ Աստուած պարզեցել է մեզ իւր գրախափից և, որը թափանցում է մեր աչքերի մէջ, ներկայանում է աւելի ուժեղ, բան այդ բոլոր խոչընդոտները: Մեր հայեացքը կայծակի արագութեամբ կարող է արտայայտել բարկութիւն, բոցակէզ ցանկութիւն և անսահման սէր. նա կարող է ատել, արհամարհել և յար-

գել. կարող է տարակուսել, հրամայել և հպտակել. կարող է և հարցնել ու պատասխանել, անիծել և օրհնել: Հայեացքը կարող է ամեն բան արտայայտել, բայց ոչ ստել: Իսկ ձեր աչքերը ինձ ասացին, որ դուք ինձ սիրում էք: Եթէ իրօք սիրում էք ապա ինչո՞ւ էք խուսափում ինձանից: Ահա ամսից աւելի է որ դուք իզուր հեռացել էք ինձանից, այսինքն այն արժանայիշատակ երեկոյից երբ մենք միասին «Տայն» շոգենաւի տախտակածի վրայ նստած կտրում էինք Լա—Մանչ ջրանցքը: Դուք ձեր մօրաքրոջ հետ վերադառնում էիք Իտալիայում արած ճանապարհորդութիւնից, այն ճանապարհորդութիւնից, որ ես ես կատարեցի, որովհետեւ ես ձեզ հետեւում էի հեռւից երբեմն անհետանալով, երբեմն էլ ձեզ երկաւով: «Տայն» շոգենաւը մեզ առաւ ընդհանուր յարկի տակ: Մի գեղեցիկ երեկոյ էր: Ծովը բոլորովին խաղաղ, իոկ լուսինը երբեմն անհետանում, երբեմն էլ կրկին երևում էր շոգենաւի թանձր ծխի միջից... Դուք նստած էիք աթոռի վերայ ձեր մօրաքրոջ հետ, սրը ննջեց իմ պատմութեան ազդեցութեան ներքոյ: Դուք լծոյլ տւիք ինձ խօսելու և հետեւելով

լուսնին, նազելի կերպով շարժում էիր ձեր գլուխը, աշխատելով ծածկել ձեր դեմքը շոգենաւի խողովակի շւարում:

Չեմ յիշում թէ ինչ էի խօսում, բայց խօսում էի անընդհատ, որովհետեւ դուք սիրով լսում էիր ինձ: Ես չէի նկատում ոչ լուսնը և ոչ էլ այն լայն ախօսը, որը թողնում էր իւր յետևից «Տայնը» ամպի նման գորշ կանաչագոյն ծովի վրայ: Ես միմիայն ձեր աստուածային դեմքն էի տեսնում և գիտում էի, ինչպէս դուք աշխատում էիր լուսնի արծաթագոյն խաղաղ լոյսից ծածկել ձեր դեմքը շոգենաւի խողովակի շւարում: Դուք յետ ձգեցիր ձեր մազերը, որոնք հնազանդելով գիշերային խոնաւ քամու շրնչելուն, համբուրում էին ձեր ուսերը, մինչև որ նոյն զւարճասէրը մօտեցնում էր նոցա ձեր կողակին:

Միմիայն Անգլիայի ափը, որին բոլոր անգլի մօտենում էինք, իմ մէջ դառն մտքեր էր ծնեցնում: Ամբողջ ժամանակամիջոցում դուք մի անգամ միայն դէպ ինձ դարձաք հետեւալ քանի մի խօսքերով. «Ի՞նչ կատէք սրա մասին, Վիլհամ. ահա այս երկաթէ

հիւսնդ սէք:

խողովակը ծածկում է ամբողջ աշխարհը, ծուխի միակ ամպը պատում է լուսոյ ամբողջ ծովը, որ իւր շուրջն է սփռում լուսինը: Մի՞թէ նոյնը չէ լինում և մարդու կեանքում: Տեսնում էք երկինքը, բայց չէք կարող հասնել նրան, զգում էք որ Աստուած կայ, բայց նրա էութիւնը ըմբռնել չէք կարող, դուք ցանկանում էք սիրել և քնդգրկել ամբողջ աշխարհը, բայց ընկճում էք տկարութիւնից»:

Զր գիտեմ թէ ինչ պատասխանեցի, բայց շատ պարզ յիշում եմ, որ մի բառէկց յետոյ ձգեցիր ձեր թաշկինակը. ես շտապեցի վերցնել, մեր ձեռները հանդիպեցին և ձեր ձեռքը սեղմեց իմս:

Ո՞րպիսի անդունդ բացեցաւ առաջս այն վայրկեանին: Էմմա, ոչ որ դեռ ես չէ չափել մօրի արագութիւնը և ոչ որ հոգու շարժողութիւնը չափելու համար ժամացոյց դեռ չէ հնարել: Գիտեմ, դուք զվջացիր ձեռք սեղմելու համար և կամ վախեցաք, դուք խփոյն վերկացաք և առաջիւր, որ գիշերւայ օդը ձեզ վնաս է և զարթեցնելով ձեր մօրաբրոջը, զիմեցիր դէպի ձեր խուցը: Դա մի բոլորէի գործ էր. ինձ թւում էր, թէ դա երազ էր:

Այժմ էլ չեմ յիշում, թէ արդեօր պատաս-
խանեցի ձեր սառը «բարի գիշեր Պ. Վիլեամ»
խօսքերին: Ես մենակ մնացի, վախենում էի ին-
ձանից և դողում ինչպէս մի երեխայ: Ինքս
ինձ երեակայում էի և որդ և Աստած: Իմ գո-
յութեան մի մասը հրճւում և բարձր բացական-
չում էր, «Վիլեամ, դու ամենաերջանիկն ես
աշխարհիս երեսին». իսկ միւս մասը ցաւելով,
երկիւղից բարացած, աւելի բարձր հաստատում
էր. «դու ամենաթշւառն և ամենաողորմելին
ես ամբողջ աշխարհում»:

Այդ երեկոյից սկսած, սիրելի էմմա, մի
տեսակ խոր անդունդ բացւեց մեր մէջ. դուր
սկսեցիր խոյս տալ ինձանից. դուր փոխեցիր
ձեր սովորական զբօսավայրը և այլ եւ չէիր
ցանկանում հանդիպել իմ հայեացքին, որը բուն
ցանկութեամբ որոնում էր ձեզ և խնդրում ձեր
հայեացքը:

Ինչո՞ւ ուրեմն դուր սեղմեցիր իմ ձեռքը,
եթէ վայրկենական երջանկութիւնն ինձ համար
այդպիսի սոսկայի վիշտ էր պատրաստելու: Ինչ
է ծանրանում ձեր սրտի վրայ, ինչ կայ ձեր
սրտից աւելի զօրեղ: Կարելի է, որ ձեր հոգու
մէջ լինի երկու ոգի, որոնցից մէկը օրհնում

իսկ միւսն անիծում է: Ինչո՞ւ համար այդ-
պէս տանջում էր ինձ: Կամ դուք չգիտէք,
ինչ բան է տանջանքը: Մի՞թէ յայտնի չէ ձեզ,
չէ՞ որ ես ապրում եմ միայն մի սարսափելի
և այլանդակ մտքով, որ դուր ես տանջւում
էք, որ դուք ես անիծում էք այն՝ որ անջրպետ
դրեց իմ և ձեր մէջ: Այն դառն հրճանքով տես-
նում եմ, ինչպէս օրէցօր գունատւում էք, և եր-
բեմն էլ ձեր գէմբի վրայ արցունքներ եմ նկա-
տում, որոնք դուր թափում էր գիշերային լու-
թեան մէջ: Դուր չէք քնում, արտաւում էք:
Ես եւ հեկեկում եմ և բունը փախչում է աշի-
րիցս: Այդ դառն հրճանքն է, որ պահպանում
է իմ կեանքը. նա հանդարտեցնում է իմ միտքը,
այլապէս չէի կարող տանել և գլուխս վաղուց
տրարած կը լինէր տենդային կատաղութեան
և յուսահատութեան ճնշման տակ:

Զեղ սիրում էի, սիրում լռիկ մնջիկ և այն-
պէս ուժգին, որ այն միտքը թէ դուր երե-
կեց իմը կլինէր, սարսեցնում և երկիւղ էր ազ-
դում ինձ: Ես ինձ անարժան էի համարում և
երեակայում էի շրջապատել ձեզ խորին յագան-
քի և անսահման սիրոյ միջնորդով: Զգիտէք,
թէ ինչ փոփոխութիւն արիք իմ մէջ. թէ ձեզ

արժանի լինելու համար որպիսի՜ խիստ փորձի
զիմացաւ իմ բնաւորութիւնը: Իւրաքանչիւր ան-
գամ երբ թուութիւն էի զգում, եռանդով և
տոկոնութեամբ ձեռք էի զարնում արմատա-
խիլ անել այդ, ձեր անւան, աստուածային գէմ-
բի և գէպի ձեզ ունեցած սիրոյս օգնութեամբ:
Ես ամեն կերպ ճիգ էի թափում լինել կատա-
րեալ և ձեզ արժանի. թէև երկշտութեամբ,
սակայն պարզ երեսով կարողանայի ձեզ ասել՝
«Էմմա, ես ցանկանում եմ ձերը լինել, տւեր
ինձ ձեր ձեռքը, մենք միմեանց արժանի
ենք»:

Դեռ չէ հասել այդ օրը... բայց, ինչպէս
հեռու մշուշի մէջ, տեսնում էի, որ երջանկու-
թեան ժամը արդէն մօտենում է. բուռն ձգտումը
և մի աներևոյթ երկիւղ ինձ գրգռում էին. և
ես գիմում էի միշտ գէպ առաջ, գէպ առաջ
այն ճանապարհով, որի ծայրին երևում էր իմ
Էմման: Ո՛հ, Էմմա, թանկագին Էմմա, դուք
լիովին ինձ հասկանում էք:

Դուք այս բոլորէին զգում էր այն, ինչոր ես:
Բայց դուք խզեցիր կախարդիչ կապը, դուք
կործանեցիր այն տաճարը, ուր մտածում էի
իմ աստուծոյ արձանը դնել, վարդի թփից

բանգեցիր այն բունը, ուր երևակայում էի
զետեղել մեր սէրը, բացելու ունեցի տակ և
կոխկռտեցիր: Իսկ ես թողնելու էի պահպա-
նութեան ցուպը, որով ուխտ էի դնացել իմ
Մեկկէն և այտեղ գոչեցի այն ճանապարհոր-
դի նման, որը երկար աշխատանքի և զրկանքի
շնորհիւ գիզեց որոշ դրամագլուխ և որի վրայ
հայրենիք վերագառնալիս, յանկարծակի աւա-
զակներն յարձակեցին: Ճշմարիտ է, անգլին Էմ-
մա, ես անքաղաքավարի եղայ, երբ զիմիով
ձեր մօրաբրոջը, խնդրեցի ձեր ձեռքը, կար-
ծես գործը մի ամենահասարակ կնոջ էր վե-
րաբերում, կարծես ես ցանկանում էի ամուս-
նանալ միայն նրա համար, որ չափահաս էի
արդէն: Ես ստացայ ձեր ձեռքը յաւիտեան և
չաշխատեցի որոշել, արդեօք շփոթութիւնից,
թէ սիրուց զրգրած այդ ձեռքը սեղմեց իմը
«Տայն» շողենաւի վրայ: Փողը ձեռիս դրախ-
տի դուռն էի բաղխում, յուսալով, որ դռնապա-
նը կրանայ և ինձ ներս կթողնէ: Երբէր ես ինձ
չեմ կարող ներել այդ կոպտութեան, այդ վար-
մունքի համար, որ միմիայն յուռահատութեան
միջոցին կարելի էր անել: Իսկ գիտէ՞ր ինչ պա-
տասխանեց ինձ ձեր մօրաբրոյրը: Նորա գէմբը

յանկարծակի լրջացաւ. սլարդ էր, որ պատ-
րաստուած չէր և մեծ գծւարութեամբ շնչելով
պատասխանեց դողդոջին ձայնով՝ «Հարցրէր
իրան Էմմային. նա այնքան խելօր է, որ ինքը
և միմիայն ինքը կարող է վերջնականապէս վը-
ճուել. նորա ցանկութիւնը կլինի և իմը. . .»
Այս ասելիս կարծես ցաւակցութեամբ և բըն-
քոյշ զգացմունքով դիտում էր նա ինձ:

Այժմ փոշու մէջ թաթախուած ես ձեր
ոտն եմ ընկնում, ինչպէս մի գառապարտեալ,
որի ոյժերը բեկրեկում են երկար բանդար-
կութիւնից և որը յուսահատ ուղասում է մի
խօսքի, որը կարող է փրկել նորան:

Ես զգում եմ մօրաբրոջից ձեր ձեռքը
խնդրելու համար, որ յանգդնեցայ զրել այն,
ինչ չէի համարձակել աշրհրով արտայայ-
տել՝ զգում եմ, աղերսանքով ձեզ գիմելու
համար, որը ձեզ անհամեստ կլծայ իսկ ինձ
անարժան: Ես տեսայ իմ տան կործանումը
և տաճարիս խորտակումը: Ես-տանջւած, բայ-
քայւած, մոռացւած եմ անապատում: Ես եր-
բեմն արքայից արքայ էի երեակայում ինձ և
զրա համար հիմայ ստիպւած եմ ողորմութիւն
խնդրել հէնց առաջին հանդիպողից. . . և այդ

ողորմութիւնը ձեզանից եմ խնդրում, իմ թա-
գուհի, ձեզանից եմ սղասում, իմ երկերի աստ-
ւածութիւն:

Էմման Վիլհամին

Լոնդոն, յունւարի 12-ին 18. . . թ.

Յարգելի պարոն.

Ես ստիպւած պատասխանում եմ ձեր նա-
մակին, շնայելով, որ ինձ համար այդ խիստ
գծւար է: Յուսով եմ, դուք կհաւատար մի
գծրաղդ, թոյլ և կարեկցութեան արժանի էա-
կի, որը դեռ ևս սուտ չի խօսել: Նախ բան
զրիշը ձեռս առնելը ես շատ արտասուեցի. բայց
ևս չեմ կարող ձեր կինը լինել, Վիլհամ, ես
չեմ կարող ամուսնանալ ոչ ձեզ և ոչ էլ ուրիշ
մէկի հետ: Մի հարցնէր, ինչո՞ւ. ձեր հետա-
րրրրութեամբ մի մեծացնէր իմ վիշտը: Մոռա-
ցէր ինձ: Դուք ջահել էր, ուժեղ մարմնով և
հոգով: Ձեր գեղեցիկ քնդունակութիւններով
բազաւորեցրէր մի այլ կնոջ, որը կարող է

ձեր սէրն ընդունել: 2^Է որ Աստուած բարի է
և ոյորմած. իսկ աշխարհումս չառ կան գեղե-
ցիկներ և բուռն սիրով սիրելու ընդունակներ,
որոնք արժանի կը լինեն ձեզ: Թող նոցանից
մէկը հրջանկանայ, թող նա ձեզանով պարծե-
նայ: Բայց նախ և առաջ մոռացէք ինձ, ես ՚ի
սրտէ խնդրում եմ այդ ձեզանից հօրս անունով:

Վիլհամը Էմմային

Լոնդոն, յունւարի 13-ին 18... թ.

Ո՛չ, միտս Էմմա, ես ձեզ մոռանալ չեմ
կարող: Ո՛չ, Եւայի գուտտրների միջից չեմ կա-
րող ընտրել ինձ համար հարսնացու: Ինձ հա-
մար այս աշխարհում գոյութիւն ունի միայն
մի կին, այդ դուք էք: Ինձ համար ուրիշ կեանք
չկայ, բացի ձեզ հետ միասին ապրելուց:

Ինչո՞ւ չվստահացաք գրելու, որ չէք սի-
րում ինձ: 2^Է որ ես մեռնելու քաջութիւն կու-
նենայի: Բայց դուք սիրում էք ինձ և հարիւր
անգամ ակնարկում էք այդ մասին ձեր նամա-
կում: Չեք սէրը կարգում եմ իւրաքանչիւր
բառի և կէտի մէջ, որ գրել է ձեր ձեռքը:

Դուք գրում էք, որ ոչ ոք որի հետ չէք ամուս-
նանայ և չէք կարող իմ կիներ լինել:

Միթէ չէք մտածում, որ այդ տանջանքը
աւելի խիտ է քան այնպիսին, որը կարող է
ստեղծել սպանիական ինկվիզիցիան: Միթէ չը
գիտէք, որ չկայ մի մարդ, որը կարողանայ
համբերել այդ տեսակ տանջանքներին: Միթէ
ձեզ յայտնի չէ, որ խելագարութիւնն այդպի-
սի տանջանքների հետեանք է: Ի՞նչ մի գաղա-
նիր է ընդգրկել ձեզ, ի՞նչ չար դի է բաժա-
նում մեզ երկուսիս. ո՞վ է մեզանից ամենագորե-
ղը, ո՞վ կարող է իրան աւելի զօրեղ համարել
քան մեր սէրը: Ինչո՞ւ չառացիք, որ ինձ ա-
մուսնացնէք:

Ես ձեզ չէի հաւատար. . . Բայց գուցէ և
անտանիկ րոպէներից մէկում ես մտածէի,
որ դուք ինձ առաջ սիրում էիք, բայց մի այլ
սէր, աւելի գերաշնորհ և հրամայական, դուրս
վանեց իմ սէրը ձեր սրտից: Ո՛չ, ես դրան չէի
հաւատար, Բայց ինչո՞ւ դուք ինձ յուսահատու-
թեան շմատնեցիք, կեանքը ինձ համար աւելի
չգարձրիք և մի անգամից չսպանեցիք ինձ: Ո՞վ
ձեզ իրաւունք տւեց պահել ինձ այսպիսի սար-
սափելի գրութեամբ՝ երկների և երկրի մէջ:

Է՛մմա, Է՛մմա խղճացէր ինձ, մի մարդու
օրը շափազանց սիրում է ձեզ և արտասուում
է երեխայի նման: Չէ՞ որ դուք ինձ սիրում էք:

Վիլհելմը Էմմային:

Լոնդոն, յունւարի 15-ին 18... թ:

Ինչո՞ւ լռում էք, միսս Էմմա. միթէ այդ-
քան անգութ էք: Կամ թէ իսպանացի՞ էք ազ-
գով, թէ՞ ձեր երակներում սուրբ Գովնիկի
արիւնն է հոսում: Խղճացէր փերջապէս, սպա-
նեցէր ինձ մի անգամից: Ամբողջ էութեամբս
դողում և հառաչում եմ՝ իմ հոգու բոլոր ոյ-
ժերը կենդանացած են միայն մի թախիծի
մէջ. մարմնիս ամենափոքրիկ մասնիկը, ամե-
նահասարակ մտածողութիւնս, այդ բոլորը
ներկայացնում են մի սարսափելի ցաւի մարմ-
նացումն: Ես երբէք չէի հաւատար, որ մարդ
կարող է շափազանց տանջւել և չկորչել: Զատ
իրաւացի է ասում Բայրօնը թէ՛ «փիշտը ան-
մահութեան կէսն է»:

Քաղցր մեղմանում է, ուրախութիւնը
յագուրդ ստանում, աշխատանքը յոգնեցնում

է, միտքը հանգստանում է... Քնում է ետա-
կանութիւնը, ննջում ազահութիւնը, հանգչում
է հանճարը, բայց փիշտը չի բնում, չի հան-
գրտանում և չի յագննում. նա շարունակ մոխ-
րից աճում է, ինչպէս հին աւանդութիւննե-
րի Փէնիկսը*: Երբ նեարդերս զաղարում են
տանջանք զգալուց, այն ժամանակ ցաւը փո-
խում է իւր բնաւորութիւնը, տանջանքները
նորոգւում են, դառնում են աւելի ևս սարսա-
փելի: Զայրոյթից յետոյ շարշարանքն է ինձ
գերում, ապա յուսահատութիւնը. յուսահատու-
թիւնը տեղի է տալիս խղճի խայթին, որը փոխ-
ւում է հոգեկան անկման: Եւ նորից փիշտ ու տան-
ջանք: Վամպիրը, որը արիւնս է ծծում, սարսա-
փելի երազի անուրջն է: Եւ անվերջ, անփոփոխ,
ոս, յաւիտենական, սառնցնող, անուոր ցաւ:

Միսս Էմմա, նա, ով ծաղրիկ է կրօնը, եր-
բէք չէ՛ տանջւել: Դուք էք տանջանքներիս
պատճառը և միայն դուք այս աշխարհում հաս-
կանում էք ինձ և վիտէր, որքան ծանր են
կրածս շարշարանները:

Փենիկս-թռչուն.— յունական phoenix. Աւանդութիւնը
հեռեկան է ասում առապելական ժէնիկս թռչունի մասին.
«Նա, զգույժ իր մօտայնւո մահը, այրւեց կրակի բոցերի մէջ.
բայց նրա հանգած աճիւնից դուրս թռւա մի նոր թռչուն»:

Իմ մէջ տանջւողը մի մարդ չէ, իմ անձ-
նաւորութիւնս ներկայացնում է երկու մարդ-
կային ցեղերի միաւորութիւն: Այդ ձեզ յայտ-
նի է: Իմ մէջ սէրը միացրեց երկու ազգեր, երկու
ճակատագիր, երկու աշխարհ: Մայրս իտալացի
խակ հայրս անգլիացի էր: Սոքա այնքան տար-
բեր անձնաւորութիւններ էին, որպիսին կարող
է ստեղծել միմիայն բնութիւնը. իսկ սէրը ա-
ւելի զօրեղ լինելով, քան թէ բոլոր *աղբիւծ-
կոմները*, միացրեց նոցա: Ես զգում եմ երկու
բնութիւն, երկու աշխարհ՝ մտածմունքների,
զգացմանց, ուրախութիւնների և վշտի: Զատ
յաճախ զգում եմ Վեգուվի բոցը և Լոնդոնի
մառախուղը. և դուք ինքներդ էլ երբեմն կա-
տակով ինձ հրաբուխ կամ մառախուղ էիք
անւանում, նայելով խօսողը իտալացի թէ ան-
գլիացի էր:

Ահա այդպիսի օրերում պարզ հասկանում
եմ, քան երբեք, թէ ի՞նչ է նշանակում
կրկնակի մարդ լինելը: Բունն զգացմունքը,
վառ երեւակայութիւնը կայծակի արագութեամբ
ինձ բորբոքում են: Իմ մէջ միաժամանակ
մրրկւում են և Մօնշիբեկլօն և Վեգուվը, և ես
երկիւղով դիտում եմ, որ այդպիսի բոցը

մոխիր կդարձնէ իմ թոյլ և քնքոյշ մարմինը.
այն ժամանակ ես տանջւում և հրճւում եմ այն
երկրի որդու նման, որը ծնել է Դանտէսին,
Լիօպարդին, Մակիավելլուն, և Բօրջիային:
Բայց զգացմունքներն ինձ չեն այրում, երեւ-
կայութիւնը ինձ չի սպանում. հրաբուխս բա-
ժակում երբէք մոխիր չեմ տեսել, բացի չիկա-
ցած լաւայից: Անգլիացին չի մեռնի այդ բոր-
բոքող կրակից. ես գիտում եմ, թուում եմ սրը-
տիս հարւածները և կամքիս ամբողջ ոյժը լա-
րում, հանգցնելու այդ բոցը: Այգլիսով, մար-
դու գործերը և զգացմունքները չնշում են և
կուտւում, իսկ բոլորը միասին անվերջ տանջւում:
Սակայն, երբ իտալացին այդպիսի յուզմունք-
ներից, բունն կրքերից թուլացած քնում է և
հանգստանում, միենոյն ժամանակ անգլիացին
արթնանում է աւելի առոյգ, ուժեղ և զործու-
նեայ, նորոգում է կիրքն և վիշտը: Ես զգում
եմ իտալացու, իսկ զործում անգլիացու նման
և եթէ գոյութիւն ունի մի մշտական շարժում,
եթէ անվերջ վիշտը երազ է, ապա ուրեմն
ես զգում եմ նոյնպիսի անվերջ շարժում և
յաւիտենական վիշտ:

Իտալիան բնութիւնից օժտւած է հրա-

բռնաներով և դրա հետ միասին անուշարոյր նարնջի անտառներով. սակայն ի՞նչ մէջ կայ միայն հրաբուխ և մշուշ, անտանելի և անբովանդակ տանջանք:

Ինչո՞ւ համար սէրը այգալիսի կողմից կատակ արեց, ինչո՞ւ սպիտակ արջը՝ վագրի, եղենին՝ վարդենու և սառուցը՝ կրակի հետ միացրեց:

Բացի դրանից, մինչ համբերութեամբ ես կրում եմ այդ անտանելի ցաւը, որը անպատճառ արտասուքով պէտք է վերջանայ, այդ միջոցին անգլիացին, լարելով կամբի բոլոր ոյժը, ձգտում է տիրանալ տանջանքներին, նրան բարձր բնաւորութիւն տալ և գտնել զեղարւեստական գեղեցկութիւն տանջւած սրտերի մէջ: Է՛մմա, Է՛մմա, դուք պիտէիք այս բոլորը և պարտաւոր էիք զսպել ինձ և գտնել այն գազտին սո՛ղի որը կարողանար կտրել բերել հոգուն մէջ տիրող քաօսը՝ այն ժամանակ անհետ չէի ոչնչանայ, ինչպէ՞ս այժմ, այլ կարող էի օգտակար և բարի լինել: Է՛մմա, ինչո՞ւ ուզում ես բեզ սպանել և ինքնասպան գառնալ: Ես չեմ պարծենում, լաւ իմացէք: Մեր հոգիները ձուլւել են, սրտներս համաձայն են բաբա-

խում, ձեր միտքը արձագանք է օրոնում իմ հոգու մէջ, ապա ուրեմն ոտանելով Վիլհամին ձեզ ես սպանած կլինէք: Ինչո՞ւ ցանկանում էք մեռնել՝ դուք, որ այդպէս մատաղ, զեղեցիկ և սիրող էք: Ինչո՞ւ ցանկանում էք ոչնչացնել երկու արարածներ, որոնք միանալով ամենահրջանիկը կը լինէին, կօրհնէին իրանց ծնւած բոլէն և Արարչին, որ նոցա ստեղծել է միմեանց համար: Ի՞նչ խօսք, ի՞նչ գաղտնիք կարող է արդարացնել այգալիսի մի սարսափելի չարազորութիւն: Ես սնտաղշտ եմ գառնում՝ կարծում եմ թէ գտնւում եմ ցաւը և խոնաւ այրում, ուր բազմած է Սիբիլլան, որին չեմ կարող տեսնել և մի ներքին երկիւղածութեամբ սպասում եմ իմ բաղդը վճռող նորա խօսքերին: Ուրեմն զոյուծիւն ունի օրհասը, նմանապէս հմայութիւնը և կախարդութիւնը: Պոյութիւն ունի բաղդի աներեցիկ սուրը, որը սարսեցնում է ցլնիկին, իզուր և անսպասելի՝ շողջողումէ անմեղի գլխին և ստիպում նրան «նղովիր կեանքն և Աստուծոյ նախախնամութիւնը»:

Ինչո՞ւ չեմ խելագարւում, ինչո՞ւ չեմ կարողանում մեռնել: Եթէ նոյն իսկ մարդկանցից ամենայեւորներ, ամենադժբաղդր, չնչինը և

արհամարհելին լինէի, բայց և այնպէս ես այր մարդ եմ, իսկ դուք կին. դուք պարտական էիր ձեռք կարկառել վշտի և տանջանքի մէջ դեզերովին և յուսահատւածին: Գէթ մի անգամ ես երջանկացրէք ձեր զոհին: Նախ քան օրհասական կախազանին յանձնելը շնորհեցէք ձեր միակ, մի հատիկ խօսքը:

Ձեզանից սէր և ողորմութիւն չեմ խընդրում, միայն մխիթարել եմ ես աղերսում: Պատասխանեցէք վերջին նամակիս, երեք օրն արդէն անցաւ: Հասկացէք, էմմա, ինչ է նշանակում երեք օր: Երեք օր ու զիշեր է, 72 ժամ է, ինչ որ կարգացել եմ ձեր ձեռքով գրւած թերթը, որը ասում էր, թէ դուք իմը չէք կարող լինել: Դարուս օրէնքները մահւան պատիժը ընդունում են, բայց նորա պահանջում են կարգալ մեղադրւածի առաջ դատավճիռը, որպէսզի նա իմանայ թէ ինչո՞ւ են սպանում իրան: Դուք մէթէ իրաւունք ունիր ինձ հետ աւելի վատ վարւելու քան մեզազրեալի հետ:

Նամակս ստանալուց երեք ամբողջ օր է անցել, և դուք կարողացար երեք օր լռել:

Հիւանդ սէր.

Միթէ կին կամ մարդ չէր: Թէ յիրաւի դուք սառեցիր կամ մեռար: Ի՞նչպէս կարող էր հանգիստ մնալ, երբ հաստատ գիտէր, որ մի քանի քայլ ձեզանից հեռու, ձեր տան առաջ, ձեր պարտէզի պատի մօտ շրջում է մի մարդ, որ ձեզ է պատկանում, կազմում է ձեր մասը, որ նա դողում է սառնամանիքից, որ ցրտից նրա ատամները զնգզնգում են, և որ ոչ ոք նրա առաջ դուռ չի բաց անում, ոչ ոք նրան չի տարացնում:

Ճշմարիտ, միտս էմմա, դուք սառեցիր և անզգայացար: Ես կասկածում և յոյսս կորցնում եմ: Աղաչում եմ ձեզ ձեր հօր անունով, որին դուք միշտ յիշում էր, իսկ ես ատում եմ, ինչպէս և բոլոր մարդիկներին և ձեզ և ամբողջ տիեզերքը: Նղովում եմ ձեզ ձեր հօր անունով, պատասխանեցէք գէթ մի խօսքով:

էմման Վիլհելմին

Լոնդոն. յունւարի 16-ին 18... թ.

Յանսն իմ հօր, որին դուք ատում էր, 'ի

սէր ձեր զէպի ինձ ունեցած սիրոյ մոռացէր ինձ, Վիլեամ:

Միթէ դուք չգիտէք, որ ես էլ տանջուամ եմ և նզովում ճակատագիրը, այն ճակատագիրը, որը ձեզ ևս այդպէս օտարափնայնում է, որը խտկապէս գոյութիւն ունի, ցնորական երազ չէ, այն ճակատագիրը, որն առաջնորդում է մեզ և անշափ զօրեղ է մեզանից: Մենք—անսահման օվկիանոսի շնչին կաթիլներս—պարտաւոր ենք զօհանալ օվկիանոսից մեր ուրախութեան և վշտի համար: Տունը գոյութիւն ունէր և ընտանիքը կազմած էր արդէն, երբ մենք աշխարհ եկանք և մենք նրանց համար պարտական ենք զոհել մեր արտասուքը և արիւնը: Իւրաքանչիւր անհատ, որի կեանքը այսպէս աննշան է, իրաւունք չունի հանգցնել արևն այն գիտաւորութեամբ, որ նրա կենդանացնող ճառագայթներով տաքացնէ իրան և միայն իւր ցեղը:

Ինձ մոռանալով, Վիլեամ, դուք կկատարէք ձեր պարտքը, կկատարէք մի բարձր և վսեմ գործ և ես ձեզ հետ միասին կձգտեմ միևնոյն նպատակին: Մինչ մենք կենդանի ենք մեզ կը միացնէ սուրբ պարտականութեան կտալը: Յի-

չեցէք ձեր էսմային բայց սիրեցէք ուրիշին: Նախ և առաջ դադարեցէք ինձ սիրելուց: Սէրը մարդու համար չէ ամեն ինչ. նրանից բարձրը կանգնած են պարտականութիւնն, առարինութիւնն, աղնութիւնն, անձնազոհութիւնն և ընտանիքի անվերջ բազաւորութիւնը:

Բոյոր արարածներն ընդունակ են սիրելու, բայց ոչ հակառակելու սիրոյ կրակին. միայն մարդուն է յատուկ հանգցնել սէրն և դառնալ մեծ և ազնիւ: Հանգցրէք ձեր Վեզուլը, Վիլեամ, և եղէք կրկին անգլիացի: Ես տանջուամ եմ ոչ պակաս ձեզանից, բայց ես կարողանում եմ հանգիստ մնալ, կարողանում եմ ցամաքեցնել արտասուքներս՝ չթողնելով նոցա ընկնել այս թղթի թերթի վերայ, սրպէսզի նորա ձեզ կրակի ու բոցի մէջ չքցեն, սրտնք կարող են ձեզ այրել, իմ սիրելի բարեկամ: Ես ինքս կատարեալ անգլիացի եմ: Բացի դրանից, իմացէք, իմ Վիլեամ, ես տանջուեմ եմ միշտ, ես փորձեմ եմ վշտերի մէջ, իսկ դուք յուզուեմ էք մի անյաջողութիւնից, սրտվհետն այս առաջին անգամն է, որ վիշտը ձեզ այցելում է: Անշափ մեծ է ներկայ վիշտը, թանկագին Վիլեամ: Ես գիտեմ որքան մեծ է դա. բայց չէ որ ես

վաղուց, սրանից շատ առաջ, հազար անգամ
տանջւել եմ, տանջւել եմ ամբողջ տարիներով,
այդ պատճառով էլ կեանքս թւում է ինձ շատ
երկարատեւ։ Եւ այս սկզբնական վիշտը բոլոր
միւսներից ամենագորեղն է. նա ինձ դրկում է
հոգու քաջութիւնից, խլում է ոյժերս, սպանում
է ինձ։ Դուք չէք բաւականանում, անգին Վի-
լեամ, այսքանով, որ ես այժմ ասում եմ ձեզ,
կամենում էք աւելի՛ն գիտենալ։

Ես իմ մէջ այնքան համարձակութիւն չէի
գտնում կախ Վճռելու. այս երեքօրեայ լուռ-
թեան միջոցին, երբ դուք երեւիայում էիք
թէ ես կամենում եմ ձեզ տանջել, այդ երեք
օրեայ բնթացքում ես ինձ դաշնակիցներ էի ու-
րոնում։ Բարի մօրաքոյրս արտասուում էր ինձ
հետ, բայց նա ինքն էս կարօտում էր այն պաշտ-
պանութեան, որն էս էի նրանից պահանջում։
Երկու օր արտասուելով անցկացնելուց յետոյ,
իմ անգին Վիլեամ, ես ոյժերս հաւաքեցի և
գիմեցի հօրս նախկին բժշկին, որին նա մատ-
նացոյց էր արել որպէս ամենալաւ խորհրդ-
գականը կեանքի նեղ հանգամանքներում։ Բարի
ծերունին համարեա ամբողջ օրն ինձ հետ նստե-
լով՝ խորհուրդ տւեց ինձ հեռանալ Անգլիայից։

Ձեր՝ այս նամակը կարգալու միջոցին ես
արդէն մայր ցամաքում կլինեմ։ Դուք իհարկէ
հաբց կտար, թէ սրտեղ եմ ես, ուր եմ տա-
նում իմ խաչը։

Մի տոմսակ թողէք մեր տանը և նրա մէջ
խոստացէք լսել ինձ, ապրել, ամեն միջոց փոք-
ձեղ. այն նպատակով, որպէսզի ինձ մոռանաք
և այժմեանից եղէք միմիայն իմ եղբայրը։

Դարձեալ, Վիլեամ, երգւեցէք, որ չէք որո-
նիլ ինձ և այլ ես նամակագրութիւն չէք ու-
նենալ ինձ հետ։

Մնար բարեաւ, Վիլեամ։ Մի՛ վատնէք ե-
րիտասարդութիւնը, ձեր ոյժերն և տաղանդն
անօգուտ ճանապարհով, որը կարող է ձեզ
յուսահատութեան մէջ բցել։ Մենք չափազանց
անզօր ենք ապրելու ամեն բանի հակառակ.
Թող մեր կեանքը միայն անընդհատ անէծք
չլինի։ Դիտեցէք ձեր շուրջն և դուր կտես-
նէք, թէ որքան հազաւակու քաջագործութիւն-
ներ կարող էք կատարել և բանի՛ վեճ ճշմար-
տութիւններ կարող էք գտնել ու տարածել.
աշխատեցէք, մխիթարեցէք դժբաղգններին, բա-
ջալերեցէք վհատածներին, սերմանեցէք ձեր
շուրջն ուրախութիւն և ճշմարտութիւն։ Կատա-

ընցէր այդ բոլորն յանուն ձեր՝ գէպի ինձ ու-
նեցած սիրոյ, ի սէր գէպի

«Զեք բոլր էմման»

Վիլհամը էմմայիւն

Այն, էմմա, ես պէտք է ապրեմ, որովհետեւ
գուր ինձ սիրում էր, ես պէտք է ապրեմ,
որովհետեւ գուր պէտք է շարունակ ինձ սիրէր:
Բայց երդում եմ, ես ձեզ երբէք չեմ մոռա-
նայ: Ես ձեզ սիրում եմ. գուր էր իմ բաղդա-
ւորութիւնն, իմ առուածը, գուր ինձ համար
ամեն ինչ էր:

Վիլհամը էմմայիւն

Սան-Տերենցո, Եւրբիլի 20-ին 18... Թ.

Անգլին բոյրիկ, անիծեցէր, սակայն ականջ
գրէր ինձ: Ես չեմ կարող չյայտնել ձեզ այն,
որ ես այստեղ եմ, ձեզ մօտիկ: Իմ ուրախու-
թիւնը այնքան մեծ է, որ ես անկարող եմ
թաղցնել նրան, ես չեմ կարող լռել: Այստե-

դից տեսնում եմ այն աւելը, ուր դուք բնակեցիր.
տեսնում եմ փակած պատուհաններն, որոնց
յետևում գուցէ այս րոպէիս դուք երազում էր
կամ տխրում: Ինձ ձեզանից բաժանում է մի-
այն փոքրիկ պարտէզը և նորա ծառերը ծո-
վային քամուց տատանւելով՝ սիրով շփում են
ձեր տան սլաքերին:

Ամբողջ գիշերն աչքերս չիփեցի:

2-էր զգում արգեթ, որ Սան-Տերենցոյի
օգն անցեալ գիշերւանից բոլորովին փոխել է,
որ նա այլևս այն չէ, ինչ որ առաջ էր: Ես
զգում եմ ինձ երջանկութեան գազաթնակէտին
հասած և կարծես բոլոր մարդիկ նայում են
ինձ իբրև աշխարհիս ամենաերջանիկ մարդու
վերայ: Խոտտովանում եմ ձեզ, բայց միայն չը
ծիծաղէք, որ ես տասն անգամ նայեցի հայե-
լու մէջ, որպէսզի համոզւեմ, թէ չիրաւի ես
եմ այն մարդը, որը վայելում է այդ երջան-
կութիւնը, որի սրտի մէջ թափանցեց նոր լոյ-
սի ուրախալի ճառագայթը...

Մի անգամ վճռելով խախտել տւած խօս-
քս՝ չորոնել ձեզ (սորանից աւելի զարհուրելի
մեղք, ինձ թւում է, չի կարող լինել աշխար-
հում) ես համարձակում եմ ստնակոխ անել

և միւս ուխտս, այսինքն ձեզ գրել: Ես ձեզ
այնքան շատ բան ունիմ ասելու, որ չգիտեմ,
որից սկսեմ: Ես ամբողջապէս յուզւած եմ,
խելքս գլուխս չի գալիս, ամեն մի վայրկեան
ընդհատում եմ նամակն և նայում ձեր պատու-
հանին: Իմ հոգին շրջապատում է ձեր տունը
սիրոյս միջնորոտով և փաղարշում է նորան
ինչպէս ամենաթանկագին և սուրբ առարկայի:

Ես անկարող եմ մտքերս դասաւորել այս
չնչին թերթի կտորի վրայ. ես ուզում եմ ա-
մենից առաջ հաղորդել ձեզ, որ ես այստեղ
եմ, ձեզ հետ միասին Սան-Տերենցոյում: Հարա-
ծեցէք ինձ հարիւր մղոն հեռու այստեղից և
կամ դնելով ձեր ձեռներն իմ գլխին, ժպտա-
լով ասացէք. «Վերեամ, իմ եղբայր, ես քեզ
ներում եմ»:—Ցտեսութիւն, Էմմա, ես գնում
եմ սուրհանդակ որոնելու, որը պէտք է յանձ-
նէ ձեզ այս նամակը:

Վերեամը Էմմային

Սան-Տերենցո, ապրիլի 20-ին 18... թ.

Ես դուրս եկայ փողոց, նամակը ձեռիս.

սիրտս սաստիկ բարախում էր և ես այնպէս
սաստիկ վրդովւած էի, որ եթէ ուստիկանը պա-
տահմամբ հանդիպէր, անպատճառ կրանտար-
կէր ինձ, որովհետեւ դէմքիս վրայ յանցանք էր
գրօջւած: Եւ մի՞թէ յանցանք չգործեցի ու-
նակոխ անելով տւած խօսքս:

Ես անցայ ձեր տան մօտով. դուռը կոյ-
պած էր, պատուհանները փակ. բոլորը քնած
էին: Ես տան շուրջը պտոյտ գործեցի և կանգ-
նելով այնտեղ, ուր պատի մօտ խոտի մէջ
չափզ էր բացւած՝ դիտեցի շուրջս և, ոչ որի
չնկատելով, մօտեցայ ու պատը համբուրեցի:
Միթէ դուր չզգացիր իմ համբոյրը... Յետոյ
փախայ, կարծես սարսափելի սպանութիւն էի
գործել. ես վազում էի հրկիւղից և սարսա-
փից վարնւած, վազում էի ամբողջապէս բրբո-
տածով ելլելու: Ես ժամ չարունակ ամայի ճա-
նապարհով դէպի ձիթենիների անտառը, երբեմն
երբեմն նայելով կամ ձեր տանը կամ ծո-
վին և կամ կապոյտ երկնքին: Ես անընդհատ
վազում էի, մինչև որ յոգնածութիւնից ստիպ-
ւեցի կանգնել: Որքան կիրք, որչափ կեանք է
ծածկւած մարդկային օրդանիդմի մէջ: Ես
զգում էի, որ ներսս հրճւանքի ամբողջ աշխար-

հը անուելի պատերազմ էր մղում վշտի աշխարհի հետ։ Ես գիւղ վերադարձայ ծովի ափով և գնում էի արագ բայլերով բոլորովին ջրի եզրով։ Ես հրճեանքով դիտում էի թէ ինչպէս ծովի ալիքի բնքոյշ և սպիտակ փրփուրը ողողում էր բարակ աւազի վրայ թողած իմ ոտի հետքերը։ Ի՜նչ բաւականութիւն են զգում սովորաբար մարդիկ դիտելով այն, հազիւ նկատելի, գիծը, որ բաժանում է ծովը ցամաքից, անսահմանը—սահմանափակից, անցաւոր կեանքը—յոյսերի և ձգտումների յաւիտենական երազներից։

Ես հարցրի, կայ արդեօք Սան-Տերենցոյում փոստ և պատասխան ստացայ թէ չկայ և նամակը հարկաւոր է հասցնել Լերիչի։ Այդ պատճառով մնում էր միմիայն որոնել սրիէ նամակատար և նրա ձեռքով ուղարկել նամակը, որը շատ հեշտ ու պարզ էր։ Ինքս բարձրանալով մի քարակոյտի վրայ՝ ժամացոյցը ձեռքիս՝ սպասում էի ոտաբոքիկ փորրիկ ձկնորսի վերադարձին, որին ես յանձնարարութիւնս էի արել։ Երկու անգամ ինձ այնպէս թւեցաւ, իբր թէ ժամացոյցիս սլաքները կանգնել են և մօտեցնում էի ականջիս։ Վերջապէս դադարեցի

նայելուց և անհամբերութիւնից յուլած սկսեցի պոկոտել անուշաբոյր ծաղիկները որոնք առատութեամբ ծաղկել էին իմ շուրջը։

Օ՛, իմ էմմա, որքան ծիծաղելի է սիրահարւածն անսիրտ մարդու մօտ։

Մի բանի ըզլէից յետոյ վերադարձաւ փորրիկ ձկնորսը, մի քարից միւսը թռչկոտելով՝ ձեռքին բռնած իմ նամակը։ Ես նորից փակեցի աշքերս փոքր երեխայի նման մտածելով, որ այդպիսով նա էլ ինձ չի տեսնի։ Սակայն վարձած նամակատարը մօտեցաւ ինձ և աօսաց, որ դռները դեռ ևս փակ են, որ սչ մի զանգակ չկարողացաւ դռնել և ընդհանրապէս չգիտէր ինչ կերպով արթնացնել քնածներին։

Բայց ճարպիկ տղան փակած դռների առջ էլ իր յոյսը չէր կտրել. նա բարձրացել էր առաջին յարկի երկաթեայ վանդակի վրայ սակայն ամենն էլ փակ էր գտել. նոյն խելոհանացում, աւելացրեց նա, կառւի հոտ անգամ չկար։ Այժմ նա եկաւ ինձ հարցնելու թէ արդեօք կարո՞ղ է բարով գուռը ծեծել և արթնացնել այդ բնկոտներին՝ ինչպէս ինքն անւանում էր այդ տան բնակիչներին։ Պատմելու միջոցին նրա թուխ և անմարուր, բայց միև-

նոյն ժամանակ խելօք գեմբից, չէին անհետա-
նում ամեն տեսակ ծամածուլութիւններ:

Ես նրան արգելեցի աղմուկ բարձրացնել,
յետ առայ նամակս և հառ այժմ նստած նո-
րից զրում եմ ձեզ: Սէրը մարդուս երեխայ է
դարձնում, իսկ երեխաներն աւելի սիրելի և
անմեղ են, չնայելով, որ, միևնոյն ժամանակ,
ամենաանհանգիստ էակներն են այս աշխարհում:
Ես այժմ այստեղ եմ: Գլուխս բիշ է մնում
տրաբւի, բայց ես կրկին բաւական հանգիստ
եմ և կարող եմ ձեզանից ներդուլութիւն լսողել,
կարող եմ արդարանալ և պաշտպանւիլ, կա-
րող եմ հոսնել այն կէտին, որ դուք ներքէր իմ
յանցանքը:

Գուր Լոնգոնից դուրս եկար, իսկ ես մը-
նացի այնտեղ: Ահա և այն տանջանքների պատ-
մութիւնը, որոնք ես չկարողացայ տանել
երեք ամուսնայ ընթացքում և, որոնք իմ ամբողջ
կեանքում առաջին և, յոյս ունիմ, վերջին ան-
գամ ինձ ստիպեցին կոտրել տւած խօսքս:

Առաջին օրերի կատարեալ յուսահատու-
թիւնից յետոյ ես փոքր ինչ խելքի եկայ և ըս-
կեցի մտածել ինչպէս պատրաստեմ իմ
ապագայ կեանքի համար: Ես վճռեցի զրել

ձեզ և անցկացնել երկու կամ երեք ժամ ձեզ
մօտ: Կներկսիլ նամակը՝ կարծես փոստայով
ուղարկելու դիտաւորութեամբ՝ հրամայեցի թամ-
բիլ ձիւ և ճանապարհ ընկայ: Հասնելով մին-
չի առաջին զբօսավայրը, որին ճանապարհին
հանդիպեցի, ես իմ *Կայծակին* հօրեղայ զցեցի
երևակայելով, որ կարող եմ ձեզ հասնել և
անձամբ յանձնել մօտիս նամակը: Զբօսավայրն
այն ժամանակ դատարկ էր. եո միայնակ թըռ-
չում էի ձիուս վրայ նստած և վառ երևա-
կայութիւնը պատկերացնում էր իմ աչքերի ա-
ռաջ իբր թէ՛ միջերկրական ծովի ափին եմ,
գտել եմ ձեր տունը, կարծես տեսնում եմ ձեզ
պատուհանում, իբր թէ դուք ժպտում էր և
քաղցրութեամբ բարեւում ինձ. իսկ ես բարձրա-
նայով ասպանդակների վերայ, յանձնում եմ
ձեզ իմ նամակը... Ես բոլորովին խորտաուղ-
ւեցի այդ անուրջի մէջ և ամբողջ ժամանակն
երազում էի իբր ձեզ մօտ եմ, մինչև որ ձիուս
յոգնածութիւնն ստիպեց ինձ վերջապէս տուն
վերադառնալ: Տուն գալով զգացի սաստիկ յոգ-
նութիւն, պառկեցի և մօտ մէկ-երկու ժամ կի-
պարուն անցկացրի: Այն լէտաբալայից յետոյ,
որն ես կամենում էի որ անվերջ տևեր, դի-

մեցի գէպի իմ գրասենեակը, կարգացի ձեր նա-
մակը և ձեր դրութեան մէջ մանեղով՝ փորձում
էի պատասխանել: Ես պատրաստ եմ ասել ձեզ
բոլորը, որպէսզի գուր իմանաք թէ հրքան
բուռն կերպով սիրում եմ ձեզ:

Ի հարկէ, իմ կեանքը նման չէ այն կեան-
քին, որպէսին դուք ինձ խորհուրդ տւիք, բայց
այլ կերպ ապրել ես անկարող եմ. հրաժարել
այդպիսի կեանքից կարող եմ միայն ինքնա-
սպանութեան պայմանով: Դուք գրում էք, որ
ես պէտք է սովորեմ դժբաղդներին միտթարել,
փոքրոգիներին բաջալերել և շուրջս ուրախու-
թիւն ու ճշմարտութիւն սերմանել՝ բայց ձեր
խեղճ Վիլեամը կարող է միայն մի բան անել-
սիրել ձեզ, սիրել այն բուռն եռանդով, որն
յառաջանում է յուսահատութիւնից: Չարունակ
ցնորական լարւած դրութիւնը, մի ինչ որ
թափանցիկ օդային աշխարհում սաւառնելը,
ալեկոծուց և մաշոգ թափառումն ինձ աստի-
ճանաբար հասցրին ծայրայեղ գիւրադրողու-
թեան, կտտորեալ խելացնորութեան, որից ես
աւելի բան մահից վախենում եմ: Մանկութիւ-
նից սկսած ինձ սարսափեցնում է գիտակցու-
թեան մահը՝ խելացնորութիւնը, վախեցնում է

աւելի քան ինքը մահը, որ միայն չնչին արա-
րածի կեանքի լնդհատումն է:

Եւ ես կենդանացայ այնպէս, ինչպէս ամ-
բողջ տարիներով ճնշւած ըսպանակը, որն յան-
կարժ ազատւում է իրան ճնշող ծանրութիւ-
նից և անակընկալ ձգւելով, ոչնչացնում է իւր
ճանապարհի վրայ եղած խոշընդոտները:

Մի բանի յուզում ես պարզ որոշեցի իմ
դիրքն այս աշխարհում. ես զգում էի, որ ե-
ռամսեայ անշատումն իմ գէպի ձեզ ունեցած
սէրը կրկնապատկեց, զգացի, որ առանց ձեզ
իմ կեանքը մի անտանելի լուծ և անասելի
շարշարանք է: Ես ձեզ խոստացայ ապրել, բայց
եթէ դարձեալ կշարունակւի նոյնը, ինչ որ
վերջին երեք ամուսն ընթացքում էր, իմ գի-
տակցութիւնը կխանգարւի իսկ դուք ի հարկէ,
այնքան բարի էք, որ ձեր Վիլեամի համար
խելացնորութիւն չէք ցանկանայ: Ես մտածե-
ցի գտնել ձեզ, փնրել նոյն իսկ աշխարհի ծայ-
րում և, եթէ հնարաւոր է, խնդրել ձեզանից
սէր կամ տւած խօսքս յիտ ստանալ: Դիլէմ-
ման դժւարին էր, բայց նա շատ աւելի խրս-
տապահանջ է գէպի իւր վերջնական վճիռը:
Ես անկարող եմ ուրիշ ելք գտնել և կամ ա-

ւելի սառը մտածել: Ուղեղի լաբիրինթոսից, սրտի հրաքուխից ծնւում են հազար ու մի մտքեր, հազար ու մի կրքեր, որոնք հիւսւում, ընդհատւում և կուտւում են միմեանց դէմ. բայց հասնում է վերջնական կուլի օրն և մշուշը փառաւում է, կորչում է երկշոտութեան կասկածն ու սարսափն և սլարզւած ֆօնի վրայ մնում է միայն մի *դիլէմմայ*, ճիշտ ձեակերպւած . . . մնում է կռիւն երկու սկզբունքների, երկու կրքերի, երկու անձնաւորութիւնների, երկու թշնամի խմբերի, կարճ ասած, միշտ փոփոխւում են երկու տարրեր, որոնցից մէկը պէտք է յաղթող հանդիսանայ, իսկ միւսն յաղթւած:

Իմ *դիլէմման* այսպէս էր—կամ ապրել ձեր սիրով և կամ մեռնել:

Անուրջների թագաւորութիւնից կրկին աշխարհային իրականութիւնը վերադառնալով և հեռացնելով ինձանից ամբողջապէս խտրական պօէզիան, որն ինձ ներշնչեց այգալիսի վառ սէր, ես ինձ նորից կատարեալ անգլիացի զգացի և մի վայրկեան անգամ չերկրայեցի այն բանի համար, որ կգտնեմ ձեզ: Գուր չէր սի-

հիւանդ սէր.

բում ձմեռը, եղևինն և հիւսիսի սպիտակ սըփ-դոցն և այդ պատճառով էլ դուք Խտալիայումն էք. իսկ դեռ ես այդ երկրում կատարած անցեալ ճանապարհորդութիւնից դուք երկու գեղեցիկ յիշատակներ պահպանեցիք, որոնց մասին մենք յաճախ և երկար խօսակցում էինք արևի մայր մանելու ժամանակ: Ես համոզւած էի, որ դուք կամ Սօրբենդոյումն էք, կամ Սպեցիայի ծովածոցում: Ոչ խաբէութիւն և ոչ էլ մտացածին բան է այն, որ սիրտը կարող է նախազգալ:

2ի կարելի սիրել առանց սիրող սրտերի ի մի ձելւելուն: Այդ պատճառով էլ սիրտը նախագուշակելու ընդունակ է: Նա կարգում է նոյն իսկ իր մէջ այն, ինչ որ արտագրւած է մի այլ գրքից, զգում է ուրիշ անձի կեանքը, որ նրանից անբաժան է, կեանք, որն այսպէս ասած, ոյժով բաժանւած է սեպհական հոգուց:

Ես եկայ Սպեցիա և սկսեցի որոնել բոլոր հիւրանոցներում և տներում. այսպիսով ես միայն երեկ կարողացայ մի նաւավարից տեղեկանալ, որ երեք ամիս առաջ նա տարել է երկու կանանց Սան-Տերենցո, մէկն, ասում էր նա, շատ գեղեցիկ էր և մատաղ, ունէր

փոքր ինչ հիւանդոտ դէմք, իսկ միւսը հա-
 սակաւոր, լիբը և, ըստ երևոյթին, շատ բարի:
 Այդ անպատճառ դուք պէտք է լինէիք ձեր մո-
 բարրոջ հետ: Ես խնդրեցի մակոյկավարին, որ
 անմիջապէս Սան-Տերենցօ հասցնէ ինձ. նա
 յամառեց, մատնացոյց անելով այն բանին, որ
 խիստ բամի բարձրացաւ և աւելի լաւ կլինէր
 եթէ մի թիւովար ևս վերցնենք: Ես չհամա-
 ձայնեցի: Նա միայնակ տարաւ ձեզ, միայնակ
 էլ պէտք է հասցնէր ձեզ մօտ և ձեր Վիլեա-
 մին: Ես նստեցի դեկի մօտ, առագաստները
 սաստիկ փրւեցին քամու սաստիկութիւնից և
 հէնց կարծես պատրաստ էին պատառելու:
 Մենք արագ սլանում էինք ալիքների վրայով:
 Բայց ես աններելի կերպով շփոթեալ էի և
 ամեն բովէ սպասում էինք, որ ահա նաւակը
 կփշրւի ժայռերին կպչելով և կամ կշրջւի: Վեր-
 ջապէս նաւակավարը չկարողացաւ այլ ևս համ-
 բերել և խնդրեց ինձ հեռանալ դեկից: Ես
 հնազանդեցի և նոյն իսկ ուրախ էի, որովհե-
 տե կարող էի գնալ ցուկի մօտ: Զրջապատ-
 ւած երկու առագաստներով, ալիքից բառորդ
 արշին հեռաւորութեամբ, կանգնած էի մինչև
 սկիորներս սառը քամուց փետացած, աչքե-

թով ուտում էի այն հրաշալի գրախտը, որ
 կոչւում է Սպեցիայի ծովածոց, նրա բլուրները
 սարերն ու հովիտները: Ես սիրով նայում էի
 ձիթենու իւրաքանչիւր տերևի վրայ, իւրաքան-
 չիւր դալարու վրայ, ուշադրութեամբ հետե-
 ւում էի մարգարտանման փրփուրին, որն
 անհետանում էր ալիքի դագաթում և անցնում
 էր մեր նաւակի տակից և ամբողջ կուրծքով
 ծծում էի ծովային թարմ օդն, ամբողջապէս
 հրճւելով այդ գրախտով, ուր միայնութեան
 մէջ ապրում է իմ էմման:

Դեռ մինչև գիշերւայ վրա հասնելն ես
 կարողացայ հասնել Սան-Տերենցօ և իսկոյն դի-
 մեցի դէպի «Unione» սրճարանը. այստեղ ես
 հարց ու փորձ արեցի ձեր մասին, որն իմ կող-
 մից անուշադրութիւն և նոյն իսկ աւելի յան-
 դրդնութիւն էր. բայց ոչինչ նոր բան չիմացայ:
 Յետոյ սենեակ վարձեցի ձեր տան դէմ ու դէմն
 և շուտով ես ինձ ամենաերջանիկ մարդն զգա-
 ցի. բայց երջանկութիւնն ինձ չհարբեցրեց, որով-
 հետե ես դիտէի թէ ինչ բանի պէտքէ սպասեմ:
 Երեկոյան տեսայ պատուհանում ձեր աստա-
 ծային գունատ դէմքը: Ես ընդամենը մի բանի
 քայլ հեռու էի ձեզանից. բայց կամրի սաստիկ

ոյժով խեղդեցի իմ հոգուց թռչող աղաղակը—
«Էմմա, Էմմա» և հեռանալով պատուհանից
պառկեցի անկողնի վրայ, որպէսզի թոյլ չը-
տամ, որ այդ ուրախալի աղաղակը դուրս թըռ-
չի, որ մտքով սլանամ, խափանեմ պէթ առ
ժամանակ այն զգացմունքը, որն իւր յոյժով
սպառնում էր ինձ մահացնել:

Իմ սէրն այրում էր կուրծքս և թարձր բա-
ցականչում—«քո Էմման այստեղ է, այստեղ քո
գլխացր, նա կարող է քո ձայնը լսել, նա
այստեղ է և քոնն է, որովհետև ոչ որ նորան
չի կարող սիրել այնպէս սաստիկ, ինչպէս
Վիլհամը, ոչ որ չի կարող նորան աւելի եր-
ջանեկութիւն չնորհել»: Ոչ պակաս բարձր խո-
սում էր և իմ հպարտութիւնը, «Դու կարծում
էիր թէ քո Էմման Եւրոպայումն է, իսկ
սիրտդ բեզբերեց ուղիղ նրա մօտ, այն աղաւ-
նու նման, որը կապւած աչքերով տարւելով
հեռու երկրներ, վերադառնում է նորից իւր
բունը՝ ինչպէս հմուտ որսորդի նետը, որն
ուղիղ գիպւում է նպատակին, ինչպէս բեզլինը՝
բնագգամբ և սուր հոտառութեամբ գուշակում
է հեռու օաղիսում ջուր լինելն, այդպէս էլ
դու, Վիլհամ գտար քո Էմմային և գուցէ Էմ-

ման էլ այդպէս կգտնէր իւր Վիլհամին»:

Միթէ, Էմմա, սրանից լետոյ էլ չես հա-
ւատում, որ Աստուած բեզ ինձ համար է ստեղ-
ծել: Միթէ չես հաւատում, որ երկուսս մի
ծառի ճիւղեր են, որոնց պէտք է միացնէր քո
սէրը սղորմածութիւնից դրդւած, նրա համար,
որ մենք կերակէինք միեկնոյն հիւթով, ծծէինք
նոյն օգն և յաւիտեան միասին ապրէինք, մի-
մեանց գրկում նոյն կեանքով:

Սակայն դու կարող ես առարկել թէ սի-
րում ես ուրիշին. բայց եթէ այդ ճշմարիտ է,
ապա տո՞ն ինձ անյապաղ, ասո՞ն անմիջապէս,
որպէսզի ես կարողանամ մեռնել վշտից քո
տան առաջ, այն պատի տակ որն ես փոքր ինչ
առաջ համբուրեցի:

Էմման Վիլհամին

Սան-Տերենցո, ապրիլի 20-ին 18... թ.

Վիլհամ, իմ թանկագին Վիլհամ, ինչո՞ւ
եկար այստեղ: Ինչո՞ւ այդպէս սաստիկ սիրում
ես ինձ: Այո, ես բեզ բոլորը կստեմ, միայն ինձ
միջոց տուր, տուր մի բանի ժամ, որպէսզի ես

կարողանամ. կազդուրելի և բեզ ամեն բան
ճշմարիտն ասել. բայց երգւիր, որ դու չես գալ
մօտս, մինչև շտտանաս ինձանից միւս նամակս:
Եթէ տեսնեմ բեզ, եղբայր ջան, ապա անկա-
րող կլինեմ պատմել բեզ բոլորը:

Վիլեամ համբերիր. չէ՞ որ դու այժմ ինձ
մօտ ես, բո քոյրն ասում է բեզ, որ ոչ ոքի
չէ սիրելի և այժմ էլ չի սիրում... Սպասիր մի
փոքր ես... Այո, խոստանում եմ բեզ, իմ Վի-
լեամ, այսօր և եթ գրել բոլորը: Մի բանի
բոպէ հանգիստ տուր քո Էմմային, եթէ, յի-
բաւի, դու նրան սիրում ես, խնայիր նրան,
նա թոյլ է և դժբաղդ. նա հազիւ ոտքի ելաւ
երկարատե հիւանդութիւնից: Մի խանդարիք
ուրեմն նորա հանգստութիւնը, թող, որ նա
կազդուրւի և ապա պատմէ բեզ իւր Լոնդոնից
հեռանալու պատճառը:

Ցգրութիւն, ընկեր, իմ թանկագին բա-
րեկամ:

Էմման Վիլեամին:

Սան-Տերենցօ ասլրիլի 20-ին 18... թ:

Վիլեամ իմ սիրելի Վիլեամ, մի՛թէ այս-
բան ամիսներէ ընդհանուր տանջանքներից և
վշտից յետոյ ես պէտք է պատասխանեմ այն
հարցին, որի համար սիտս բարախում է:
Արդեօք իմ պատասխանը քեզ հարկաւոր է մի-
այն նորա համար, որ իմանա՞ թէ ում է սի-
րում քո խեղճ Էմման: Մի՛թէ դու այդ ինձա-
նից լաւ չգիտես: Բայց Էմման երբէք չէ կա-
րող պատկանել ոչ բեզ ոչ էլ մի ուրիշին ամ-
բողջ աշխարհում: Նա սուրբ երգումով կաշկանդ-
ւած է՝ ապրել և մեռնել միայնակ. իմ արիւնը
նզովւած է և բաղդը սահմանել է իմ կեանքին
հանգչել միայնութեան մէջ: Թէ քո թէ իմ սէ-
րը և թէ նայն իսկ բոլոր մարդկանց ջան-
քերն անկարող են փոխել այդ զարհուրելի դա-
տավճիւրը, որի առաջ քո Էմման խոնհարեց իւր
գլուխը դեռ ևս մի բանի տարի առաջ, նախ
բան բեզ հետ ծանօթանալը:

Ես երգւեցի հօրս՝ երբէք մարդու չգնալ.

ես երգւեցի այն ժամանակ, երբ դեռ ես չգիտէի ինչ է սէրն և սիրում էի միմիայն հօրս: Ես երգւեցի, որ երբէք ծնկներին վերայ չեմ առնի երեխայ, որը քնքոյշ հայեացք ձգելով վերաս՝ ինձ մայր անւանէր, չնայելով, որ այն ժամանակ ես ինքս էլ երեխայ էի: Այժմ ես գիտեմ ինչ է սէրը. գիտեմ, որ սէրը կեանքից աւելի զօրեղ է. այժմ ես ըմբռնում եմ, թէ ինչ է նշանակում մայր լինել. բայց ես երբէք չեմ լինի ոչ մայր-ամուսին, ոչ մայր և երբէք ոտնակոխ չեմ անի իմ երգումը: Ո՛վ իմ Վիլհամ, որ շար բազմաթիւ թեզ ըցեց իմ միայնակ կեանքի շաւիղը, ինչո՞ւ դու սիրեցիր ինձ, ինչո՞ւ սիրում ես ինձ այդպէս բուռն: Ես միայնակ կը կրէի իմ տանջանքների ամբողջ լուծը, ես միայնակ կ'կորչէի իմ միայնութեան անսահման դատարկութեան մէջ, յիշելով միայն իմ հօրս՝ այն համոզմունքով, որ ես իմ պարտքը կատարեցի, հաւատարիմ մնացի նրա աճիւնին և տւած խօսքիս սրբութեանը:

Ինչո՞ւ զրաւեցի քեզ դէպի իմ բազդի անողոր և անփոփոխ յորձանքը:

Լսիր, Վիլհամ, դու պէտքէ իմանաս, որ չկայ աշխարհում մի մարդ, որի դարտը կա-

րողանար հաւասարել իմ դարտին: Չգիտեմ, արդեօր ես լացով աշխարհ եկայ, ինչպէս այլ երեխաներ, բայց յիշում եմ, որ ամբողջ մանկութիւնս անցրել եմ վշտի մէջ, անբնական տանջանքների մէջ մեծացայ և արտասուքն աչքերիս զիմաւորեցի իմ կուսական արշալոյսին: Ես ապրում էի յաւիտենական վշտի մէջ, որը շարունակ փոխում էր բայց երբէք չէր անհետանում և ինձ չէր թողնում:

Մանկութեանս օրերին ես խաղում էի մեծ քոյրերիս հետ և չափազանց սիրոյմ էի Զօն եղբօրս, որն այն ժամանակ տասներկու տարեկան էր, բայց երբ մենք միմեանց հետ այնքան մտերմացանք, որ այլ ես անկարող էինք բաժանել, նա հիւանդացաւ և մի քանի ամսից յետոյ մեռաւ: Յիշում եմ նոյնպէս բրոջս Զէնին. նա կատարեալ հրեշտակ էր, ամբողջապէս սովորակ, աչքերը լի արտասուքով, որոնք երբէք չէին ցամաքում: Նա եւս մեռաւ. նա երկար ժամանակ հիւանդ էր և հաղհաղ հալում էր, ինչպէս սուրբ պատկերի առաջ վառւող մոմը: Դեռ այժմ էլ, կարծես մշուշի միջից մնացել է իմ մէջ յիշողութիւն այն բանի մասին, որ ես միանգամ նորան հարցրի,

ինչից է, որ նա օր աւուր գունատուում է և նիհարանում, որին Ջէնը պատասխանեց. «Եւր-լանից է, որ ես մեռնում եմ»: Արցունքները ցայտեցին նորա աչերից և նա փախաւ իւր սենեակը:

Մեր տանը երբէք ծիծաղ չէր նշմարուում: Եթէ փոքր եղբայրներս սկսում էին վազվզել և աղմուկ բարձրացնել, անմիջապէս յայտնուում էր հայրս մի այնպիսի մաշյո գէմբով, որ նոյն իսկ հերոսն էլ կվախենար նրանից և մենք մի ակնթարթում լռում էինք. մեր տանից հիւանդն անպակաս էր և մենք չէինք համար-ձակուում վրդովել նրան: Բժիշկը մեր տան մշտա-կան հիւրն էր, իսկ գեղերը սեղանից անպա-կաս էին: Ճաշն անցնում էր շատ հանդարտ. մեզ սովորացրել էին հաց ուտել այնպիսի զգուշութեամբ, որ դանակի կամ պատա-ռաքաղի ամենափոքր ձայն անգամ չէր լսուում: Պարզ յիշում եմ, որ մենք սգոյ շորերով էինք ամբողջ տարիներ: Մենք բոլորս տասններկու հոգի էինք և, ինչպէս տեսնում ես, միայն ես եմ մնացել: Ես վերջինն եմ: Մայրս մեռաւ ինձ ծնելու և այդ պատճառով չեմ յիշում նորան: Մօրաքոյրս՝ Աննան մեծացրեց ինձ և

ես նորան շատ սիրում եմ: Ասում են, որ նա շատ նման է թշուառ մայրիկիս:

Հայրս նոյնպէս միշտ հիւանդ էր. նա չա-րունակ հազում էր և, յիշում եմ, մի քանի տա-րի ձմեռը նրա հետ անց էինք կացնում կամ նիցցայում և կամ Պիզայում: Մի անգամ նոյն իսկ մենք բոլորս գնացինք Ալժիր և մի քանի ամիս շոգենաւի վրայ անցկացրինք այնտեղ: Ես կարող եմ մատնեիրով թւել այն բոլոր խօս-քերը, որ հայրս ասում էր ինձ այդ ամբողջ ժա-մանակամիջոցում. բայց գորա փոխաբէն նա յաճախ վերցնում էր ինձ իւր ծնկների վրայ անկերջ համբուրում էր և շոյում դուխս: Նա էր մազերս սանրում և հագցնում ինձ: Ես նրան սիրում էի և, միևնոյն ժամանակ, վախե-նում նրանից. ես նրա մօտ մի տեսակ երկիւղ և յարգանք էի զգում. նոյնն ես զգում, երբ առանձին աղօթում ես Աստծուն մի որ և է հոյակապ և դատարկ տաճարում: Հայրս այն-քան դժբաղդ էր, նրա գէմբի վրայ կային ան-վերջ տանջանքների այնպիսի հետքեր, որ իւ-րաքանչիւր նրան հանդիպողի մէջ զարթնում էր կարեկցութեան զգացմունք և իւրաքանչիւր մարդ գէպի նա վերաբերում էր սիրով և յար-

զանքով: Երբ ևս տաննհինգ տարեկան դար-
ձայ, բոլոր որդիներին կենդանի միայն ևս
մնացի: Բոլորը մեռան թորախտից, և հօրս էլ
խորաքանչիւր տարի նոյն հիւանդութիւնից
մեռնելու վտանգ էր սպառնում:

Յիշում եմ, որքան զգուշութեամբ ստիպ-
ւած էի գրկել նրան, որպէսզի չվնասեմ ձախ
ձեռք, որովհետեւ նրա վրայ բժշկիների արած
վերահատուծիւնից վերք էր յառաջացիւ:
Մեր տան ծառաները կարեկցաբար էին վերա-
բերում գէպ ինձ և սովորաբար խորին ցաւակ-
ցութեամբ ասում էին. «Խղճուկ էմման երկար
կհամբերէ, նա չի կամենում մեռնել, բայց ո՞վ
գիտէ ինչ կպատահի նորան»: Մօրաբրոջս նա-
ծիշաբ, որը մի բարի ազգիկ էր, մի անգամ ինձ
ամբողջ օրը լացացրեց: Հայրս արգելել էր ինձ
երեկոյեան պարտիզում գրօնել, որովհետեւ,
նրա կարծիքով, երեկոյեան օդն ինձ վնասա-
կար էր: Բայց այնպէս պատահեց, որ լուսինը՝
գեղեցիկ կերպով նայելով եղենիների միջից
և իւր մեղմ լուսով լուսաւորելով գետակը, ինձ
գրաւեց. ևս խնդրեցի Մարիային տանել ինձ
այդի: Ես զիտէի, որ գորանով խաղդում եմ
հօրս հրամանը, այդ պատճառով էլ ցանկանում

էի Մարիային ևս իմ յանցանքին մասնակից
անել: Նա առաջ հրաժարում էր, բայց վերջը
փաթաթեց ինձ տար շալի մէջ և ասաց. «Գը-
նանք էմմա, ճաշակիր կեանքի բաղլըութիւնը,
սը գիւ ևս բեզ սպետում է, քո եղբայրներն
և քոյրերն այդ կանոններով ընթացան, բայց
և այնպէս բոլորն էլ մեռան, գնանք սրեմն
պարտեզ»: Պատասխանի փոխարէն ևս սկսեցի
արտասուել և ոչ մի բանի համար չէի ուզում
գօլըս գալ լուսիննայելու, որը ծածուկ նայում
էր եղենիների միջից: Հեկեկալով ասացի Մարիա-
յին, որ չեմ ուզում հօրս հրամանը կոտրել,
չեմ ուզում մեռնել: Եւ ամբողջ գիշերն ու հե-
տեհալ օրն ևս անմխիթար արտասուում էի:

Այսպէս սիրելի Վիլհամ, սահեց քո էմմայի
մանկութիւնը: Երբ ևս չափահաս ազգիկ եղայ,
երբ ոտը դրի այն հասակն, ուր ուրիշներին
գրախոտ է բացում պօէզիայով և յուսով լի,
ևս արգէն վարժեցի արտասուելով ապրելուն:
Ես տեսայ մի ամբողջ ընտանիքի սարսափելի
գժբազդութիւնն, անարժան գժբազդութիւնն,
և յաճախ ևս ինձ հարցնում էի, ինչո՞ւ Աստուծո
այսպէս անարգար է գէպի մեզ, ինչո՞ւ միայն
մենք ենք դատապարտւած գերեզմանատանն

ապրելու, ուր յաւիտեան սինն է տալիս դամբարանը՝ պատրաստ մեղնից մէկն ու մէկին կլանելու։ Մօրքոյրա՛ Աննան բարի կին է, դու նորան ճանաչում ես, սիրելի Վիլհամ։ Նա իւր կեանքի կէսն անցկացրեց հիւանդ մօրս և տասնևմէկ եղբայրներին ու քոյրերին մահճակալի մօտ. բայց նա երբէք չէր մխիթարում ինձ երկար օրօրներով։ Նա երբէք չէր լալիս, նորա աչքերը միշտ թաց և կարմիր էին, կարծես երկար լացից հանգել և թուլացել էին։ Իսկ երբ հարցնում էի թէ արդեօք ինչ մի սարսափելի գաղտնիք է ծանրացած մեր տան վրայ նա կտրուկ պատասխանում էր և խսկոյն սկըսում էր հոգս տանել կամ հագուստիս և կամ իմ խոնաւ գուլպաների համար։ Երբ ես սովորականից սաստիկ սկսում էի հաղալ, բոլորը վախենում էին, խսկոյն ինձ պառկեցնում էին անկողնում և անմիջապէս կանչում բժշկին։ Յետոյ երբ ես մեծացայ, հայրս փոխեց բժշկին և հրաւիրեց դոկտոր Թովմասին, որը շուտով նրա ամենամօտերիմ բարեկամը դարձաւ։ Դա միակ մարդն էր, որին տեսնում էի ծիծաղելիս, միակը, որը երբեմն լոյս և ուրախութիւն էր բերում մեր տան յաւիտեան մռայլ կեանքի

մէջ։ Միայն նորան եմ պարտական ջահիլութեանս ժամանակ վայելած հազազիւտ ուրախ բողբոջների համար։ Երբ հայրս կորցրեց իւր բոլոր սրղիններին և մնացի միայն ես, նա խնդրեց դոկտոր Թովմասին ամեն օր քննել ինձ, նոյն իսկ եթէ ինձ լաւ էլ զգայի։ Բայց այս անգնահատելի բժիշկին երբէք չէր ձանձրացնում ինձ և սովորաբար իւր խօսակցութիւնը վեջացնում էր միկնոյն խօսքերով։ «Էմման շատ քնքոյշ է, բայց առողջ է, ոչ մի բանից հարկաւոր չէ վախենալ»։

Մի անգամ, աշնանը, հայրս վատացաւ և դ-ր Թովմասը խորհուրդ տուց անյապաղ տանել նրան Մենտոն։ Մենք գնացինք։ Բայց խեղճ հայրս այնքան թույլ էր, որ ստիպւած էինք տեղ տեղ կանգ առնել և մենք Լոնգոնից Միջերկրական ծովն անցանք ամբողջ տասնհինգ օրւայ ընթացքում։ Մենտոնում նա ամբողջ ձմեռը մահճում անցկացրեց. իսկ ես կատարում էի իմ սովորական զբոսները գաշտերում և բլուրներում նաժիշտի ուղեկցութեամբ։ Հայրս բժիշկներին չէր հաւատում, որ իւր հիւանդութիւնը տարափոխիկ չէ և երբէք չէր թողնում ինձ իւր սենեակում երկար մնալու։

ողջունելով և հրաժեշտ տալով՝ նա միշտ համբուրում էր ճակատս, բայց ոչ շրթունքներս:

Փետրւարի վերջերը կարծես նա փոքր ինչ լաւացաւ: Բարի Թովմասը Լոնդոնից եկաւ և սկսեց բժշկել նորան մի ինչ որ նոր եղանակով, որի շնորհիւ հայրս ուղղեցաւ մի քանի օրւայ մէջ. նա վեր էր կենում մահճակալից և, յենեկով փայտի վրայ, մի բանի ժամ պարտիզումն էր անցկացնում: Մօրաքոյրս՝ Աննան և ես չափազանց սւրախ էինք նորա արտաբին առողջութեամբ, բայց երբ փորձում էինք փոքր ինչ զուարճացնել մեր հիւանդին, նա պուլօր շարժում էր և նայում մեզ յուսահատութիւնով ի արտայայտութեամբ:

Մի անգամ նա փերկացաւ շատ վաղ և հրամայեց մեզ պատրաստել Լոնդոն յետ դառնալու համար: Մօրաքոյրս՝ Աննան և ես, վախեցած այդպիսի անակընկալ Վճռից, գնացինք համոզելու նրան յետ կանգնել: Դ-ը Թովմասը կարգադրել էր մնալ Մենտոնում այնքան, մինչև որ ինքը կ'իճուէր գնալ: Հայրս առաջին անգամ հրաժարեց իւր բժշկին հպատակել: Մօրաքոյրս ազադակում և սղառնում էր. ես, հիւանդ սէր.

ճեղհաշոր համբուրում էի նրան և երգեցնում էի դէպ ինձ ունեցած սիրովը, յետաձգել այս յանդուպն ճանապարհորդութիւնը, մինչև եղանակի աւաքանալը. բայց մեր բոլոր աղաշնքներն իզուր անցան. նա այնքան յուզւած էր, որ ցատկեց և գոչեց. «Ուզում եմ Անգլիա գնալ, իմ տանն եմ ուզում մեռնել»:

Ես գրանից առաջ երբէք չէի լսել նրանից նոյնանման խօսքեր և այդ պատճառով էլ գնացի մեր շորերը կարգի գնելու: Երկար և անմխիթար լալիս էի, որովհետեւ այդ խօսքերի մէջ, ինձ թւում էր, ծածկւած էր մահւան դատաւճիռ, որը կարգում էր դժբաղդ հայրս իւր գլխին: Ութ օրւայ մէջ հասանք Լոնդոն: Հայրս տեղ հասաւ խղճալի դրութեան մէջ. դ-ը Թովմասը նորան տեսնելով շարժեց գլուխն և պսայ. «Ես մահ էր որոնում»: Տասնօրեայ ծանր հիւանդութիւնից յետոյ հայրս, մաշւած տենդից, ինձ իւր մօտ կանչեց: Արդէն ուշ էր և ես պատրաստւում էի քնելու: Լամպան աղօտ լուսաւորում էր նորա սենեակը. նա միայնակ էր և նստած էր մահճակալի վերայ: Երբ մօտեցայ նորան, նա առաւ ձեռս և ես զգացի, որ նրա ձեռքը չափազանց տաք էր և քրտինքով ծած-

կւած: Առանց ձեռքս բաց թողնելու, նա հրամայեց ինձ նստել իւր կողքին՝ մահճակալի վերայ և ապա ասաց. «Էմմա, գիտե՞ս արդեօր թէ ինչից մեռան եղբայրներդ և բոյրերդ. գիտե՞ս արդեօր թէ ինչու այսքան տարի մեր տունը ներկայացնում էր գերեզմանատուն. լսիր ուրեմն, ես եմ նոցա գահիճն, ես ինքս սպանեցի իմ բոլոր զաւակներին»: Եւ հայրս սրբեց բրտիները գալիահար դեմքից և ձեռքով շփեց մազերը: Այդ ճշմարիտ է, իմ Էմմա, ես ինքս սպանեցի նոցա և քեզ ևս դատապարտեցի այդպիսի կեանքի:

— Հայրիկ, անգին հայրիկ, դուք զառանցանքի մէջ էք, ասացի ես նորան:

«Ո՛չ, ես չեմ զառանցում: Ես հիւանդ էի, ես իմ արեան մէջ կրթւում էի զարհուրելի հիւանդութեան սաղմը, որից և այժմ կորչում եմ, և ես այդ աւանդեցի որդոցս և սպանեցի նրանց: Ես հայր լինելու իրաւունք չունէի, սակայն ցանկանում էի ընտանիք ունենալ. ես պարտաւոր էի բնութեան գատակները միայն ինքս կրել, սակայն ցանկանում էի որդիներ ունենալ և այդ պտտաւորով էլ ես ինքս թունաւորեցի

նրանց իմ արիւնով, սպանեցի նոցա... Հաւկանում ես ինձ...»

Այս խօսքերից յետոյ նա սկսեց երկար և խիստ հազալ և ստիպւած էր փոքր ինչ հանգըստանալ և ջուր խմել, որպէսզի ոյժերը հաւաքէր և շարունակէր:

«Քս արեան մէջ ես, սիրելի Էմմա, թոյն կայ: Միայն բժշկականութեան ամենամեծ ջանքերն և նախախնամութեան գթութիւնը պահպանեցին բեզ, որպէսզի գու փակես բո հօր աչքերը. նա առանց բեզ միայնակ պիտի մեռնէր, խղճի խայթով, ապաշխարութեան ծանր լծով և սարսափելի տանջանքով, որը պիտի վերջանայ միայն այնտեղ՝ դագաղում: Բայց դու, աղջիկս, երբէք կին և մայր չպէտք է լինի: Դու պէտք է երգւիս ինձ այդ բանի համար այս ձեռագրի վրայ, որն ես նշանակում եմ բեզ ինչպէս իմ կտակն և, որը կարող ես կարգալ միայն մահիցս յետոյ: Դու կապրես մօրաբրոջդ՝ Աննայի հետ. արա ինչ կցանկանաս, նւիրիր քո կեանքը գեղարւեստների, ճանապարհորդութիւնների, բարի գործերի, կրօնի, ամեն բան թոյլ եմ տալիս, բայց միայն երբէք չամուսնանաս, երբէք: Կայրո՞ղ ես այդ բանի համար երգ-

ւել, էմմա: Քո երգումը լսելով միայն կարող
եմ հանգիստ մեռնել:

Ես լալիս էի զսպելով հեկեկանքս և արտա-
սուքս կուլ տալով, որպէսզի հօրս չվշտացնեմ.
Նորա բոլոր ասածից ես ոչինչ չհասկացայ: Մի-
այն մի բան ինձ համար պարզ էր, որ իմ մի
խօսքը կարող էր սփոփել մեռնող հօրս. բայց
արտասուքն և հեկեկոցն արգելում էին ինձ
խօսել:

«Դէ՛հ, երգւիր, էմմա, երգւիր. ես մեռնում
եմ. չեմ կարող համբերեք»:

Հայրս սաստիկ հազաց:

— Երգւում եմ հայրիկ, երգւում եմ:

«Երգւիր քո հօր ու մօր անունով»,

— Հայրիկ, երգւում եմ հօրս ու մօրս անու-
նով, ես կապրեմ միայնութեան մէջ և կմեռնեմ
միայնակ:

Անգլին Վիլհամ, այս խօսքերիս միջոցին
հօրս աչքերում փայլեց մի տեսակ ոչ երկրային
ուրախութիւն: Նա փաթաթւեց վզովս և համ-
բուրեց ինձ, իսկ ես լալիս էի և զգում էի, ինչպէս
Նրա ձեռները հետզհետէ սառչում էին: Չեմ
յիշում ինչ եղաւ յետոյ. գիտեմ միայն, որ մի
բանի րոպէ անցած հայրս մեռաւ:

Այժմ հասկանում ես, Վիլհամ, ինչու էմ-
ման չի կարող քոնը լինել: Այժմ հասկանում
եմ իմ բոլոր տանջանքը: Արդեօր կվստահանաս
ինձ նզովել: Կարգա՛, Վիլհամ, ինչ է զրւած
այս թերթերի վրայ — իմ հօր կտակը. կարգա՛
և կտեսնես թէ կա՞յ արդեօր ինձանից աւելի
դժբաղդն այս աշխարհում:

Մնաս բարեաւ, Վիլհամ. քոյցիլիր ինձ,
բայց ոչ վաղ, մինչև որ դու կհամոզուես, որ
կարող ես լինել միմիայն իմ բարեկամն և եղ-
բայրը:

ԻՄ ԿՏԱԿՆ ԷՄՄԱ ԴՍՏԵՐԾ.

Ոչ որ իրաւունք չունի թողնել յետագայ
սերունդ, եթէ խելքը, գիտութիւնն և փորձը
համոզում են, որ այդ սերունդի կեանքը կարճ,
վշտագին և դժբաղդ պիտի լինի:

Յոյսն և հաւատը հանդերձեալ կեանքի հա-
մար ողջամիտ են և սուրբ, երբ Նորա ծառա-
յում են այն բանի համար, որպէսզի մարդուն
բարձրացնեն վսեմ զգացմունքների միջնորդը,

որոնք անկեղծում են նրա գոյութիւնը, իսկ նա՝ ով չի ընդունում մարդու մէջ կամքի, մտքի և գործի ազատութիւն, նա վիրաւորում է Աստծուն, արհամարհում է բանականութիւնը:

Ոչ մի ցանկութիւն, ոչ մի սիրոյ կայծ չի կարող չեղել ճշմարիտ ճանապարհից այն մարդուն, որը պարտաւոր է և ուզում է կատարել իւր պարտքը:

Պարտքը բարձր է մարդուց, պարտքից բարձր չկայ ոչինչ բացի միակ Աստծուց:

Կենդանի արարածին չարիք չպատճառել այն իւրաքանչիւր մարդու պարտականութիւնն է ինչ հասակի, ինչ գրութեան մէջ էլ լինի նա: Եյդ ընդունում են բոլոր ժամանակների ազգերի օրէնքներն և կրօնները:

Ծնել տկար որդիներ, նշանակում է գործել մեծ չարիք, ամենամեծը, որպիսին միայն կարող է գոյութիւն ունենալ և նմանապէս այդ չարիքը պատճառել այն էակներին, որոնց մենք ամենից շատ ենք սիրում, «որոց մարմինը ի մարմնոյ մերմէ և ոսկերք յոսկերաց մերմէ են»:

Ծնել հիւանդոտ որդիներ իւր անձնական մեղքի պատճառով աւելի վատ է, քան թէ սպանել մարդուն սաստիկ բարկութեան ժամա-

նակ. այդ նշանակում է նենգութեամբ թունաւորել մեզ համար ամենաթանկագին ոտեղծ-ւածներին կեանքը:

Հիւանդոտ լինել և արտադրել որդիներ, դա ապացոյց է բուռն ետականութեան, դա նշանակում է ինքն իրան ենթարկել խղճի խայթիկն ամբողջ կեանքի ընթացքում:

Եյն մարդու պատճառած չարիքը, որը ծնում է հիւանդոտ որդիներ, չի վերջանում առաջին զոհով. յաճախ հիւանդութիւնն և թոյնն անցնում են երկրորդ, երրորդ և յետագայ սերունդներին, նազեցնում են ծնունդներն և յառաջացնում են սարսափելի տանջանքներ ու անէծքներ. զոհերը նզովում են, ինչպէս իւրեանց սեփական կեանքը, նունալէս և նրանն, ով իրանց աշխարհ բերեց:

Ով հիւանդոտ է և, չնայած դորան, ցանկանում է որդիներ ունենալ, նա վատ հայր է, որովհետեւ իւր որդիներին թոյն է տալիս խմելու, վատ բաղարացի է, որովհետեւ նա ազգին վատ բաղարացի է տալիս, վատ մարդ է որովհետեւ ոչնչացնում է մարդկային բնութան իրի ամենալաւ կարողութիւնն-առաջնութիւնն և սթը:

Գիմեկ տմարդի և խիստ օրէնքների ապահովութեան՝ միեկնոյնն է, թէ ընդմիշտ չցանկանալ աւելի բարձր և մաքուր լինել սովորական մարդուց, որն ուտում, խմում ու բնում է։

2ի կարելի, սրօգեկով մահմետական ֆատալիզմով, իւր բազդը խաղաթղթի վրայ գնել. այդ նշանակում է տարւել այն բոլորն. ինչ որ ունի մարդս։

Բազդը—դա զօրեղի բաժինն է, իսկ յաղթութիւնը պատկանում է նրան, ով գիտակցութեամբ է գործում։ 2ի կարելի մի օրէկ փաստ առաջ բերել, որի հիման վրայ կարելի լինէր թոյլատրել լուսնոտներին, գժերին և թաքախտներին ամուսնութեան միջոցով բնկնաւորութիւնը, թոքախտն և գժութիւնը փոխադրել յետագայ սերունդներին։

Սէրն երկրային կեանքի ամենասուրբ ուրախութիւնն է... արդեօր կարելի է թոյլ տալ նրանից պատրաստել բաժակ, որի մէջ խառնում է թոյն։

Սէրը մարդու սպենալաւ օրհնութիւնն է, բայց արդեօր ցանկանում էր, որ նա անէծք սերմանէ։

Սէրը—կերօն է, որ բորբոքում է կեանքի

լոյսը. ուրեմն ինչո՞ւ էր ցանկանում դուր գալի մօտ վառուղ սգոյ լապտեր դարձնել նորան։

Ի՞նչն է ստիպում ձեզ, կենդանի նեխածներ և թոխնով ծնւածներ, ծնել որդիներ, որպէսզի տեսնէք նոցա գերեզմանում, անմեղ մանկական շրթունքների վերայ ժպիտը փայլելիս։ 2էր կարգում արդեօր ձեր որդիների ծերացած և կնճռոտ դէմքերի վրայ անէծք այն ծնողներին, որոնք նոցա կեանք տւին։

Ո՛չ հարստութիւնը, ոչ կրթութիւնը, ոչ գիտութիւնը, ոչ կրօնը, ոչինչ չէ կարող փոխարինել անժամանակ կորցրած առողջութեանը։

Հագցրէք հիւանդին մետաքս, զարդարէք նրան թանկագին բարեբով, նստեցրէք ոսկեգօծ կառքի մէջ, տարէք նրան ազմկալի խնջոյք և պահանջեցէք նրանից ծիծաղել։

Հիւանդի, թոյլի և փտած օրգանիզմի կեանքը պահանջում է շարունակ ուշադրութիւն և բժշկութիւն, դա մի եղեսպակ է, որը չի կարելի բաղբրացնել ոչ մի մեղրով, դա անմխիթար վիշտ է, յաւիտենական արտօր է, որից միայն մահը կարող է փրկել։

Էմմա, իմ անգլին Էմմա, դու միշտ սիրում

էիր ինձ, դու միշտ յարգում էիր քո հօրը: Լսիր ինձ: Այնքան որդիներս կորցնելով և շատ անգամ քեզ գերեզմանի գոանը տեսնելով, հստակում էի նզովել ինքս ինձ, իմ մեղքն և տգիտութիւնը. հստակեցի նզովել բժիշկների տգիտութիւնը, որոնք չէին կարող փշագնել այն թոյնը, որից հստակ է պէտք է մեռնէի, չտարածուելու իմ անբաղդ ընտանիքի մէջ:

Եթէ, հստակեցի հիւանդ, ապա պարտաւոր էի միայնակ կրել այդ հիւանդութիւնն և այն մի քանի տարիները, որոնք պարգեւել էր ինձ ընտելութիւնը, նւիրել իմ բարեկամների և հայրենիքի համար:

Բայց հստակեցի հասայ, որ սկսեցի նզովել ծնածս փայրկեանը. իմ վիշտը հարիւր անգամ մեծանում էր զաւակներէս տանջանքներից, իսկ տունս զառնում էր գերեզմանատուն:

Ես յալիս էի և գիշերներն աչքերս չէի փակում. ոչ մեռնել էի կարողանում և ոչ էլ ներել ինձ իմ յանցանքի համար:

Սակայն իմ տգիտութիւնը չէ կարող ծառայել իբրեւ արգարացումն ուրիշների համար: Ներկայ գիտութիւնը բոլորովին սահմանեց և որոշ հաստատում է թէ այն մարդը, որը կա-

մենում է ընտանիք հիմնել, պէտք է առողջ լինի. նա որտեղ, որ թորախտներն և լուսնոտները փոխադրում են այդ հիւանդութիւնը յետագայ սերունդին և աղացուցեց, որ հիւանդութեան յաջորդական անցումը ընտելեան անուոր անցումներից մէկն է:

Եթէ մի հագուելու և բարեբաղդ հանգամանքով, կամ թէ անշուք աշխատանքների չնորհիւ, հիւանդ ծնողներին յաջողում է առողջ որդիք ունենալ, բայց և այնպէս նոցա մէջ կը գտնուի գոնէ մի մանուկ, որին անխուսափելի է գաժան բազդն և զարհուրելի հիւանդութեան կնիքով այդ երեսի վրայ հիւանդ հայրն և թորախտաւ մայրը կկարգան իւրեանց մեղքի պարզ անէծքը: Էմմա, իմ բարի Էմմա, դու ամբողջ կեանքումդ հիւանդ էիր, դու հստակ մերջին գուռորն, հստակ շինայեցի քո առողջութեան և փրկութեան համար և կարծում եմ, որ դու կապրես. Աստուած ուրոմած է և նա գուցէ չէ կամենում ինձ իմ բոլոր որդիների սպանիչը գարձել:

Բայց քո օրգանիդը փութը է և թոյլ, այն եղեգնի նման, որը միայնակ ցցւել է անապատում և անկասկած կկոտորի, եթէ մէկը յեն-

ւի վրան: Երբէք մարդու չգնաս, աղջիկս. առաջին դուակդ բեղ գերեզման կիջեցնէ և կամ թէ կունենաս որդիներ, որոնք մահւան դատապարտած կլինեն իւրեանց կեանքի ամենաբնքոյշ տարիքում, իւրեանց մանկութեան դարունըին: Թորախտի թոյնը չափազանց ուժեղ է. նա թափանցեց մեր արեան մէջ և չի անհետանայ նոր սերունդով:

Ես մեռնում եմ. դու վերջին կենդանի շուռաւիղն ես մեր ցեղի. քո մահով այս թոյնը պէտք է կորչի և մեղքը պիտի վերանայ: Երկւիր էմմա, որ դու միայնակ կապրես և միայնակ էլ կմեռնես: Աստուած տայ որ դու հանդիսանաս աղատիչ հրեշտակ քո հօրն և նորա մեղքերին թողութիւն բերես:

Այս դառնութեամբ լի երգումը քո հօր կտակն և ժառանգութիւնն է. վերջին խօսքը, որ ինչպէս հայր պարտաւոր եմ ասել բեղ, իմ սիրելի դուակիւ, դա խղճալի դատակնիք է. համբերիր, տանջւիր և ապրիր մինչև վերջը:

Արդէն վերջացաւ ամենազարհուրելի պատիժը մեղքիս համար: Նրանից յետոյ, երբ թաղեցի իմ բոլոր որդիներին ես պարտաւոր

էի և վերջինին, որը կենդանի էր մնացել, ասել համբերիր, կրիր քո հօր յանցանքը:

Մի նզովիր հօրդ: Երբ նա երկտասարդ էր և ձեռքն առաջարկեց մօրդ, այն ժամանակ բժիշկները հասարակ աբհետաւորներ էին և միայն նշտար ու թունաւոր դեղեր էին ճանաչում: Նորա չէին հասկանում, որ պարտաւոր են բաջութեան բուրմ լինել և առողջութեան հոփանաւորող: Նորա չգիտէին, որ իրանց վրայ պարտականութիւն կայ՝ հիւանդին, թորախտին և ընկնաւորին ասել. «Մի համարձակիր սերունդ թողնել բեղանից յետոյ, աւելի լաւ է խրիր սուրբ քո ամենամտեղ բարեկամի սիրտը»:

Հայրդ իբրև ժառանգութիւն բեղ թողնում է մի սոսկալի պարտք, որը դու պէտք է կատարես. ապրիր, բայց երբէք մի սիրիր. եղիր կին բայց ոչ մայր: Ես մեռնում եմ խաղաղ, որովհետև հաւատացած եմ, որ դուստրս չի դրժիլ իւր երգումն և կկատարէ այն բարի գործը, որը հայրը չկարողացաւ կատարել:

Չարիք չգործել՝ եթէ նոյն իսկ մեր անպուսկ կրքերը մեղ դրդեն, եթէ օրէնքները թոյլ տան, նոյն իսկ եթէ հասարակութիւնը չգտտապարտէ մեղ այդ շարիքի համար, ահա

այդ է մեծ գործն և հերոսութիւնը, որի նմանը
պատեհեցաւ զաշտում ևս չի արտայայտում:

Եւ քանի որ իւրաքանչիւր անհատ չի զգայ
իւր մէջ կարողութիւն այդ պարտքը կատարե-
լու, մինչ այն ժամանակ մարդկութիւնն երբէր
չի հասնի իւր իդէալական կատարելութեանը:

Քո ճանապարհն, իմ էմմա, անյուշագի
ափով է ընթանում. բայց և այս ճանապարհի
վրայ, ուր հայրդ քեզ գրեց, դու կարող ես
հանդիպել հրաշալի ծաղիկներին: Գու կատա-
րում ես ամենամեծ առաքելութիւնը, դու պէտք
է հասնես անմեքձենալի բարձրութեան, դու
պէտք է լինես ոգի և սրբազան կրակի վես-
տալուհի:

Ով իւր անձը զոհում է պարտքի համար,
նա բնակւում է մարուք մթնոլորդի մէջ, ուր
զուցէ չի փայլում արեւը, բայց երկինքը միշտ
պայծառ է:

Ով կատարում է իւր պարտականութիւնը,
նա միշտ տեսնում է իւր զլխի վերեւ պարզ
երկինքը, նա ապրում է այն աշխարհում, որից
զուցէ բուրում է վիշտ, բայց որն, այնուամե-
նայնիս, իւրաքանչիւր ուրախութեան կցում է
բարձր արժանաւորութեան փայլ:

Փորձողներն և վատարները կորազուխ
անցնում են պարտքի արձանի առաջից, բայց
իւրաքանչիւր որ այդ դէպքում զգում է մի
բարձր, բարերար ազդեցութիւն, այնպիսին, որ-
պիսին զգացւում է մեծ տաճարի մեռելային
լուծեան մէջ:

Իսկապէս այն մարդն է սուրբ, ով իրան
զոհում է իւր պարտքի համար և նա իւր փրկա-
րար ազդեցութիւնն է թողնում իրան հետ
ընդհարողների վրայ:

Ես հաւատացած եմ, էմմա, որ դրւ ձգտում
ես այդպէս սուրբ լինել և այդ հաւատը խրա-
խուսում է ինձ մահւան մահճում:

Վիլհելմ Էմմայի6

Լոնդոն, յուլիսի 3-ին 18... թ.

Ես նայեցի մեր նամակներին և ինձ յափը-
տակեց մի քաղցր զգացմունք. արդէն բաւա-
կանին օրեր են անցել քո վերջին նամակից,
որ գրել ես ինձ Սան-Տերենցո գրախոսում,
մինչև ներկայ նամակս, որը ես գրում եմ քեզ
ձեր տանից միմիայն մի քանի քայլ հեռաւո-

բութեան վերայ, Լոնգոնի գորշագոյն երկնա-
կամարի տակ:

Դու՝ իմ բռնակալն ես, դու ինձ ութ օր-
ւայ արսոր ուղարկեցիր և քս ստրուկը խոնար-
հութեամբ համբուրելով իւր տիրոջ ձեռքը, նո-
րա հրամանին հնազանդուեց: Դու ծիծաղելով
ինձ նկատեցիր, որ ես շատ յաճախ եմ տեսնում
քեզ, որ ես անցնում եմ այն սահմանը, որը
մեզ պէտք է բաժանէր, որ եղբայրը շատ նման
է սիրահարի և ես հնազանդուեցի այդ պատժին:
Ես յուսահատութեան չեմ ենթարկւում, էմմա,
ես իրօք ձգտում եմ քո եղբայրը լինել, միմի-
այն եղբայր:

Ճշմարիտ է, այդ ինձ համար հեշտ չէ,
որովհետեւ ես ծնունդիս միակ զաւակն եմ,
բայց այնպիսի մի համբերող և հանդարտ վար-
ժուհու ձեռքի տակ, որպիսին միտս էմման է,
ես մեծ քայլեր եմ անում և վերջը կարող եմ
գեղարեւոտի ուսուցիչ լինել, որի միջոցով կա-
րող եմ այն կնոջ եղբայրը լինել, որին աշխար-
հումս ամեն բանից աւելի եմ սիրում:

Ես իրաւունք չունիմ յուսահատուելու կամ
ծածկելու վիշտի դառն հեգնութեամբ: Միթէ

հիւանդ սէք.

դու չթոյլատրեցիր ինձ յուսալ: Միթէ իմ սի-
րոյ համար չէր, որ դու վճռեցիր Լոնգոնի երեք
յայտնի բժիշկների հետ խորհրդակցել՝ տեղե-
կանալու թէ արդեօք կարո՞ղ ես առողջանալ
և ապա իմս լինել, առանց հօրդ յիշատակը
վրդովելու և երգումը դրժելու: Ես իրաւունք
ունեմ արդեօք պանդատուել քեզանից նրա հա-
մար թէ դու, որ ինձանից կամրով աւելի դո-
ւեղ և աւելի բարձր ես, ցոյց ես տալիս ինձ
քո հրամայական հայեացքով պարտքի ուղին և
պահպանում ես ինձ: Էմմա, էմմա, քո մօտ
ես ինձ չափազանց փոքր և չնչին եմ զգում:
Դու կարող ես ինձ դարձնել այն, ինչ որ ցան-
կանում ես: Իմ պարտքն է հնազանդել քեզ,
բանի կենդանի եմ, այն ժամանակից, երբ դու
իրաւունք տւիր ինձ հրամայելու քեզ միանգամ,
և հեկեկալով հօրդ գերեզմանի վրայ երգե-
ցիր աղատել նորան տանջող նզովքից, որ քո
ամբողջ կեանքդ կաշկանդում էր:

Երբ միտքս է գալիս, անգին էմմա, այն
սարտափելի կռիւը, որ դու մղեցիր Սան-Տերեն-
ցօյում և յետոյ Լոնգոնում, ես սկսում եմ
հպարտանալ նրանով, որ սիրում եմ քեզ: Սէրն
և սկարտքն այնպիսի յամառութեամբ կուում

էին, որ ես անկարող եմ քեզ ասել՝ թէ որ վայրկեանին իմ սէրն աւելի զօրեղ էր զէպի քեզ. այն ժամանակ, երբ դու արտասուելով առաջիր ինձ—«Ճշմարիտ չէ, որ հայրս կնիւրէ մեզ», թէ այն ժամանակ, երբ դու գունատուած ե լուրջ դէմքով յանկարծ վեր թռար ե աղաղակեցիր. «Վիլհամ, մեր սէրը շատ թշուոռ կլինէր, եթէ պարտքը չյաղթէր նրան»: Դու եկար Լսնդոն խորհուրդ հարցնելու հօրդ ոգուց, որը բժիշկ Թովմասի բերանով քեզ պատասխանեց—եթէ երբեիդէ թոյլ ե թոքախտով վարակուած էմման կուժեղանայ ե կկազդուրի, ապա նա առանց ոչ որի վիշտ պատճառելու ե հանգիստ խղճով կտրող է իւր ձեռքը Վիլհամին առաջարկել: Քո հայրն—այսպէս ասաց բժիշկ Թովմասը—կրկնակի քեզ կօրհնէր, եթէ գիտենար, որ դու երջանիկ ես ե նրա կտակի մտքին հաւատարիմ ես մնում:

Վայ այն մարդուն, որ պարտականութեան մասին գաղափար չունի, որ չի կարող իւր համոզմունքն ե կեանքը հաստատել անդրդելի սկզբունքների վերայ: Անտանիլի կլինէր նրա համար ապրել, եթէ նա ստիպուած լինէր ժամը մի անգամ դիմել իւր խելքին, կշռադա-

տել յաւիտենական երդումներն ե ցանկութիւնները, որպէսզի մի բան վճռէ:

Նա կկորցնէր իւր արժանաւորութիւնն ե ստիպուած կլինէր իւր ամբողջ կեանքն անցնել ծակ նաւակում, տանջանքների անհաստատ մակերևոյթի վրայ: Հարիւր անգամ ինձ առել ես այդ ե բոլորովին համոզել: Մարդս պարտաւոր է խոնարհել իւր գլուխը պարտքի առաջ. բայց եթէ մեր թոյլ օրգանիդմը, փոթորկի ալիքներից ամեն կողմ ձգած, պատրաստ է ջախջախելու այդ անկործան ժայռից, ապա կարելի է օգնութիւն խնդրել: Դեռ նա ոչ որ չի դատապարտել ե վախկոտ չի անւանել նրան, ով խեղդելիս օգնութիւն է խնդրում: Եւ մենք դոկտոր Թովմասից ազատուլ նաւակ խրեղ բեցինք ու ստացանք: Նա մեզ կերջանկացնէ, որովհետեւ դ-ր Թովմասը մի բանի ամպեր ցրեց մեր հօրիգոնից, որի վրայ շարունակ երևում էին թուխ, մրկաբեր ամպեր ե ցոյց տւեց մեզ կապուտակ երկնակամարի մի փորբիկ պարզ մասը: Մեզ երկուսիս, դժբաղդներէս ե կեանքի ծովի վրայ նաւաբեկեալներիս, բարի դ-րը ձգեց ազատարար պարանն ե մենք բռնեցինք նրանից խեղդողի վայրենի ոյժով, որը

տեսնում է հեռուում զւարթ ափը, բայց դեռ
ես նրան չի հասել:

Էմմա, անգլին Էմմա, իմ դէպի բեզ ունե-
ցած սէրս մեծ է, ինչպէս աշխարհը. ես նրա
մէջ տեսնում եմ անսահմանութեան ցոլացումը,
բայց չեմ ուզում իմը լինիս, բանի որ դրա
համար ստիպւած պիտի լինիս զոհել պարտա-
կանութիւնդ և դրժել երգումդ: Եթէ դա լի-
նէր մի այլ կին և ոչ թէ դու, ապա եռակա-
նութիւնս կյաղթէր ամեն ինչ, բայց բո առաջ
Էմմա, ես խոնարհում եմ գլուխս և սպասում:
Գու ինձ այն աստիճանի բարձր ոլորդի հաս-
ցիր, որ ես անկարող եմ սէրը պարտրից
բաժանել. և եթէ դու ուզենայիր ինձ սիրել և,
միևնոյն ժամանակ, զրկէիր յարգանքից, ապա
ես կասէի, «Էմմա, առանց բո սիրոյ ես կմեռ-
նեմ, այդ ճշմարիտ է, բայց դու մի դադարի
ինձ յարգելուց»: Երբ ես քեզ որոնում եմ հո-
գուս աչերով և դու ներկայանում ես ինձ մա-
քուր և հրաշալի, ինչպէս աստղալից երկինքն,
ապա, ինձ թւում է, թէ ես պառկած եմ բո
ոտների տակ և տեսնում եմ քեզ ինձանից
բարձր և կարծես ես համբուրում եմ միայն բո
օտները, որովհետև դու շատ հեռու, հեռու,

երկնային անհուն բարձրութեան մէջ ես...
Եթէ գոյութիւն ունին հրեշտակներն և եթէ
նորա կարող են սիրել, ապա նորա պարտաւոր
են սիրել այնպէս, ինչպէս ես եմ քեզ սիրում,
իմ Էմմա:

Գու կարող ես բոյորովին հանգիստ լինել,
Էմմա, որ բո հօր կամքի մտքին համաձայն
ես ընթանում, եթէ խորհուրդ հարցնեմ Լնդ-
լիական ամենալաւ բժիշկներին և հէնց այժ-
մեանից մճռես նոցա դատաստանին ենթարկ-
ւելու. իհարկէ, նա չէր կամենում քեզ անբաղ-
դացնել, ոչ, այլ նա կամենում էր, որ դու ուրի-
շի դժբաղդութեան պատճառ չլինիս: Գ-ր Թով-
մասի խօսքերը կհանդատացնէին ամենազգայուն
խիղճը: Նա հօրդ ամենալաւ բարեկամն և ամե-
նամտերիմ մարդն էր. նա գիտէր նորա բոյոր
մտքերը. նա այդ վեհանձն և խիստ տանջւած
հոգու բոյոր գաղտնիքները կարգում էր: Նա
յանձն առաւ լուսաւորել քեզ իւր գիտութեան
լուսով, օգնել քեզ իւր երկարամեայ փորձա-
նութեամբ: Երբ նա հետզ խօսում է, դու բո
հօր ձայնն ես լսում. երբ նա քեզ արգելում
է, դու ինքդ ասում էիր, որ այդ հօրդ հրա-
մայական ձայնն է, որը քեզ համոզում է հնա-

դանդուկ. եթէ նա քեզ ասաց, «Էմմա, առողջացիր և յուսմ», ապա դա հօրդ ուղարկած յուսոյ ճառագայթն է և մենք պարտաւոր ենք լսել նրան սուրբ երկիրածուծեամբ, յարգելով և խաղաղ ուրախութեամբ:

Էմմա, մխիթարիր ինձ արօրումս, մի երկար նամակ գրիր, չնորհիր դատաւարաւածիս գոնէ կէս ժամով լոյս և օգ. գլխի և մխիթարիր նրան, որպէսզի նա կարողանայ շնորհել և լսել իւր դատաւիճիւր:

Էմման Վիկեամբն

Լոնդոն, յուլիսի 5-ին 18...թ.

Երեկ առաւօտ մեր կայաց առոյգ, Քիչ քնեցի և երազումս միայն գեղեր ու բժիշկներ տեսայ, բոլորը լուրջ, երկար կեղծամերով և մօայլ գէմբերով: Տեսնում էի իբր թէ՛ ես նստած եմ կամ, աւելի ճիշտ, պառկած եմ մահճակալի վրայ իսկ նորա բոլորն իմ շուրջը կանգնած են: Ես վախեցայ և վերմա-

կի տակ մտայ, բայց նորա անհամբեր քաշեցին վերմակի և բարկացած սկսեցին թխթխկացնել խղճուկ կուրծքս: Ես ուզում էի պաշտպանել այդ հրէշներէ: Բայց նորա ձեռքերիցս բռնեցին և ամուր պահում էին մահճակալի վրայ: Ուզում էի աղաղակել, հօրս և մօրս օգնութեան կանչել, բայց ձայնս դաւաճանեց ինձ և ես շարժելու անկարող էի. իսկ այդ միջոցին իմ կուրծքս անթաքար բաղխում էին մի քանի մուրճիկներ, որոնցով այդ մօայլ ուրախաններն իմ ամբողջ ներքինս ցնցում էին:

Մտածում էի թէ արդէն մահս մօտենում է և, բոլոր սթեքս հաւաքելով, այնպէս բարձր գոռացի, որ մօտի սենեակում քնած նամիշտը զարթնեց: Այդ աղաղակը զարթեցրեց նոյնպէս քո Էմմային. սիրտս ուժգին բաբախում էր, կարծես ուզում էր դուրս թռչել կրծքիցս, իսկ ես քրտինքի մէջ կորել էի:

Երկար ժամանակ դրանից յետոյ ոչ մի կերպ չկարողացայ քնել. հէնց արտահանունքներս խփւում էին, մէկ էլ իսկոյն երնում էին բժիշկներն և մուրճիկներն, առաջինից աւելի զարհուրելի և ես հանգստացայ միայն այն ժամանակ, երբ վճռեցի հէնց վաղը քո ցանկու-

թիւնր կատարել և Լոնդոնի ամենայայտնի
բժիշկներին դիմել:

Այսպիսի հառտաւ մճռով ես վեր կացայ,
հրամայեցի կառքը բերել և նաժիշտի հետ
ուղևորեցի դ-ր Բ-ի մօտ: Նա ապրում է
քաղաքի միւս ծայրում. ճանապահն ինձ ան-
վերջ էր թւում, անհամբերութիւնն յառաջա-
ցրեց զայրոյթ. ես բարկանում էի թէ ձիերի
և թէ իմ վրայ, ավտոսում էի, որ քիչ խօսք
տւի և ուզում էի ինձ համոզել, որ գարշիկի և
ղարհուրելի երազի ազդեցութեան տակ տւած
խոստումն ինձ այնքան էլ չի կաշկանդում և,
որ այդպիսի խոստումի կատարելը չի կարող
ոչ մի բարոյական նշանակութիւն ունենալ:

Հօրս բժիշկը, մտածեցի ես, կարող է վի-
րաւորել դրանից, որ ես բացի իրանից խոր-
հրդակցում եմ և այլ բժիշկների հետ և ես
կարծես տեսայ հօրս մռայլ պատկերը, որը
բարկացած կրկնում էր այն խօսքերը, որոնք
ես շարունակ լսում էի նրա բերանից. «Փոխե-
ցէք ստասաւորին, փոխեցէք ձեր շորերը, ձիերն
և մինչև իսկ տունը, բայց հրէք բժշկին չփո-
խէք»: Բայց դու, Վիլհամ, կարող ես պարծե-
նալ. քո մասին մի միտքը հեռացրեց ձերունի

բժշկի: պատկերն և նոյն իսկ հօրս զայրացած
սուերն և ես մտածում էի միմիայն իմ խոս-
տումի մասին: «Ի՞նչ մարդ է նա, որի համար
տւած խօսքը սուրբ չէ: Նա վախկոտ է, նա
գուրկ է նայն իսկ այն չնչին անվահերութիւ-
նից, որպիսին ցոյց են տալիս այն յանցաւոր-
ները, որոնք համարձակ պատասխանում են
օրէնքի և գտաուորների առաջ»:

Սորա նմանապէս հօրս խօսքերն են: Արդ՝
գու էլ նրա հետ համաձայն կլինիս և ես համ-
բուրում էի երեակայութեամբ երկդ սիրելի
սուերները, որոնք գուցէ ինձ համար հաւասա-
րապէս թանկագին են:

Դու միշտ գուշակում ես իմ մտքերը նախ-
րան իմ մտածելը. դու հանապազ զգում ես
այն, ինչ որ ես, գու պէտք է հասկանաս այն
սուրբ հրճանքը, որն ընդգրկում է մարդուն
այն ժամանակ, երբ նրա հոգու մէջ հանդի-
պում են, կարծես հեռից, երկու զօրեզ, բայց
տարբեր զգացմունքներ և յարւում են ի մի,
յառաջացնելով մի տեսակ երջանիկ դրութիւն,
որից փչում է ջերմութիւն, ինչպէս արևից և,
որն ամենաբովանդակ է, ինչպէս երկինքը:

Ներքի Էմմայից, որ նա մտախառն

Անգլիայում արեւելքի լեզուով է խօսում, բայց
ես զգացի այդպէս այն վայրկեանին, երբ տե-
ռայ, որ իմ Վիլհամն և հայրս միախառնեցան
մի ներգաշնակութեամբ:

Մենք մօտեցանք բժշկի բնակարանին: Նա
տանը չէր և ծառան, որի արտաքինը կատա-
րեալ համապատասխանում էր իւր տիրոջ մե-
ծութեանն և հարստութեանն, ասաց ինձ, որ
դ-ր Բ-ն հիւանդներ ընդունում է միմիայն երեք-
շաբթի և չաբաթ օրերը, կէս օրից յետոյ՝
ժամը մէկից մինչև չորսը: Թէև ամօթ է, բայց
ես պէտք է խոստովանեմ, որ այդ պատաս-
խանն ինձ շատ ուրախացրեց. արագ խօնելով
սանդուխից, ես ինձ աւելի ուրախ էի զգում
քան բարձրանալիս: Դեռ ևս քսան ու չորս
ժամ իմ ձեռքի տակ էր և մեզքն իմս չէր:

Այսօր ես կրկին ուղևորեցի դ-ր Բ-ի մօտ
և այդ այցելութեան պատճառած հոգեկան
խորը ցնցումից կազդուրելով, գրում եմ քեզ,
որպէսզի դու անգաւաճան բարի գտնես դէպի

քո էմման, որ քո սիրոյ համար այցելեց առող-
ջապահութեան աստածունհու այդ դաժան և
ինքնավստահ պաշտօնեային:

Դ-ր Բ-ն կատարեալ վիթխարի է. չեմ
հասկանում թէ ինչպէս նրա նուրբ հագուստն
և սպիտակ փողպտը չեն պատուում նրա մկա-
նունքների ուժգին ճնշումից և ահագին փորի
ծանրութիւնից: Ես սարսափով դիտում էի նրան,
թէ ինչպէս նա շարունակ շարժում էր ձեռ-
քերն և ծռւում աթոռի վրայ և ամեն րոպէ
ինձ թւում էր թէ հէնց այս րոպէին այդ նուրբ
կարասին, որի վրայ շարժւում էր աննստա-
կեացը, կջարգւի և ես արդէն իմ վառ երեւ-
կայութեան մէջ տեսնում էի այդ մսի և ճար-
պի խոշոր գանգաձը բժշկական կաբինետի
թանկագին գորգի վրայ ընկնելիւ: Դ-ր Բ-ն
խօսում էր շատ բարձր. դա աւելի շուտ դաժան
և կրքոտ ձայն էր և, միևնոյն ժամանակ, նա
ամեն բանի մասին խօսում էր այնպիսի խորը
համոզմունքով և այնպիսի բռնակալական եղա-
նակով, որ կարծես չէր կարելի ընդհատել
նրան, մանաւանդ հակաճառել: Երբեմն նա իմ
վրայ ճնշող տպաւորութիւն էր թողնում. ինձ
թւում էր թէ այն ամենն՝ ինչ որ նա ասում

է զուտ ճշմարտութիւն է և, իբր թէ, նրան անժանօթ է կասկած ասած բանը:

Յանկանալով խոյս տալ անօգուտ և տանջող կուրծքը թխթխկացնելուց, հստակօրէն քաջատրեցի նրան, որ ես թորախտով մեռածի աղջիկ եմ, որ իմ բոլոր եղբայրներն ու քոյրերը մեռել են նոյն հիւանդութիւնից և, որ ես ինքս էլ տանջուում եմ շնչափողի թունդ բորբոքումից և արիւն թրելուց: Իմ պատմութեան մէջ ես բաւականանում էի միայն այն անհրաժեշտ բաներով, որ նա կարողանար ինձ հասկանալ. բայց նա կարծես ամեն բան արդէն գիտէր և իւրաքանչիւր ընդհատում էր ինձ իւր «հըմմ... հըմմ...» հնչիւններով: Ես նրան ասացի, որ չեմ կամենում ինձ քննել տալ, որովհետեւ դա շատ անգամ է կատարւել և ցոյց տւեցի նրան մի վկայական մի բանի բժշկիներ խորազգրութեամբ, որոնց կանչել էր հայրոս և որն ես անգիր գիտէի, թէ և ոչինչ չէի հասկանում:

«Ժառանգական թորախտ, աջ անրակի տակ խուլ ձայն. ամբողջ կուրծքի մէջ շնչառական ձայները շատ թոյլ են, բայց վերև, դէպի աջ կողմն, երկար խիտ և ընդհատուող շնչա-

ռութիւն: Կրծքի երկու կէտերում թաղանթի բորբոքման հետքեր: Մարսողական գործարաններն ամենալաւ դրութեան մէջ են»:

Ցոյց տալով դ-ր Բ-ին մահաւան դատաւճռի կերպարանը ունեցող այդ խորհրդաւոր և անգութ թուղթը, որը գրւած էր մի ինչ որ անհասկանալի լեզուով, ես ցանկութիւն յայտնեցի իմանալ՝ կարո՞ղ է արդեօք կլիմայի փոփոխութիւնն այնքան ուղղել իմ առողջութիւնը, որ չքանար ամեն տեսակ վտանգ ապագայում, և.... Այդտեղ ես սկսեցի կարմրել՝ զուր աշխատելով արտայայտել այն ծանր մտքերը, որոնց համար և դու առաջարկեցիր ինձ խորհրդակցել Լոնդոնի յայտնի բժիշկների հետ: Հաւատացնում եմ քեզ, որ ես անպատճառ կարտայայտէի այդ մտքերն, եթէ հաստիկի դ-րը, որը ուշադրութիւն չէր դարձնում ոչ իմ կարմրելուս և ոչ չփոթութեանս վրայ, չընդհատէր ինձ խոսութեամբ. այդ բանն իմ սիրտը խոցեց, և դու, բարի Վիլեամ, անպատճառ ինձ հետ միասին զգացիր այդ ցաւը:

Դրանից յետոյ նշանաւոր դ-րը ինձ համար բոլորովին օտար դարձաւ. նա նայում էր ինձ և խօսում, բայց իմ ականջը մեքենաբար էր

ընդունում նրա խօսքի՝ ձայնն, իսկ նորա խօսակցութիւնը չէր շարժում ինձ, չէր պատճառում ոչ հաւատ և ոչ երկիւզ:

Ծիծաղիր քո Էմմայի վերայ, սրբ դատաւարտում է բրիտանական բժշկական արեւստի լուսատուին. բայց ինձ թւում է, որ մի բժիշկ, եթէ նա չի հասկանում իւր հիւանդին, չի կարող բժշկել նորան:

Դ-ր Բ-ն չկարողացաւ սպասել մինչև որ ես վերջացնէի ու բացատրէի նրան. նա, մարդարեւկան տաղանդի տէր լինելով, չկարողացաւ հասկանալ այն ծանր մտքերը, որ ես ուզում էի ասել նորան: Նա չճանաչեց ինձ և իմ զգայուն ու հիւանդոտ կազմաճրքը, գրա համար էլ նրա խորհուրդներն ինձ համար արդէն ոչ մի նշանակութիւն չունէին:

«Ա՛խ, եթէ չեմ սխալում, դուք կամենում էք փոխել կրիման, գնալ Նիցցա կամ Պիզա, Պօ կամ Մենաոն, կամ Պիրինէա, կամ գուցէ Մադերա կղզին, Եգիպտոս կամ թէ ասիական բարձրաւանդակները, կամ Պերուի, Ցերօ-ղը-Պասկօն: Բայց պէտք է ձեզ ասել, որ այդ բոլորը միայն մօզնի յիմարութիւն է, որ քարո-

զում են բժիշկները և, որին հաւատում են հիւանդները: Հա ասենք ճիշտ որ շատ յարմար է հիւանդներին հեռու տեղեր ուղարկել, որպէսզի նորա մեր աշրերի առաջ չմեռնեն և մենք չլինենք գորա պատճառը: Բայց իմացած եղէք, որ նոյն իսկ Պիզայում և Եգիպտոսում էլ թուրախտ կայ, որ այդ տեսակ հիւանդներից շատ կան նոյն իսկ Մադերայում ու Նիցցայում: Այն բժիշկները, որոնք խորհուրդ են տալիս հիւանդներին ճանապարհորդել, իսկական տգէտներ են, նորա հաւատ չունեն դէպ իրանց գիտութիւնը. իսկ ով հաւատ չունի դէպ ինքը, դէպ իւր գիտութիւնը, դէպ իւր արեւտոր, նա կամ յիմար է, կամ սրէկայ: Մեր դեղերի գրքերում և դեղատներում կան այնպիսի միջոցներ, որոնք հարկւր անգամ աւելի ազդեցիկ են, քան Միջերկրական ծովի տար գեփիւռը: Ա՛յ դա է իսկական իմաստութիւնը: Գուք, հաւանական է, մի այր էլ չէր հասկանում բժշկականութիւնից, բայց գուր հեշտութեամբ կարող էր ծագրի առարկայ չլինել այդ բժիշկներին, որոնք գիմում են օգի, կլիմայի և ուրիշ բաների օգնութեան, որովհետև այն երկրների մէջ, որ նրանք մատնացոյց են անում թորախտ-

ների համար, կան շոր և խոնաւ, բարձր և ցածր, ցուրտ ու տաք տեղեր. ամենակարճը Աստուած, որչափ տգիտութիւն, որչափ խաբէութիւն... Եւ այդ բոլորն ինչի՞ համար: Ես կարող եմ վառարանի և ջերմաչափի օգնութեամբ նոյն իսկ ձեր սենեակում ամեն տեսակ կլիմաներ սարքել. փոքր ինչ քարածուխի և ջրի օգնութեամբ ստեղծել ձեզ համար Մագերա և Նիցցա՝ Օրսֆօրտ փողոցում կամ Պիկագելլայում և դուք ստիպւած չէք լինի տեղափոխւել, թողնել ձեր գորգերը, ծաղիկներն և դեղձանիկները: Բայց, հասկանալի է, պէտք է մի կաթիլ համբերութիւն ունենալ. գորգերի, ծաղիկների և դեղձանիկների երգերի վերայ ես կաւեւացնեմ էլի մի բանի տղրուկներ, մուշկաներ *առատներհտի մագ*. ձկան իւղ. ես ձեզ հետ կվարեմ խիստ, բայց ողորմածութեամբ... Փոքր ինչ զրգուիչ սպեղանի կաշւի վրայ և դառն գեղեր ներքինի համար... Ես միտք ունեմ բժշկել ձեզ քաղցով ու տանջանքներով.. ընտանեկան բանտարկութեամբ և ահով...»:

Դ-ը Բ-ի խօսակցութիւնն աւելի և աւելի տարօրինակ ու վայրենի էր դառնում. բայց

հիւանդ սէր.

նորա խօսակցութեան եղանակն այնպէս համոզեցուցիչ էր, որ հս ստիպւած էի լսել նորան: Երևի նա մեծ բաւականութիւն էր զգում ի ցոյց դնելով այն բոլոր սարսափելի միջոցները, որոնք նա գործ էր դնում. այդ միջոցին նա անդադար չուռ ու մուռ էր զալիս աթոռի վրայ, ըթախոտ էր քաշում և իւր շուրջն եղած բոլոր առարկաները շարժում. նա երևում էր միևնոյն ժամանակ հսկայ և դահիճ:

— «Բայց յարգելի տիրուհի, հիւանդութեան բժշկութիւնը մի կռիւ է հիւանդի և բժշկի մէջ, կռիւ բնութեան և գիտութեան մէջ: Եւ ով աւելի զօրեղ ու համարձակ է նա յաղթող է հանդիսանում: Նայեցէք (այստեղ նա ինքն էլ չնկատելով, սերդուկի թևերը բշտեց, կարծես թէ մուշտակուի էր պատրաստւում), ես բաւական ուժեղ և անվեհեր եմ: Արհեստակիցներս ինձ անւանում են կռաւիտ *վիտալիստ** և ասում են, որ տարիների ընթացքում ես դարձել եմ իմ սեփական կարեկատուրան, բայց

* Վիտալիստ—բժիշկ, որը բժշկելու ժամանակ գլխաւորապէս աչքի առաջ է ունենում կենսական ոյժերը պահպանել:

Ծան. հեղ.

ես օրէ ցօր աւելի մեծ հաւատ եմ ձեռք բերում գէպ իմ զիտութիւնն և արտայայտում եմ այդ գուցէ, չափազանց և եռանդուն կերպով... Ծիծաղեցէք, ինձ անւանում են անպիտան բժշկականութեան Ողիսես նրա համար, որ ես ապացուցանում եմ արիւնառութեան անհրաժեշտութիւնը մինչև անգամ Հնդկաստանի հիւանդների համար, որոնք տանջւում են հասարակածային տենդով, նրա համար, որ ես չեմ զբաղւում այն լեւերով, օրոնք կծում են քեզ, նրա համար, որ ես ժամանակ չեմ կորցնում այն չնչին բաների վրայ, որոնք չունեն ոչ մի նշանակութիւն, չեմ չափում ուռուցքների մեծութիւնը, չեմ օրոշում լեարդի ճիշտ սահմաններն, այլ ուղիղ դիմում եմ գէպի կեանքը, բննում եմ նրան և ինձ հաշիւ եմ տալիս օրգանիզմի անկանոնութեան և խանգարման մասին»:

Դ-ր Բ-ն 'ի հարկէ, երբէք չի փորձել իւր վրայ այն ազդեցութիւնների ոյժը, գրգռիչ միջոցներն և մուշկաները, որոնք նա առաջարկում էր ինձ: Նա չէր վախենում հիւանդութիւնից, նրա նեղ հագուստն սպառնում էր պատուել և ամբողջ խօսակցութեան ընթացքում նա չարունակ քրտնում էր, այնպէս որ նա յաճախ ստիպւած

էր ճակատից քրտինքը սրբել: Իսկ ես այնպէս վրդովուած էի, որ այդ քրտինքն իմ աչքին երևում էր արիւնով շաղախւած ճարպ...:

«Ուրեմն, եթէ դուք ուզում էք հիմնովին բժշկել, ապա հրաւիրեցէք ինձ ձեր տուն և ես ձեզ կբժշկեմ: Բայց եթէ դուք չէք կամենում Անպիտան մեռնել, ապա համեցէք, գնացէք Մադերա կամ Նիցցա»:

Այս վերջին խօսքերը, որով դ-ր Բ-ն վերջացրեց իւր ճառն, այնպէս խիստ էին, որ ես չկարողացայ ոչինչ պատասխանել նորոյն և միմիջաբանով մի քանի անկապ նախադասութիւններ շտապեցի վճարել այցելութեանս համար և գուրո գալ:

Այսպիսով ես տարայ արդէն ինձ սպասող տանջանքների մի երրորդ մասն և, ասում եմ քեզ, թանկագին Վիլեամ, որ այդ արեցի միայն քեզ համար...:

Այժմ էլ կգնամ դ-ր Բ-ի երկու արհեստակիցների մօտ և այն ժամանակ արժանի կլինիմ ոչ միայն քո բարեկամը կոչւելու, այլ և քո սրտի հերոսուհին:

Այսօր ես ստիպողական կարիք եմ զգում գործածելու մի որևէ դեպքում այն խորհուրդի

գէմ, որ ես լսել եմ դ-ր Բ-ից: Ես կմերցնեմ Բէրնսը և քո նամակները կգնամ մեր սլարաի-
զի առանձնացած մի անկիւնը, որտեղ մի րա-
նի ժամ կանցկացնեմ քո մասին յիշողութիւն-
ներով, խորասուզելով բնութեան և սրտի
սլօշգիւյսի մէջ:

Էմման Վիլհամին

Լոնդոն. յուլիսի 6-ին 18... թ.

Դ-ր Բ-ին արած այցելութիւնիցս յետոյ
ես զգացի, որ ուսերիցս գլորեց մի ծանր բեռ.
ես համոզւած էի, որ ամբողջ բրիտանական
թագաւորութեան մէջ հաստատապէս չի կարելի
գտնել մի ուրիշ բժիշկ, որն ինձ համար նոյն-
բան անհամակրելի լինէր:

Այսպէս, ուրեմն, ես մտածում էի, որ ճա-
կատագիրը հէնց առաջին անգամին ուղարկեց
ինձ ամենազառն փորձութիւն և, որ բժշկակա-
նութեան յետագայ երկու մարգարէները, որոն-
ցից ես պիտի խորհուրդ հարցնէի, կլինին րա-

դարավարի և սիրելի, ինչպէս մարդկութեան
անկեղծ բարեկամներ:

Բայց ես նորից սխալեցի և առիթ ունե-
ցայ կրկին համոզելու, որ բնութեան մէջ աւե-
լի շատ փառ բան կայ, բան թէ լաւ: Թանկա-
գին Վիլհամ, լսիր ինձ ուշադրութեամբ, վեր-
ցրու քո տան մէջ գտնւած հին ձկնի մի ամե-
նայարմար բաղկածու, մի լաւ նստիւր մէջը, փա-
կիր աշերդ և երեսկայութեամբ հետեիր Էմմա-
յիդ, որը քո սիրոյ համար գնաց Արքայական
փողոցը դ-ր Տ-ի մօտ:

Հաղիւ ծառան ներս տարաւ ինձ սենեակին
և ես մի արագ հայեացք ձգեցի կահաւորութեան
վրայ, որ սիրտս ճնշեց: Ես զգացի մի սար-
սուռ, որ պատեց իմ հոգուն և, կուշ գալով
շտապեցի փաթաթել շալով, որպէսզի պահպա-
նեմ ինձ տարացնող ներքին ջերմութիւնից:

Սենեակում թագաւորում էր լուսթիւն և
անպայման համաշափութիւն. այստեղ չէր նկատ-
ւում ոչ մի աւելորդ առարկայ, ոչ մի ամենա-
աննշան պատկեր, ոչ ծաղիկ, ոչ մի առարկայ,
որն արտայայտէր թէ սենեակի տէրը սիրում
է այն ամենն, ինչ զեղեցիկ է, կամ թէ ունի ճա-
շակ և համակրանք է տաժում դէպի մի որևէ բան:

Երևում էր, որ մինչև անգամ գոյներն իւրեանց վառ ներգաշնակութիւնով և տարրերութիւնով հալածւած են այստեղից, ուր իշխում էր միայն մաթեմատիկան։

Նս փակեցի աշքերս և սկսեցի սպասել դ-ր Տ-ին, որ և շուտով յայտնեց։ Նա իւր սենեակի նման պաղ և զԺգզի էր։ Թեթև գլուխ տալով, անանց մի խօսք ասելու վերջընց աթոռն և նայեց ինձ, սպասելով, որ ես կըսեմ խօսել իմ հիւանդութեան մասին։

Երկու կամ երեք անգամ ես նայեցի նրան և նորից աշքերս խոնարհեցի, յակամայիցս փոխելով թէ գէմքիս և թէ հայեացքիս արտայայտութիւնը, կարծես թէ, ես կամենում էի ազդել նորա սառն և հանգած աշքերի վերայ, որոնք ոչինչ չէին ասում ինձ և միայն երկիւղ էին ազդում։ Նս ոչ մի ժամանակ չեմ կարողացել խօսել մարդու հետ, նախ քան մեր մէջ մի ջղային անեքնոյթ կապ հաստատելը. ոչ մի ժամանակ չեմ կարողացել երեակայել, որ երկու մարդկային էակներ կարող են փոխադարձաբար միմեանց տալ հոգու այն շնչառութիւնը, որ կոչւում է խօսակցութիւն, առանց ատելութեան կամ սիրոյ, յարգանքի կամ արհամարհանքի

միմուրդով միացած լինելու։ Այսպէս ուրեմն ստիպւած լինելով խօսել այս ուսուր մարդու հետ ես աշխատում էի պաղ երևալ, աշխատում էի փոխել ինձ պահելու եղանակն, իմ հայեացքը, խօսակցութիւնն, այնպիսի մի կէտ գտնելու համար, որով մենք կարողանայինք մօտենալ իրար։ Բայց ամեն բան իզուր էր. դ-ն Տ-ն և ես երկու կատարելապէս տարրեր էակներ էինք. մեր մէջ գտնւում էր մի վիհ, աւելի խորը քան այն, որ գտնւում է պիծակի և ծաղկի մէջ, գայլի և դեղձանիկի մէջ։

Մեծ արագութեամբ ես բացատրեցի նրան իմ այցելութեան նպատակը, յայտնեցի ուրիշ բժիշկների կարծիքն իմ մասին և հարկերերոգ անգամ պատմեցի իմ հիւանդութեան նշանների նկարագիրը. ես աշխատում էի, մի խօսքով, կատարել իմ գործը, որքան կարելի է արագ, ես չէի կամենում նոյն իսկ մի շնչին թոպէ կորցնել այդ անհաճոյ տեսակցութեան վրայ։

Սակայն դ-րը շարունակում էր լռել. նա թոյլ տեց ինձ խօսել, բայց գէմքի ու աշքերի ոչ մի շարժումով չէր հետկացնում. որ ինքը լսում է և առհասարակ կենդանի է։

Այժմ ինձ համար արդէն բոլորովին պարզ էր, որ ես բոլոր հոգովս առում էի դ-ր Տ-ին:

Յետայ, երբ ես նորան բոլորը պատմեցի, կարելին և անկարելին, իմ հիւանդութեանս մասին բոլոր պիտեցածս ու չպիտեցածս, խօսելով համարեա անզխտակցարար քառորդ ժամ ես լռեցի և սպասում էի, թէ ինչ պիտի պատահանէ այդ երկակենցազ էակը: Ես յայտնէի, որ դուցէ նրա ձայնն աւելի սրտագին լինի: Միթէ աշխարհումս գոյութիւն ունին այնպիսի արարածներ, որոնք պաղ են ինչպէս սառույցն և աւելի զգույնի քան իժը:

Դ-ր Տ-ն պատասխանեց շատ սառը կերպով:

«Բոլորն, ինչ որ դուք ասացիր, դուցէ և ճշմարիտ է, բայց այնուամենայնիւ ես ինքս պէտք է քննեմ ձեր օրգանները»: Եւ նու, երկար խօսակցութեամբ յոգնած ի նման, վեր կացաւ և մատով ցոյց տւեց ինձ բազմոցը, որը դրւած էր հիւանդներին քննելու համար: Ես վեր կացայ կարծես թէ մի որ և է բռնակալի տւած նշանով, բայց ցանկանալով խոյս տալ տանջող ձեռքան քննութիւնից և աչքի առաջ ունենալով, որ իմ թոքերս արդէն հետազօտել էր բժիշկների մի ամբողջ մասնաժողով, ես

փորձեցի մի անգամ էլ դիմել նորան ազանքով, փորձեցի ներողութիւն խնդրել և մրմնջացի. «Բայց.... ներեցէք....»:

Սակայն նա ուշք չդարձրեց իմ խօսքերին և, դէմքի կասկածոտ արտայայտութեամբ, թափ տւեց գլուխն աւելի հրամայական կերպով, մատով ցոյց տալով ինձ բազմոցը:

Բազմոցի երեսը պատած էր կաշուով և շատ մարտր էր, բայց նորանից էլ փշում էր նոյն սառնութիւնն, ինչպէս և ամբողջ սենեակից, նորա սարք ու կարգից և հէնց իւր բժշկի խօսքերից:

Քննութիւնը տեւեց կէս ժամ և եթէ մի րոպէ էլ աւելի քաշէր, ինձ թւում էր, թէ ես կմեռնէի...

Եւ վեր կացայ ճնշւած ու տանջւած, բայց յետոյ նորից նստեցի: Ինձ տանջողը զեռ ևս կանգնած էր իմ առաջ և մի բանի րոպէ շարունակեց նորա սարսափելի միմիկան, որն ընդհատոււմ էր միայն «հըմմ, հըմմ...» միավանկերով:

Նա շարժում էր գլուխը, կծոտում էր շրթթունքները, կնճռոտում էր ճակատն և ձախ ձեռքով շփում էր իւր ածելած կզակը:

«Այդպէս՝ ուրեմն դուր ուզում էք գնալ Մազեբա, որպէսզի խնայ տաք ձեզ սպասող վիճակից...: Մեթէ դուր չգիտէք, որ այդ կղզու բնակիչների մէջ էլ կան սապատողներ, քաղցկեղներ և թորախտներ. սակայն դուր կարող էք մխիթարել նորանով, որ կտեսնէք այնտեղ կրժքացաւ ունեցողների համար հիւանդանոց. դա հիմներ է Դօն-Պետրօ I կայսեր այրին. բայց դրա անունը չառ էլ քաղցր յիշողութիւններ չի դարձեցնում. դա Մարիա Ամելիա գշխոյն է, Բրազիլիայի կայսրուհու աղջիկը, որ այնտեղ էր գնացել առողջանալու համար, բայց, դրա փոխարէն, մեռաւ այնտեղ:

«Եթէ դուր ուզում էք գտնել այնպիսի մի տեղ, ուր չկան թորախտներ, այն ժամանակ դուր ոչ թէ հարաւ այլ գէպի հիւսիս պիտի գնար: Օրինակի համար, ինչո՞ւ չէք գնում Իսլանդիա:

«Թորախտով հիւանդներ ամենաբիշ թւով գտնւում են այն երկրներում, որոնք տարածւած են միջին բարեխառնութեան գծերի մէջ — այն է 50° և 20° Փ. մէջ: Պետերբուրգում և Մոսկվայում, որտեղ միջին բարեխառնութիւնը 38° Փ. է, Կանադայում, Ամերիկայի Մի-

ացեալ Նահանգների հիւսիսային մասում: Իսլանդիայում, Ֆերրօ կղզիների վրայ, հէնց նոյն խի նորվեգիայի ամենահիւսիսային սահմաններում, Զվեցիայում և Լապլանդիայում թորախտը չափազանց ուշ-ուշ է պատահում:

«Նոյնպէս և հարաւ-արեւմտեան Զոթլանդիայում և Հերրիտեան կղզիների վրայ թորախտ ունեցողները չառ բիշ են. բայց այստեղ հարցը ներկայանում է աւելի խառնաշփոթ. մի բանի հեղինակաւոր անձներ հակառակն են պնդում: Մօրգանն ենթադրում է, որ դա կախումն ունի այն ծխից, որով տեղացի բնակիչների խրճիթները միշտ լիքն են լինում. նոցա վառելիքն է տորֆ և, ինչպէս յայտնի է, նորա գազափար չունին մեր վառարանների մասին: Իսկ որտեղ վառում են բարածուխ, այնտեղ թորախտը յաճախ է պատահում: Բժշկականութեան մէջ ոչինչ դրական բան չկայ, տիրուհիս: Բոլորը ձեզ կասեն, որ էլէքտրացած թթւածինը գրգռում է թորերը, բայց Հերրիտեան կղզիների վրայ էլէքտրացած թթւածինն առատ է, իսկ այնտեղ թորախտ չկայ: Բոլորը ձեզ կասեն, որ թորախտը չառ յաճախ յառաջանում է քաղցկեղից. բայց Հերրիտեան կղզի-

ների վրայ և հարաւ-արեւմտեան Ըօթլանդիա-
յում բաղկեցներ շատ կան իսկ թորախտ
ունեցողներ ըիշ են:

«Ճշմարիտ չէ նաև այն, որ լաւ կլիման
պահպանում է թորախտից: Բէնուլատօն-դը-Ջա-
տօնէֆը գտել է, որ զօրքերի մէջ հիւսիսային
Փրանսիային ընկնում են 85 թորախտ ունե-
ցողներ, միջինին—79 և հարաւայինին—82:
Մարսէյում, ասում են, թորախտից մեռնում
է բնակիչների բաւոր մասը, ձենովայում—մի
վեցերորդ մասը: Անտիլեան կղզիներում, Մա-
դերայում, Բիօ-դը-Փանէյրօյում այդ հիւանդու-
թեան դէպքերը շատ յաճախ են լինում, նոյն-
պէս և Նիցցայում, Լիփօնօյում, Փյօրէնցիա-
յում, Նէապօլում, Մալթայում, Իսպանիայում,
Պորտուգալիայում, Կալկաթայում և Մադրա-
սում.... Մարդինիկօ կղզու վրայ նա աւելի
սակաւ է, բան թէ Փարիզում:

«Բայց տեղացի թորախտների համար մի
բան, իսկ այնտեղ առողջանալու ուղարկւած-
ների համար մի այլ բան ասելով դեռ հարցը
բաւականաչափ չէ պարզւած: Տաք տեղերի
թորախտ ունեցողների համար սովորաբար վատ
է լինում, երբ նորա գնում են ցուրտ երկր-

ներ: Մի քանի բժիշկներ խորհուրդ են տալիս
գնալ ճահճային տեղեր. Բուզլէնն ապացուցա-
նում է, որ համաճարակ միազմաւան հիւան-
դութիւններն և թորախտը միատեղ չեն կարող
գոյութիւն ունենալ: Ֆերմէն, Գինդրակը, Փե-
նէն, Հուզին և Չեգելը չեն ճանաչում այդ թէ-
նէն: Իսկ ինչ վերաբերում է ինձ, միայն մի
բան գիտեմ, որ Լեյպցիգի բնակիչները միա-
ժամանակ ենթակայ են թէ այդ և թէ միւս
հիւանդութիւններին,—[թորախտին և երեքօր-
եայ ընդհատուող տենդին:

«Մի բանի բժիշկներ իրենց մօտ յաճախող
հիւանդներին ուղարկում են բարձրագիր տե-
ղեր: Նորա կարծում են, որ Ալպերի, Անդերի
բարձրութիւններում թորախտ չկայ, բայց այդ
էլ ապացուցւած չէ: Բժշկականութեան մէջ
սչինչ քիչ բան չկայ: Իմ բարեկամ դ-ր Իր-
վինը բժշկութիւն է արել մի բանի տարի
Պերտշլերում՝ Բօննայի և Ագօլէի մօտ և գտել
է, որ այնտեղ թորախտ յաճախ պատահում է
զլխաւորապէս բարձրագիր տեղերում:

«Թորախտի զարգացման վրայ, տիրուհի,
աւելի շատ ազդում են շարժողութիւնն առող-
ջութիւնը պահպանելու համար և կենցաղավա-

բութիւնը, րան թէ կլիման: Andral-ը գտել է, որ թորախտն առաւել յաճախ պատահում է կենդանիների մէջ, բացի շներից և բացատրում է այդ նրանով, որ վերջիններս ժամանակի մեծ մասն անցնում են շարժողութեան մէջ: Այդ կարծիքն աւելի ևս հաստատում է այն փաստերով, որ ուռուցքներ շատ յաճախ ունենում են շղթայաժ և մութ ու վատ բոյներում պահւած շները:

«Փութիօն պատմում է մի բժշկի շան մառին, որը միշտ հետեւում էր իւր տիրոջը՝ նորա ամենօրեայ երկարատև զբօսանքների ժամանակ: Երբ որ բժիշկը մտաւ գինւորական ծառայութեան, շունը շղթայւեցաւ և սատկեց թորախտից: Թորախտի զարգացման վրայ մեծ ազդեցութիւն են ունենում և կրքերը, որոնք հոգին գէպի անկումն են տանում, որովհետև նորա փշայնում են տրիւնը, խանգարում են նեարդային համակարգութիւնը, գանգաղեցրնում են մարտողութիւնն և այլն:

«Լենինսկը թորախտի ծագման ժամանակ մեծ նշանակութիւն է տալիս բարոյական պայմաններին և յայտնում է հետևեալ կարծիքը. «Համարեա բոլոր ոչ ժառանգութեամբ թորախտ

ունեցողներն, այդ հիւանդութիւնն ստանում են բարոյական ցնցումներից»: Եթէ արդար է դ-ր Էլի պնդածը, որ բոլոր մարդկանց $\frac{4}{5}$ մասը մեռնում է վշտից, այն ժամանակ 'ի հարկէ բարոյական ցնցումն և թորախտը նոյնն են:

«Գ-ր Բուֆֆը բաւական ուղիղ կերպով հետեւալ մի րանի խօսքերի մէջ որոշում է թորախտների պարտադիր կենցաղավարութիւնը. — «Ուրախացէր կեանքով, ապրեցէր որտեղ կամենում էր, ճանապարհորդեցէր՝ կուգէր ձիով, միայն թէ աւելի շատ շարժողութեան մէջ եղէր»:

«Սակայն դա էլ բաւականաչափ ճիշտ չէ պարզաժ, րանի որ բժշկականութեան մէջ ոչինչ չկայ պարզ որոշում: Եթէ դուք չէք ուղում ցուրտ երկրներ գնալ, շատ շարժել և չէք կարող ուրախ լինել, այն ժամանակ ճանապարհորդեցէր ծովի վրա:

«Գալենը, ժերոնի Գալենն, առաջարկում էր իւր թորախտներին ճանապարհորդել նեղօսի ափերով ոչ թէ նրա համար, որ լինը՝ ճանապարհորդութիւնը օգուտ կտար, այլ propter longinquitatem navigandi (երկարատև յղանալու համար): Այժմ էլ այստեղ Լին, Գիլ-

չրիտն և ուրիշներն ապացուցանում են, որ ծովային ճանապարհորդութիւնները շատ օգտակար են, ինչպէս թորախտի բժշկութեան, նոյնպէս և նորա դարգացման առաջն բռնելու համար: Կնօկսն այդ բացատրում է նրանով, որ ծովի վրայ օդի բարեխառնութիւնը հաւասարաշափ է. իսկ Զպիսը իբրև պատճառ ցոյց է տալիս այն հանգամանքը, որ ծովային օդն աւելի քիչ թթւածին է բովանդակում իւր մէջ: Բայց այդ էլ ապացուցած չէ. բժշկականութեան մէջ մեզ ոչինչ յայտնի չէ ճշգրիտ: Ռօշարը պնդում է, որ ծովային ճանապարհորդութիւնը յաճախ արագացնում է քան կանգնեցնում թորախտի հոտանքը, որ թորախտը շատ յաճախ պատահում է նաւաստիների մէջ քան թէ ցամաքի զօրքերի մէջ, որ նա աւելի յառաջադիմում է ծովի վրայ, քան թէ ցամաքի վրայ և, որ գորա համար ծովային ճանապարհորդութիւնները պէտք է արդելել այն ջահիւններին, որոնց սպառնում է թորախտը:

Բժշկականութեան մէջ ամենայն ինչ կարելի է պաշտպանել և հերքել: Ես կարող էի բժշկել ձեզ և այսպէս՝ մինչև ծնօտը թաղել չիւանդ սէր.

ձեզ հսկի մէջ և մայիսից մինչև գեկտեմբեր ամեն օր նորոգել ձեր գերեզմանը: Այս եղանակը կարող է տարօրինակ թւալ, բայց ոչ նոր: Սօլանդօ-դա-Լիւկն անւանում է այդ «հոգային վաննայ»: Շատերն այն կարծիքին են, որ բոլոր նոր մեղսները կանոնաւոր են. գոնէ այդ յարմար է: Աւելի դիւրին է չափել ժամանակը, քան գիտութեան շարժումն. աւելի հեշտ է տարիների հետ գործ ունենալ, քան խելքի քննադատութեան հետ: Օրինակ՝ մի քանի տարի առաջ ծիծաղում էին այն ընդհանրացած կարծիքի վերայ, թէ թորախտը համաճարակ ախտ է, իսկ այժմ նորից թերւում են դէպի այդ հին կարծիքի կողմը: Այսպէս է նորաձեւ գաղափարների դարեւոր շարժողութեան շրջանը:

«Գեւռ մի քանի տարի առաջ Պլինոս կըրտօէրն ասաց, որ թորախտը համաճարակ է»:^{*})

Խոստովանում եմ րեզ, անգին Վիլեամ, որ ոչ մի ժամանակ ես չեմ անիծել իմ յիշողութիւնս, որին դու գերազանց ես ասում, այն-

^{*}) Մենք փնտռեցինք Պլինոսի հեղինակութիւնների մէջ դ-ր Տ-ի ցուցմունքը, որի մասին խօսում է Էմման իւր նամակում. և իբրաւ գտանք նորա իւր բարեկամին գրած նամակը (VII գ, էջ 10), որից պարզ երևում է, որ այն ժամանակ թորախտն ընդունւած էր իբրև համաճարակ ախտ: «Angit me Fanniae

սլէս ինչպէս այն օրն, երբ ես նստած էի այդ խօսող մերենայի առջև, որ կոչուում է դ-ր Տ, և յիշում էի նորա բոլոր խօսքերը, բանի որ իմ յիշողութիւնից, իրաւ որ, խոյս տալ չի կարող ոչ մի անուն և թւանշան, ոչ մի խօսք:

Բայց ինչ օգուտ բոլոր այդ գիտութիւնից, եթէ մտքի ահագին աշխատանքից յետոյ չի կարելի նորանից դուրս բերել մարդու օգտակար ոչ մի ճշմարտութիւն: Ինչի՞ է ծառայում այդ անպտուղ և սառը գիտութիւնը: Նա չի կարողանում մեզ ոչ մխիթարել, ոչ էլ յուսադրել և միմիայն այն եզրակացութեանն է գալիս թէ «մենք ոչինչ չգիտենք, ոչ մի ճշգրիտ բան չկայ»: Իմ բարի Վիլեամս, ներիր համարձակութեանս, որով ես գնահատում եմ գիտութիւնն իմ կանացի սրտիս տեսակետից, բայց ես միշտ խափուսիկ եմ համարել այն ճանա-

valetudo. Contraxit hunc dum assidet Juniae virgini, sponte primum (est enim affinis) deinde etiam ex auctoritate pontificum... Insident febres, tussis increscit, summa macies, summa defectio»...

ծանօթ. հեղ.

սլարհները, որոնք չեն տանում դէպի բազդաւորութիւն: Մարդս ձգտում է ղարձուլթեան և ուզում է յուսալ. ուստի այն բոլորն, ինչ որ չէ տանում դէպի բազդաւորութիւն՝ ներկայանում է ունայնութիւն: 2^է որ նոյն իսկ ամենաբարձր կրօնները խոստանում են մարդուն յաւիտեանաւական երջանիկ կեանք՝ ի վարձատրութիւն զոհերի և կատարելութեան ձգտելուն: Բարոյական օրէնքն և հասարակաց կարծիքը բազդի ամենաբարձր տեսակն են համարում բարոյական կատարելութիւնն ու փառքն և կատարեալ են ճանաչում նորան, ով փորձում է իւր վրայ բազմն, ուրիշներին բազդաւորացնելով...

Բայց դառնանք մեր դ-րին:

Թւելով բժշկական աշխարհագրութիւնից իւր բոլոր տեղեկութիւնները, նա շարունակեց:

«Եյսպէս ուրեմն, տեսնում էք, տիրուհի, թէ նորան քիչ լաւ բան կարելի է սպասել կլիմայի ազդեցութիւնից: Եյստեղ աւելի շուտ ճաշակի հարց կայ, բան թէ գիտութեան: Եթէ սիրում էք ձմեռ — ուղևորեցէք Իսլանդիա կամ Հերբիտեան կղզիներն. եթէ սիրում էք տաքն — ուղևորեցէք Մադերա. գերադասում էք լեռները — գնացէք Պերուի բարձրաւանդակը: Եթէ

սիրում էր ծովերը—գնացէր Քսերէս: Իսկ եթէ կամենում էր մնալ Լոնդոնում, այն ժամանակ ես հաճութեամբ յանձն կառնեմ բժշկել ձեզ և ամենայն ջանք կգործադրեմ գորա վրայ: Դուր, 'ի հարկէ, գիտէք այն առածը որ ասում է՝ «Աստծու պահած գառը զայլը չի ուտի»: Հիւանդին բժիշկ է հարկաւոր և եթէ դուք ինձ կընտրէք բժիշկ, ես կաբող եմ, առանց աւելորդ խոստումների, ասել, որ միւս բժիշկներին ոչ լաւ եմ ոչ վատ: Ես պահանջ եմ զգում միշտ ճշմարիտ խօսել և ոչ որի չիտաբել: Ասում են, որ ես սկեպտիկ եմ: Գուցէ գորա մէջ մի հանելուկ կայ ծածկւած, որ ինձ զիմում են արդէն միւս բոյոր բժիշկներինց յետոյ, որպէսզի ես հաստատեմ նոցա վճիռը, կամ ցոյց տամ վերջին գլխութիւնը... Այդ ինձ համար միևնոյնն է: Իւրաքանչիւր որ հաստատելութեան մէջ ունի իւր առաքելութիւնն և եթէ իմը հէնց այդպիսին է, ես ոչինչ չեմ կարող փոփոխել գորա մէջ»:

Ես խմացայ աւելին, քան հարկաւոր էր... Զնորհակալութիւն յայտնելով բժշկին և վճարելով նորան, ես շտապեցի տուն և չնայած իմ յոգնածութեանս, համողւած էի, որ իմ գէպի

գողգոթայ տանող ճանապարհի երրորդ մասը չի կարող սորանից վատ լինել:

Էմման Վիլեամին

Լոնդոն, յուլիսի 8-ին 18...թ.

Իմ բարի Վիլեամ, դ-ր Տ-ին այցելելը խիտ տանջեց ինձ. ես ստիպւած էի երկու օր շարունակ հանգստանալ, նախ քան վերջին ճանապարհորդութեան սկսելս բժշկական աշխարհում: Այդ երկու յոգնեցնող օրերի ընթացքում ես ցաւելով մտածում էի այն արհեստի վրայ, որն այդպէս հպարտ կերպով կոչւում է բժշկականութեան արեստ և սեփհականեցնում է իրան զիտութիւն անունը: Ռզորմած Աստուած, սրբան ինքնագոյութիւն այդ խօսքերի մէջ: Բժշկականութիւնն ինչ իրաւունք ունի գիտութիւն մեծ անունը կրելու, երբ նորա քրմերը հակասում են միմեանց, երբ մենք տկամայ ստիպւած ենք մեզ համար բժիշկ ընտրել մեր զգացմունքի և մեր սրտի համակրանքի խորհրդով: Սա ինչ չնչին զիտութիւն

է, որ անդոր է պակասեցնել մահացութիւնը զոնէ մի տոկոսով. մէկը բժշկոււմ է միկնոյն հիւանդութիւնը թէ ցուրտ թէ տաք ջրով, արա-
զով և կաթով, միւսն անտարբեր կերպով, իւր
բն բժշկելու միջոց, առաջարկոււմ է մեղ գնալ
կամ Մալերա կամ Իսլանդիա:

Ինչքան էլ աշխատեցի մեղմացնել իմ դա-
տալճիւն և խեղդել իմ, դէպի այդ երկու բժիշկ-
ներն ունեցած, դժգոհութիւնը, որոնք արդէն
արտայայտել էին իրենց կարծիքն իմ հիւան-
դութեան մասին, այնուամենայնիւ ես չգտայ
ոչ մի կէտ, որով արդարանային այդ էսկու-
լապներն*) և նոցա գիտութիւնները: Զնորհիւ
իմ այս այցելութիւնների, ես յակամայից ծա-
նօթացայ բժշկականութեան արւեստի երկու
ծայրայեղութիւնների ներկայացուցիչների հետ,
զուգէ երկու կատկածանքի և ֆանատիկոսու-
թեան չափազանց սրու կարեկրտուրանների հետ:
Ճշմարիտ է, թէ ևս տեսել եմ միայն երկու
բժիշկ և դատում եմ բոլորի մասին, բայց չէ
որ մնացածները բոլորն էլ այդ մի ծայրայե-

*) Բժշկականութեան աստածները հին յունաց մէջ:

Ման. քարգ.

գութիւնից միւսը տանող աստիճաններն են ներ-
կայացնում, աստիճաններ՝ կոյր հաւատից դէ-
պի սառն սկեպտիկականութիւնը: Զարուակ
այդ միկնոյն խնդրով զբաղելով, իմ լարած
մտածողութիւնը խանգարեց ջղերս: Մի կողմից
ինձ թւում էր թէ տեսնում եմ մի զփոխը իւր
ահուելի հրաշունչ լեռներով, որոնց վրայ բնակ-
ւում են սարոտփեցնող սղիներ, դահիճներ ու
սատանաներ և, որոնք պատրաստոււմ են տան-
ջանքների ամեն տեսակ դործիքներ. իսկ միւս
կողմից—տեսնում եմ մի ահապին գերեզմանա-
տուն մի խումբ մռայլ խաչերով, որոնք ցցւած
են ձիւնի ընդարձակ ծովի մէջ. գերեզմանա-
տան մէջ թաղաւորում էին մառախուղն ու
լուութիւնը, որը խանգարում էր միայն մարդ-
կանց մի ահապին խմբով, որոնք հագած էին
սև, երկար հագուստներ, սիւպակ փոփափոտով
և կրում էին մեծ կեղծամեր: Եւ այդ մար-
դիկն արձակում էին վայրենի ազդականներ,
սարսափելի կրճտացնում էին ատամներն և
կատաղութեամբ չորս դին նայելով հրում էին
իրար. բայց ինչպէս և իւրաքանչիւր ամբօխ,
որ անընդատ շարժողութեան մէջ է գտնը-
ւում և յատկապէս իւր տեղը չէ փոխում,

այնպէս էլ սորա անփոփոխ տատանում էին երկու հակադիր բեռներին—կրակի և սառցի—մէջ:

Մոգութեան պատմութիւնն արդէն վերջացած է և նա ինքն, ընդհանուրի կարծիրով, յաւիտեանս յաւիտենից ոչնչացել է միջին դարերի աւերակների տակ. բայց ես կարծում եմ, որ նորա վերջին երեսը դեռ ես մարուր է և, որ նա թողւած է բժշկականութեան համար: Այո ձանձրալի օրերում բժշկականութիւնն ինձ ներկայանում էր ինչպէս մի հին կախարդութիւն, ծածկւած միայն ժամանակակից մետաքսեայ նորաձև հագուստով: Լատինական դեղատոմսը՝ իերօգլիֆի նման լուսնաշանթերով, բազկերակ շփելը, լեզուն գիտելը, բժիշկներին և նախապուշակութիւններին հաւատալը, որոնք հեղինակաբար արտասանում են, բայց երբէք չեն ճշտում.—միթէ այդ բոլորը չեն կազմում կախարդութեան յատկանիշները: Իսկ լատինական և յունական անուններով այդ բոլոր դեղօրայքը, որոնք սապոնի պղպջակների ծխածանազոյն ծածկոցի նման ծածկում են գիտութեան դատարկութիւնը, միթէ դորա վկաներ չեն ներկայ կախարդութեան:

Միթէ բնական կապ չկայ նախապուշակութիւնների, խարերայութեան և կախարդութեան մէջ, Սիբիլեան գրքերի, գնչուհու և Գօմէօպաաի*) մէջ, Գելֆեան պատգամախօսի, Խիբրօմանալայի**) և բժշկականութեան մէջ:

Մահւան երկիւղը ծնեցրել է շատ ենթադրութիւններ. և միթէ նա չէր բժշկականութեան օգային տաճարի գոյութեան պատճառը: Լամարտինը, 'ի հարկէ, չափազանց մեղմ է խօսել նորա մասին ասելով. «Ես միայն մի գեղեցիկ ձգտումն է բժշկելու»: Կարծես թէ դ-ր Բ-ն, որը կամենում էր սպանել ինձ, միայն թէ ցոյց տայ իւր հաստատակամութիւնն և համոզմունքն, և դ-ր Տ-ն, որը կամենում էր ոչնչացնել ինձ իւր դատարկ գիտութեան ծանրութեամբ, մի փոքրիկ տեղ անգամ չ[թողեցին իսկական, ուրախութիւն պարգևող, ոչ-

*) Այնպիսի միջոցներով բժշկութիւն անող, որոնք ժողովրդականութեան մէջ էլ նոյնպիսի հիւանդութիւններ կ'առաջացնեն:

Ծան. քարգ

**) Չեռքերի դժբերով գուշակութիւններ անել:

Ծան. քարգ.

մոլեռանդ և ոչ—ինքն իրան բացասող բժշկականութեան համար:

Սիրելի Վիլհամ, ես ոխալեցի. կրակի և յաւիտեական սառույցի բեռներ ձեռք տարածում է դեռ իրական բժշկականութեան մի բնագործակ արտ: Կան բժիշկներ, որոնք բժրշկում են հիւանդներին և, որոնք նման չեն ոչ գ-ր Տ-ին և ոչ դ-ր Բ-ին...

Եյդ հաճելի գիւտն ես արեցի բժշկականութեան լուսատուներից երրորդին այցելելու ժամանակ, այսինքն՝ երբ գնացի դոկտոր Գաուզի մօտ:

Նրա մօտից ես տուն դարձայ առոյգ և ուրախ, կարծես թէ դրօսնել էի արօտներում և հաւաքել էի ծաղիկների ու խոտերի մի մեծ փունջ: Օ՛, ինչ սիրելի մարդ է և հիւանդների խսկական բարեկամ այդ դ-ր Գաուզը:

Հազիւ ներս էի մտել նորա առանձնասենեակը, որ արդէն դէպի նա համակրութիւն զգացի: Սանդուղքներով բարձրանալիս և նախասենեակից ու միւս սենեակներից անցնելիս ես հէնց առաջին հայեացքից նկատեցի, որ նա սիրում է գեղեցկութիւնն և յատկապէս

բնութիւնը, որի շնորհիւ նորա բնակարանը բոլորովին այգի էր դարձել:

Սանդուղքի վրայ դրած էին բարձր փշտերի ծառեր, որոնք տնկւած էին մեծ կաւեայ անոթների մէջ. տեսնողը կգարմանար, թէ ինչպէս կարող էին նրանք այդտեղ աճել: Ամանների միջի հողը ծածկւած էր մամուռով և ուրիշ խոտերով, ճիշտ այնպէս, ինչպէս Զօթրանդիայում. իւրաքանչիւր խոտ, միւսնների հետ միասին, աճում էր մամուռեայ վառ կանաչ գորգի վերայ:

Նախասենեակում և դահլիճում, ամեն կողմ ծաղիկներ կային և լուում էր թռչունների ճիւղացը, որոնք չէին երևում: Նս ուշադրութիւն դարձրի արձանների վրայ. դոքա բնագործականութիւններ էին Յունաստանի և Ժամանակակից Իտալիայի ամենալաւ արտագրութիւններից. դոքա ներկայայնում էին տղամարդի, կնոջ և երեխայի գեղեցկութիւնը. բացի մարմարեայ տաքաստրեայ բանդակագործութիւններից, ամեն կողմից կախած էին նկարներ: Նորա աշխատութեան սենեակի դրասեղանի վրայ դրած էր ալբաստրէ Մեդիցիեան — Վեներան՝ շրջապատւած դափնիի և մրդենու

թիւերով, բոլոր այդ գեղեցիկ առարկաները կորչում էին ամեն տեսակ մեծութեան և դոյնի զրքերի կոյտերի մէջ:

Ո՛րքան պօէզիայ կար այդ քաօսի մէջ: Մեղիցիեան—Վեներա, երկու մշտադալար թրփեր և մարդկային մտքի ստեղծագործութիւններ: Բնութիւնը, գեղարւեստն և գիտութիւնն այնպէս մօտ էին միմեանց և, կարծես աննկատելի կերպով, միանում էին իրար: Այդ բժիշկը, ՚ի հարկէ, այստեղ աշխատելով բաւականութիւն պիտի զգար:

Ես ուշադրութեամբ զիտեցի դափնիներն ու մրդենիներն: Այս գեղեցիկ բոյսերը պատահմամբ չէին ընկել այստեղ, նորա ընտրւած էին մեծ ճաշակով: Միթէ նորա շեն ներկայացնում փառքի և սիրոյ նշանաբանը:

Հազիւ ես՝ քաղցր խորհրդածութիւնների մէջ խորատուլւած, մտածում էի դ-ր Գաուզի այս երկու գեղեցիկ գերիների մասին, որ լսեցի միջանցքով մօտեցող բայրերի ձայն: Լսեցի նաև երեսայի ձայն և մետաքսեայ հագուստի խշխշոց և մի բանի խօսքեր, որոնք ես որոշեի չկարդացայ, բայց դորա ՚ի հարկէ սիրոյ խօսքեր էին...

Ի՛նչ զօրեղ կերպով ես տրամադրւած էի գէպի այդ բժիշկը, թէև դեռ չէի տեսնել նորան:

Մի րոպէ՝ և ես արդէն նստած էի նորա առաջ... Նա շատաց ինձ ոչ մի խօսք, միայն պլուխ տուց, ժպտաց և էլի ժպտաց...

Ժպիտը չէր հեռանում նրանից, բայց լարաբանշիւր ըոպէ փոխւում էր և դառնում մերթ հաբցական, մերթ բաջալերող և մերթ յոյս տուող: Գ-ր Գաուզը ինձ արդէն շատ բան ասաց, թէև դեռ մի խօսք էլ չէր թուցրել բերանից:

Ես հէնց խկոյն զգացի գէպի նա մեծ հաւատարմութիւն. բայց խօսում էի բիշ, որովհետև նա ամեն բան մի անգամից էր հասկանում: Նորանից չհեռացող ժպիտը բաջալերում և թիւ էր տալիս ինձ: Ես կրճատեցի իմ խոստովանութիւնն և թողեցի բոլոր աւելորդն ու անախորժը: Երբ ես նորան պատմեցի ինձ ձանձրացնող հիւանդութեանս պատմութիւնը, զգացւած էի այդ մարդուց. նորա բարութիւնն և ուշադրութիւնն այնպէս ներգործեցին վրաս, որ ես ոչ ցաւ ոչ էլ գայլոյթ էի զգում:

Ես բեզ մի բան էլ ասեմ դ-ր Գաուզի մա-

սին... Երբ ես խօսակցում էի նորա հետ, նա երիտասարդ էր թւում ինձ, չափազանց երիտասարդ մի անուն հանած բժշկի կոչման համար և այդ անախորժ գիւտը մի անգամից ստիպեց ինձ վերջացնել իմ պատմութիւնն և ես սովորաբար իմ առաջին յափշտակութեան ազդեցութեան տակ հարցրի.

«Ներեցէք, դուք իսկապէս դ-ր Գառնին էք»:

— «Ձեր ծառան, տիրուհի, պատասխանեց նա և յետոյ ցած ծիծաղելով՝ հարցրեց ինձ. — Իսկ ինչո՞ւ դուք կասկածում էք»:

«Ներեցէք, բայց դուք իմ աչքին յանկարծ այնպէս ջահիլ երեացիր, որ ես կասկածեցի թէ չլինի՞ դուք դ-ր Գառնին օգնականն էք»:

Նա ծիծաղեց, երևի շողորորթեամբ իմ խօսքերով. յետոյ պոկելով մի մրդենու թերթիկ, չփեց մատների մէջ և սկսեց հոտոտել բաւականութեամբ: Այդ մարդն անշուշտ անպիտաբոսն և բրիտանացի չէր. նա ռօմանական ծագումից էր և պատահմամբ ընկել էր մառախլապատ Անգլիա: Նրա մազերը խիտ և սև էին, ճակատը բարձր, արծաթիթ և մորթը թուխ. դէմքը պարապմունքներից խոնջացած

և խիստ կենդանի էր, որ երբեմն ցնցում էր թեթև դողով:

Յետոյ նա բոլորովին ուշադրութեամբ կարդաց այն *դիագնոզ*^{*)}, որ իմ նախկին բժիշկներն էին կազմել, մի բանի հարցեր տւեց ինձ շտապով— ոչ թէ նրա համար որ ոչ մի բուլէ ինձ երկիւզի մէջ չլծոյնի— նախ բան ես կարողացայ նստել և նա հարթեց իւր մազերը, որոնք խառնել էին կրծքի ախանջ դնելու ժամանակ:

— «Օ՛, ոչինչ ծանր բան չկայ, նոյն իսկ ամենափոքր ծանր բան չկայ, դուք կառուցանաք անկասկած, բոլորովին կառուցանաք»:

Յետոյ, կարծես թէ իւր պարտականութեան ամենածանր և ամենանշանաւոր մասը կատարած լինելով, նա հանգիստ նստեց իւր աթոռի վրայ, պոկեց դափնի մի թերթիկ և, ինչպէս առաջ, տրորեց մատների մէջ:

— «Այո, ոգորմած տիրուհի, դուք կառուցանաք և շատ շուտ: Դա ամենաէականն է, որ ես պէտք է ասեմ ձեզ: Հաստատ համոզ-

^{*)} Диагноз.— հիւանդութիւններ ճանաչելը իւրեանց նշաններով:

ւած եղեր, որ դուք կառուցանար, ուրեմն հանդիստ և ուրախ սպասեցէք մինչև հասնէք նորան: Ինձ թւում է, թէ դուք ունիք կամքի մեծ ոյժ, հարուստ օժտւած էք այն բարոյական յատկութիւններով, որոնք դրամով չեն գնւում և չեն բաղւում գործերից, բայց որոնց շնորհիւ թեթեւանում են, ինչպէս անձնական, նոյնպէս և ուրիշի տանջանքները: Սկսեցէք ձեր գործն այսպէս, ամենից առաջ հեռացրէք ձեր հիւանդութիւնից այն շարիքը, որ ծագում է ապագայի երկիւղից. յետոյ... յետոյ գնացէք Մադերա և միայն Մադերա: Առաւօտեան ես նամակ ուտացայ իմ մէկ հիւանդից, որն ահա արդէն հինգ ամիս է, որ ապրում է Փունդալոյում. այդ նամակն ինձ շատ ուրախացրեց: Նա ամեն օր արիւն էր թրում, իւրաքանչիւր երեկոյ տսրացնում էր և, նկատելի կերպով, նիհարում էր. իսկ այժմ նա այլ ես ջերմ շունի, արիւն չի թրում և, գրում է ինձ, որ սկսել է լցել: Նա երջանիկ և գոհ է, որ գնացել է Մադերա:

Ես կիտեմ շատ դէպքեր, երբ հիւանդութիւնը ձերինից աւելի ծանր կերպարանք է հիւանդ սէր.

ստացել և սակայն հիւանդներն առողջանում էին հէնց միայն շատ կամ քիչ ժամանակ մնալով Մադերայում, ծաղիկների այդ դրախտում: Եթէ դուք կիճուէք ուղիորել այնտեղ, ես կտամ ձեզ իմ խորհուրդներս դրաւոր կերպով, բանի որ Փունդալոյում դուք ձեզ պէտք է բժշկէք... Կտամ ձեզ նաև յանձնարարական նամակ մի անգլիացի լաւ բժշկի վրայ, որ իմ բարեկամն է. բայց ձեզ պարզ կատեմ, դուք մենակ չպիտի գնար Մադերա, այլապէս դուք չէք կարող այնտեղ առողջանալ... Մենք, տղամարդիկս, բաւական հոտսէր ենք. մենք կարող ենք մենակ ապրել, սէրը դէպի կեանքը կարող է լիովին բաւականացուցիչ կերպով փոխարինել մեզ համար ամեն տեսակ հասարակութիւն և լցնել մեր կեանքը. բայց դուք, Եւայի աղջկերբդ, չէք կարող տանել միայնութիւնը. դուք կմեռնէք ձանձրոյթից նոյն իսկ Փունդալոյի գեղեցիկ երկնքի տակ... Աստուած ձեզ ստեղծել է, որպէսզի դուք կազմէք ընկերութիւն մարդու հետ. եթէ դուք ընկեր չունիք, չէք կարող կատարելապէս բաւականութիւն ոտանալ երջանկութիւնից...»

Գ-ր Գաուգն ինձ աւելի շատ բան էր

ասում ժպիտով և ձեերով, բան լի խօսքե-
րով և, երբ մենք նորից կհանդիպենք ես կը-
պատմեմ բեղ բառ առ բառ մեր բոլոր խօ-
սակցութիւնը: Նա իւր վարուողութեամբ ներ-
շնչեց իմ մէջ այնպիսի հաւատարմութիւն, որ
ես վճռեցի անմիջապէս մօտենալ խնդրի ամե-
նաւաւորուկ մասին...

աւնգութիւն են թողնում հիւանդութիւններ
և տառապանք»:

Դ-ր Գառլզը կարծես այժմ աւելի ինքն
իւր հետ էր խօսում. բայց ինձ նայելով, նա
խօսոյն նկատեց, որ իւր վերջին խօսքերն ինձ
համար դանակի հարւածներ էին. նա զղջաց և
յանկարծ, ընհատելով գրոյցը, շարունակեց ար-
դէն բոլորովին ուրիշ ձայնով:

— «Յամենայն դէպս, այժմ այդ մասին
խօսելն աւելորդ է: Դուք, 'ի հարկէ, դիտաւո-
րութիւն չունիք այսօր կամ վաղն ամուսնանալ,
դա մեծ անդգուշութիւն կլինէր... Ջանացէք
առողջանալ, հաստատ վճռեցէք այդ և դուք
առողջ կլինիք»:

Խորը վրդովւած ես վեր կացայ, արդէն
վճռած լինելով Մադերա գնալ:

Ես այլևս ոչ մի խօսք չեմ գրի բեզ: Մենք
պայմանաւորուել էինք ութ օր չտեսնել և ժա-
մանակամիջոցը լրանում է: Զուտով ես կհան-
դիպեմ բեզ այն բերկրալի զգացմունքով, որ,
դէպի բեզ ունեցած սիրոյս համար, ես մի զոհ
բերի և ուրախութեամբ կապեմ. «Քո Էմման
վճռեց Մադերա ուղղեցուել, քո Էմման հնա-
գանգուեց ամբողջ ամիսներ և տարիներ բեզ

չտեսնելու անհրաժեշտութեանը, քո Էմման
ուզում է ամեն բանում և միշտ բեզ հնազանդ-
ւել, բանի սր նա ապրում է քեզ համար և
առանց քո սիրոյ նորա համար գոյութիւն ու-
նին միայն յուսահատութիւն և մահ:

Մնաս բարեաւ, Վիլհամս: Քո ցանկու-
թիւնը կատարւած է. բրիտանական դիտութեան
հրեք յուսատունների հետ ես խորհրդակցեցի:

Էմմա և Վիլհամս

Լոնդոն. Նոյեմբերի 11-ը առ. ժ. 11.

Առաւօտեան ես մի գիւտ արեցի, որի
մասին անյապաղ պէտք է յայտնեմ բեզ, որով-
հետեւ չեմ կարող սպասել մինչև վաղը, քո
զալուն:

Առաջ ես արտադրեցի իմ նամակը, որ երե-
կոյեան գրել էի բեզ և գրեցի քո նամակների
մէջ, ինչպէս որ այժմ միշտ անում եմ՝ իմա-
նալով, որ դու ես այդպէս ես անում: Յետոյ,
բաղմոցի վրա պառկած, ես թերթում էի այդ
թղթերը, որոնք ինձ համար ամենից թանկա-
զինն են աշխարհիս վերայ և բուականութիւն

էի գգում համոզելով, որ իմ մտքերը սերտ կերպով հիւսւում են ընդի հետ: Նամակներից մանուշակի հոտ էր բուրում, որը դու սիրում ես:

Այժմ երեակայիւր, սիրելի Վիլհամ, քո և իմ նամակներիցս մի բանի երես կարգալով, ես գտայ, որ երկուսս էլ միատեսակ ոճ ունինք և, մինչև անգամ, շատ դուրժ ենք ածում միևնոյն դարձւածները, նման առարկաները հուկացնելու համար. այնպէս որ մեր գաղտնիքներին անծանօթ մէկն, եթէ կապած աչքերով մերթ մէկ, մերթ միւս նամակի ընթերցումը լսի, չի կարող գուշակել թէ երկուսիցս ո՞րը ո՞ր նամակն է գրել:

Ես խելոյն կամեցայ հաստատել իմ գիւտի ճիշտ լինելն և խելագարի նման թռայ այն սենեակն, ուր մօրաբոյր Աննան նստած էր և գրազ եկայ, որ նա չի կարող գուշակել՝ թէ մեզանից ով է գրել այն տողերը, որ ես նորան կկարգամ մինչև որ նա չնայի նամակներին: Բարի մօրաբոյրս ծիծաղեց և ուրախութեամբ համաձայնեց այդպիսի փորձին:

«Ես կկարգամ մի որևէ բան Վիլհամի և իմ նամակներից, խսկ դու գուշակիր թէ մեզանից ով է գրել»:

— Լաւ, սիրի:

Ես կարգացի կէս երես:

«Այս ով է գրել մօրաբոյր»:

— Էմման:

Ես սկսեցի ծիծաղել խելագարի նման:

«Ոչ, այս Վիլհամն է գրել: Իսկ ով է գրել այս նախադասութիւնը»:

— Դէ, ի հարկէ Վիլհամն, այդտեղ կաուկած չկայ:

«Ո՛չ, մօրաբոյր Աննա, այդ նախադասութիւնն իմն է»:

Չորս անգամ ես կրկնեցի այս փորձը՝ խորամանկութեամբ ընտրելով այնպիսի մտքեր, որ երկուսիս համար ընդհանուր են և մօրաբոյր Աննան միշտ շփոթւում էր իւր գուշակութիւնների մէջ:

Այսպէս ուրեմն, սիրելի Վիլհամ, գիւտը ոչ միայն արւած է, այլ և, ինչպէս սովորաբար դու ես ասում, հաստատւած է փորձով: Բայց մեր երկուսից գուր ով է: Ո՞րն է մեզանից ստեղծողն և ով համեստ հետևողը:

Չուտով պատասխանիր իմ հարցին: Դու գիտես, որ մենք պայմանաւորել ենք չտեսնել մինչև վաղը, ուստի ուղարկում եմ քեզ մօտ

Ջօնին. նա կսպասէ նախատեսեալում մինչև
գու կտաս նորան այս հանելուկի վճիռը:

Ողջ լեր, Վիլհամ: Մեզնից մէկը գոյ է,
աշխատիր գտնել նորան:

Մ'նստ բարեաւ. անյապաղ պատասխանիր:

Վիլհամը Էմմային.

Լոնդոն, չորեքշաբթի, 1 ժամ կէսօրայ.

Գողութիւնն ակներև է, թանկագին Էմմա,
բայց գոյր գտնել անկարելի է: Ես ու գու
իրարից գողանում ենք մտքեր, զգացմունքներ
և խօսքեր, բայց գոյր չկայ, մենք վերցնում
ենք այն, ինչ որ վաղուց արդէն մեզ էր պատ-
կանում: Ես փաստում եմ, որ այդ զիւտի ու-
րախութիւնը խլում եմ քեզանից, սակայն նա
իմն է, ըստ օրինի առաջնութեան: Դեռ սրա-
նից մի քանի ամիս առաջ, երբ մենք սկսեցինք
թղթակցել, ես նկատեցի, որ մեր ոճը միա-
տեսակ է և, որ մեր ձեռքերն իրար են հան-
դիպում մինչև անգամայն ժամանակ, երբ մենք
թերթում ենք բառարանը:

Բայց ասա ինձ, սիրելիս, երբ ես սեղմում
եմ քո ձեռքն և քո աչերի խորն եմ թափան-
ցում, մեզանից ո՞րն է գողանում միւսի հոգին.
ես իմ հոգին չեմ կարող գտնել և կրծքիս մէջ
զգում եմ քո սրտի բարախումը:

Երբ մենք երկար խօսակցում ենք, մեր եր-
կուսից ո՞վ է հարցնում և ո՞վ պատասխանում:

Եւ երբ մենք միասին նայում ենք աստղե-
րին և մտքով մոլորում ենք երկնականարի ան-
սահման վրանի մէջ, մեզանից ո՞րն է առաջար-
կում միւսին ձեռքն և օգնում նորան իջնել
երկիրը, ո՞վ է առաջարկում և ո՞վ է ընդունում
անբացատրելի հրճանքով:

Եւ երբ մենք տեսակցելիս, լիացած սիրով
և ուրախութեամբ, գգում ենք մեզ մի բարձր
մթնոլորտում, մեզանից ո՞րն է տալիս այդ ոչ
երկրային և անհասկնալի ընդունում:

Փիղիօթիներն յաճախ դիտել են, որ սի-
րահար ամուսիններն իրար հետ երկար տարի-
ներ ապրելուց յետոյ իրար այնքան նման են
լինում, որ նրանց աւելի չուտ եզրօր ու բրոջ
տեղ են ընդունում, քան մարդ ու կնոջ: Միև-
նոյնը չպատահեց և մեզ:

Եւ այդ գոգութիւնն երևում է բայց զողջ
գտնել անկարելի է:

Էմման չունի իր սեպհական մտքերը, որով-
հետև Վիլհամը մտածում է այն, ինչ որ Էմ-
ման, որովհետև մենք երկուսս էլ ունինք միև-
նոյն ուրախութիւնը, միևնոյն վիշտը, միևնոյն
միտքը, մի հոգի...

Ահա քո հանելուկի լուծումը:

Ուրեմն ցտեսութիւն:

Վիլհամը Էմմային

Լոնդոն, կիւրակի.

Պու յաճախ ասում էիր ինձ, իմ թանկա-
զին Էմմա, որ մենք միշտ նոյնանման մտքեր
ունինք և որ, եթէ ես բացատրում եմ քեզ իմ
մտքերն, ապա ինչքան էլ նորա նոր և անսպա-
սելի լինին, դու անմիջապէս հասկանում ես
այդ բոլորն և քեզ թւում է՝ թէ ինքզ էլ վա-
ղուց այդպէս էիր մտածում: Եւ դու ոչ միայն
հասկանում ես այդ բոլորն, այլ և միտքդ ես
պահում: Եթէ այդ ճիշտ է, եթէ քո որտի
երեւակայութիւնը չի սաւառնում ուրւականե-

րի աշխարհում, ապա դու պէտք է ինձ հեռ-
ման դաս կատարի ծովի վրայ, կուես սոսկա-
լի փոթորկի դէմ և անզօր, թէև զւարթ, դառ-
նաս միսթարութեան իջևանք:

Լսիր ինձ, թանկագին Էմմա, վերցրու քո
ցածրիկ կապոյտ աթուր, որի վրայ սովորաբար
նստում ես, երբ ես զիմացդ կանգնած նայում
եմ քեզ և կշտանում քո հայեացքի լուսով, դիր
ձեռքերդ այնպէս, որ մէկն իմանայ այն ինչ
որ միւսն է զգում և լսիր ինձ:

Երեկ առաւօտեան ես արթնացայ հոգու-
վատ տրամադրութեամբ: Ինչո՞ւ, չգիտեմ: Որ-
քան մտքերս յարեցի, որքան մտածեցի, չկարո-
ղացայ բացատրել՝ ինչո՞ւ ամեն բան ինձ թւում
էր սոււննով ծածկւած: Սիրտս կամենում էր
ինձ խաբել և հաւատացնել, որ իբր թէ ես
տխուր եմ նորա համար, որ երեք օրից ի վեր
քեզ չեմ տեսել. բայց իմ ճշմարտասիրութիւնն
ասում էր, որ այդ չէ իմ ձանձրոյթի բուն
պատճառը: Երբեմն սխառահում էր, որ ես քեզ
չէի տեսնում ամբողջ շաբաթներով, բայց և
այնպէս չէի զգում այսպիսի սարսափելի հոգե-
կան տանջանք. սա ինձ հետևում էր ամեն տեղ
ուր որ ես գնում էի և ինչ բանի որ նայում

էի, պատկերանում էր առաջիւս վատ և ան-
ախորժ գոյներով:

Վերջապէս գնացի այն սենեակը, որտեղ
սովորաբար պարապում եմ և ինքս ինձ ասացի.
«Այդ ձանձրոյթը մի պարտք է, որը մարդս
պէտք է կրէ այս աշխարհում: Ինչպէս որ մարսա-
տանը կնքում են սնտուկներն և տուպակներն,
այնպէս էլ ծնեցիս մեղանից իւրաքանչիւրի
վերայ գրւում է մի դրոշմ, որը ներկայացնում
է տանջանքների մի շարք և այդ մենք պէտք
է ցմահ կրենք, լինի զա սովածութիւն կամ
արհամարհանք, առամենացաւ կամ սիրոյ տան-
ջանք, բնութեան համար այդ միևնոյն է, մի-
այն թէ իւրաքանչիւր մարդ հատուցանէր իւր
մաքսը սառն արցունքներով, ջղաձգութեամբ,
լուռ ձանձրոյթով կամ անմիտ յուսահատու-
թեամբ: Լաւ ասացի ինքս ինձ, այժմ ինձ մօտ է
եկել մարսատան աստիճանաւորն և պահան-
ջում է հատուցանել պարտքս և ես կհատու-
ցանեմ անպատճառ: Ո՛չ երկնքի ժպիտը, ո՛չ
հանճարի շանթը, ո՛չ կամքի երկաթէ ոյժը չեն
կարող հեռացնել մեղանից հոգու այդ վատ
տրամադրութիւնը, որը առանց գրգռելու հո-
սում է հէնց մեր հոգու խորրից:

Ես մօտեցայ վառարանին. նա մխում էր:
Բարկացած յետ դարձայ և սկսեցի ման գալ
անկիւնից անկիւն. ապա մերենաբար կանգնե-
ցի գրքերի դարակներից մէկի առաջ՝ իմ աշրին
ընկան Իւլինայը և Մարցեալն և ես դգացի՝
կարծես թէ կամենալով մանուշակ բաղել ձեռքս
գորտ ընկաւ: Արագութեամբ հեռանալով
այդտեղից ես կանգնեցի հակառակ կողմի դա-
րակի մօտ, ուր աշրիս ընկաւ Հովարտի գրւած-
քը բանդերի մօտին: Ես աչքերս փակեցի, աւելի
լաւ համարելով այլևս ոչ մի գիրք չդիտենի և
չտապեցի դէպի լուսամուտը: Երկինքը չէր երե-
ւում, թանձր մառախուղը ծածկել էր ամեն
ինչ, այնպէս որ հազիւ էի կարողանում մօտա-
կայ պատը որոշել: Այդ մառախուղի միջից հաս-
նում էին ինձ մի տեսակ ականջ խլացնող ձայ-
ներ, մանաւանդ պարզ լուում էր մանկան ձայ-
նը, որը գուցէ սոված էր, կամ մրսել էր...

Բայց չնայելով այդ բոլորին, ես էլի չյու-
սահատեցի: Դու գիտես, թանկագին Էմմա, որ
ինձ միշտ գուր է եկել տանջանքն և ծանրու-
թիւնը. ես կամեցայ փշրել այն շլթաները,
որոնցով կաշկանդել էր ինձ հոգուս վատ տրա-
մադրութիւնը. ես կամեցայ, եթէ արեւելեան

պատկերաւոր ոճով խօսեմ, պղտորել ծովի ջուրը գալլի կաթով, որպէսզի ծովի յատակում գտնեմ ուրախութիւն...

Եթէ կամենում ես, ինձ յիմար անւանիր, բայց մի բառորդ ժամում ես կատարեցի հետեւալ երեք գործերը: Կարդացի բո ամենապարզ և ամենաուրախ նամակներից տասը հատ, նւագեցի ֆօրաէպիլանօյի վրայ Ջորաուսից չորս վալլս և աչքի անցրի Կամի կարեկատուրաներն, ապա նստեցի գրասեղանի առաջ, ձեռն առայ գրիչը, ինչպէս յաղթական սուր և սկսեցի ուրախ բաներ գրել, կամենալով հաւատացնել ինձ որ ես արդէն յաղթել եմ: Ահա ուղարկում եմ քեզ այն, ինչ որ այդ ժամանակ գրեցի:—

Ո՛րքան զւարթ է երկիրը, որքան ուրախ է երկիրը: Իմ շուրջն ամենայն ինչ ժպտում է և ուրախութեամբ ինձ ձեռք է մեկնում: Բոլոր մարդիկ իմ եղբայրներս են և սիրում են ինձ, ես էլ սիրում եմ նրանց: Որքան հիանալի է կեանքը, որքան գեղեցիկ է մարդը:

Այո, մարդս—կատարելութիւն է և երջանկութիւն մինչև անգամ այնպիսի հազազգիւտ րոպէներին, երբ նորա երեսը ողողում են դառն

արցունքները: Արցունքներ-միայն ժամանակաւոր փոթորիկ, որից յետոյ երկինքն աւելի ևս պարզւում է, աւելի ևս մաքրւում:

Խեղդած ուրախութիւնը նորից դուրս է գալիս, լացը կտրւում է, բայց դառն արցունքները խորին հետքեր են թողնում լացակումած դէմքի վերայ, հետքեր, որոնք երբէք չեն անհետանում: Այն արցունքը, որ չի չորանում ընկերոջ ձեռքով կամ շրթունքներով, խորը թափանցում է հենց սրտի մէջ և այնտեղ թողնում է հետք, ինչպէս դալար ծառի վրայ ընկած հալած կապարի կաթիլը:

Բայց ինչո՞ւ խօսենք արցունքների մասին, քանի որ մարդս ստեղծւած է ծիծաղելու համար և քանի որ երբեմնական արցունքները կորչում են կեանքի անվերջ վայելքների մէջ, ինչպէս ուրախութեան ծովի մէջ: Ի՞նչ նշանակութիւն ունի մաղձի մի կաթիլը հրճանքների ամբողջ ովկիանոսի մէջ:

Այո, բայց մաղձի մի կաթիլին շուտով հետեւում է միւսն, ապա մի ուրիշն և հետզհետէ աւելի ու աւելի դառն. և մարդս զգում է բաժակի տակ պահւած այդ բոլոր դառնութիւնը:

Ահա, հէնց այդ դառնութիւնն ընկնում է սրտի վրայ, ուր թողնում է իւր հետքը. նա արեան հետ մտնում է մարդու օրգանիզմի իւրաքանչիւր մասի մէջ և թունաւորում է մարդուն, որը չի կարող իրեն բազմաւոր համարել:

Այո, մարդս բոլորովին անբազդ է... Անվերջ հետևող սերունդների գանգատներն, անողորմ բազդից խորտակւած ամենաջերմ և սուրբ ցանկութիւնները՝ վաղաժամ հանգած երիտասարդ կեանքի ճնշւած բազմութիւնը, այդ բոլորը բարձրաձայն ողբում են — մարդս անբազդ է:

Այո մարդս անբազդ է: Վիշտն ու թախիճն է նորա բաժինը: Նա օրհասական օրէնքով միացած է խղճալի կեանքի հետ, որը միաժամանակ թէ ձգում և թէ վանում է նորան.

Նա անկարող է ազատուել շարշարանքներից, նա չունի վճռողականութիւն մեռնելու ոչ կամք ապրելու համար. նա զգացմունք ունի նրա համար, որ զօրացնի իւր վիշտը, նա խելք ունի նրա համար միայն, որ լիովին հասկանայ իւր բոլոր շարշարանքների անհունութիւնը:

Հիւանդ սէր.

Միտքը քաշում է նրան դէպի բարձր մթնոլորտը, սակայն ծանրաբեռնւած մարմինը թոյլ չի տալիս նրան երկրից վերանալու. սիրտը ձգտում է գրկել անգրկելին, սակայն մի ինչ որ երկաթեայ ձեռք սեղմում է նորան:

Մարդս ամենաանկատար, ցաւալի և չնչին արարածն է ամբողջ տիեզերքում:

Այստեղ, թանկագին էմմա, գրիչն ընկաւ ձեռքիցս: Մի քանի րոպէ առաջ ես վերցրի նորան յաղթութեան կատարեալ յուսով, սակայն այժմ խոստովանում եմ, որ յաղթեցի:

Դա ծանր էր ինձ համար, բայց ես ցաւ չէի զգում, որովհետև կոխը բարձրացնում է մարդուն, եթէ մինչև անգամ յաղթութիւն էլ չբերի: Նա է միայն արժանի արհամարհանքի, ով որ դուրս չի գալիս կռւելու և առաջուց խոստովանում է իւր պարտութիւնը:

Ես մտածում էի, որ մի օգտակար և լաւ բան արի նրանով, որ իմ վիշտն ենթարկեցի մտքիս և թղթի վերայ արտայայտեցի:

Դուցէ, ասացի ինքս ինձ, իմ էմմային գեղեցիկ թւան այս մտքերն և այն ժամանակ ծանր տրամադրութիւնն անպայման շարիք չի պիտի համարել:

Մարդս հասկանում է իւր արժանիքն այն-
քան աւելի զօրեղ կերպով, որքան աւելի շատ
իւր ազդեցութեան տակ է րցում շրջակայքը.
նա բարձրացնում է իրեն, եթէ գնում է բոլոր
այն բաների վրայ, որոնք իրենից դուրս են
գտնւում, ինչին գորա ախորժելի թէ անախորժ
իւր անհատականութեան պայծառ կնիքը:

Չնայելով այդ կռիւն, ծանր տրամադրու-
թիւնն յազմեց ինձ, բայց և այնպէս ես կռե-
ցի նորա հետ և տւի նորան անհատականու-
թեան ձև, փոփոխեցի մտքումս:

Ներիր իմ հսականութեանը: Ամբողջ օր-
ւայ ընթացքում իմ բոլոր մեծ ջանքերից յի-
տոյ վերջապէս, ձանձրոյթս փոխեց մեղամաղ-
ձոտութեան, իսկ մեղամաղձոտութիւնն այնքան
խիստ չէ, որքան ձանձրոյթը. և ահա թէ ինչ
գրեցի ես նորանով ներշնչւած.—

«Տուր ինձ ձեռքդ, ո՛վ սէր. թոյլ տուր ինձ
զգալու քո մօտիկութիւնը. կեանքի փոթորիկն
ինձ վախեցնում է: Ես չեմ կարող տանել մի-
այնութիւնը:

«Իմ հայեացքը համարձակ ուղղւեց դէպի
ճշմարտութիւնը. ինձ համար այլևս գոյութիւն
չունէին ծածկւած գաղտնիքներ. ես կամեցայ

բաց անել ամենաշնչին արարածների հրաշա-
լիքներն և հպարտութեամբ կարծում էի, որ
բաց եմ արել արարչագործ բնութեան գաղտ-
նիքները. բայց մի տեսակ մշուշ պատեց աշ-
քերս և ես այլևս չկարողացայ տեսնել: Տուր
ինձ ձեռքդ, ո՛վ իմ սէր, ես չեմ կարող տանել
միայնութիւնը:

«Իմ հայեացքը հեռացաւ երկրից, ուր նա
իզուր տեղը որոնում էր մխիթարութիւն և
յառուեց դէպի երկնականարը. ես անմոտութեամբ
կամեցայ չափել տիեզերքի սահմանները, սա-
կայն բաղմաթիւ արևների փայլը կուրացրեց
աշքերս և ես այլևս ոչինչ չէի տեսնում: Մեկ-
նիր ինձ քո ձեռքդ, ո՛վ սէր, ես չեմ կարող
տանել միայնութիւնը:

«Իմ ձեռքս համարձակ ընկաւ այն տեղ, ուր
ընութիւնը, փաթաթւած իւր հրաշալի ծած-
կոցով, պահում է իւր ամենամեծ գաղտնիք-
ները, ուր կեանքը, դուրս գալով մահւան աւե-
րաւիների միջից, ստիպւում է մեղ զգալ իւր
զարկերակի առաջին հարւածը: Բայց իմ եր-
կաթեայ ձեռքով ես խեղդեցի և ոչնչացրի փա-
փուկ սաղմն և այլևս ականջիս չհասաւ կեան-
քի և ոչ մի գորկի ձայնը: Դիր քո ձեռքը

ճակատիս վրայ, ո՞վ սէր և հանգցրու այն
կրակը, որն այրում է նորան:

«Եւ ուր էլ որ դարձնում էի հայեացքս
ճշմարտութիւնը որոնելու և կեանքի գաղտնիք-
ները հետազօտելու նպատակով, ամեն տեղ ճա-
նապարհները փակւած էին ինձ համար:

«Տնւր ինձ ձեռքդ, ո՞վ սէր, որ ես զգամ
բո մօտիկութիւնը. ես չեմ կարող տանել մի-
այնութիւնը:

«Ժամ սիրտը խօսեց և բաց արեց իմ առաջ
նոր հորիզոններ ուրախ ավերով և ծաղկազարդ
զաշտերով և ես բաց արի գիրկս, որ սեղմեմ
այդ դրախտն այրւած կրծքիս...

«Յայց տուր ինձ ձեռքդ, ո՞վ սէր, ամուր
սեղմիր իմը, որովհետեւ հէնց մի յիշողութիւնն
էլ դրա մասին ինձ վախեցնում է և ես չեմ
կարող տանել միայնութիւնը:

«Յայց ինչո՞ւ բաց անենք այն վերքը, որ
արդէն մի քանի օրից ի վեր ծածկւած է:

«Չարաբաստիկ կռիւր, որ յառաջացել է
հոգուս մէջ և մտքի հարւածը, տալիս են հե-
ռաւոր արձագանք, որ, կարծես, դուրս է գա-
լիս իբր վրէժ մեր հպարտութեան համար,
բայց տխրութիւնն և տրտմութիւնը նոյնպէս

տալիս են սրտին իրենց արձագանքը, որը չի
անյայտանում ժամանակի ընթացքում և միշտ
յիշոււմ է մեծ վշտով:

«Դիր ձեռքդ սրտիս վրայ, ո՞վ իմ սէր և
չափաւորիր նրա մրրկալից հարւածները. թո՛յլ
տուր ինձ իմանալ, որ ես վերջապէս մենակ
չեմ այս աշխարհում»:

Երեկ երեկոյեան տանջւում էի այն մտքով,
թէ ինչպէս փոխեմ ծանր զրուծիւնս զեղեցիկ
և օգտակար բանով:

Բնութիւնը մեզ թոյն է տւել, որ արեազար-
ձային վայրի խոտի նման է, իսկ մարդը նրա-
նից դեպ պատրաստեց *պողաւորայի* (յօդացաւ)
համար:

Այդպէս հարկաւոր է և բարկութիւնն,
ատելութիւնը, հոգու ծանր տրամադրութիւնը
փոխել մի ոյժի, որը բարձրացնում է անհատին
ամբոխի միջից: Ինչպէս որ դառն եղեսպակը
քիմիայի միջոցով դառնում է բժշկական դար-
ման, այնպէս էլ տխրութիւնը, կամքի օգնու-
թեամբ, պէտք է դառնայ մի դեպ, որը բու-

ժուժ է ամբոսի կատաղի զայլոյթն և հանճարի մէջ երեցած մեղամաղձոտութիւնը:

Հանգիստ բունը ցրեց իմ հոգու վատ տրամադրութիւնն և ոյժերի փոփոխութեան ցնորքները. այժմ ես զրում եմ ժպտան երեսիս, անհուն հրճանքով նայելով կապոյտ երկնքին:

Մնաս բարով, հաղար անգամ մնաս բարով:

Վիլեամի թղթերի մէջ, 'ի միջի այլոց, ես գտայ և մի թերթ առանց թւականի, որի մէջ կային հետեւեալ նկատողութիւնները:

«Ես բաց արի բերանս չնշելու զարնանային օդը, լի ախորժելի բուրմունքով, և ես զգացի, որ այդ օդը շփեց իմ էմմայի փափուկ շրթունքներին:

«Ես քաղեցի մանուշակ, որի անուշ հոտն անցաւ սրտիս խորքերն և շարժեց նորա ամենազգայուն յարերն և ինձ թւում էր, որ իմ էմման այստեղ, ինձ մօտ է:

«Ես հայեացքս ուղղեցի դէպի կապոյտ երկնակամարն և ինձ թւում էր, որ այնտեղ խաղացող նոսր ամպերը կապոյտ ֆօնի վրայ զրում էին իմ էմմայի անունը:

«Ինքս իմ մէջ, իմ յիշողութիւնների և յոյսերի մէջ ես ոչինչ չկարողացայ գտնել, բացի քեզանից և ամեն բան. ամենայն ինչ նկարում էր իմ մէջ էմմայիս պատկերը: Մինչև անգամ իմ արեստանոցի գործիքներն, իմ պտկերները, գորերս, այդ բոլորն ինձ երևում էին իբրև հայելի, որի մէջ ցոլանում էր միմիայն էմմայիս պատկերը:

«Թէ իմ մէջ և թէ ինձանից դուրս, թէ հոգու և թէ նիւթի թագաւորութեան մէջ, թէ ուրախութեան և թէ վշտի մէջ ես տեսնում և զգում էի միայն մի բան — իմ էմմային:

«Առանց նորան ես ոչինչ եմ. մեր երկուսիս կեանքը կազմում է մի ամբողջութիւն»:

Էմման Վիլեամին

Լոնդոն, յուլիսի 17-ին 18...թ.

Ուրեմն իմ անգին Վիլեամ, յանուն մեր սիրոյ, մենք պէտք է բաժանուենք իրարից: Ես գնում եմ Մադերա. Իմ ծերունի բժիշկը նոյնպէս համաձայն է այդ բանին:

Մի բանի տարի է արգէն, որ նա բնակ-

լում է հեռու աշխարհից, Բրոմպտոնի մօտ
եղած իր կալածքում: Երեկ մօրաբարձս հետ
գնացիներ նրա մօտ: Վաղուց ես նորան չէի
տեսել, բայց Աննայի միջոցով նա ամեն բան
իմացել էր: Նա, ինչպէս գիտես, մեր խոր-
հրդակիցն է բոլոր նշանաւոր գիպւածներում:
Նրա մէջ գեռես ապրում է իմ հօր հօգու և
կեանքի մի մասը: Ես չեմ կարող նայել նորան
առանց արցունքների և երբ նա սկսում է խօսել
ինձ հետ իրեն յատուկ հանգարտութեամբ և
մտերմութեամբ, ես սաստիկ յուզւում եմ: Այժմ
նա 80 տարեկանից աւելի է, բայց նա չունի
ժերութեան թուլութիւններից և ոչ մէկը,
որոնք ծերունիներին անհաճոյ են վարձնում,
մեր մէջ դայրոյթ են յառաջացնում գէպի նոցա:
Տարիները նորա մէջ ներշնչեցին միայն անհուն
ներդգամտութիւն գէպի մարգիանց թուլութիւն-
ներն ու սխալներն և յաւիտենական ժպտի
կնիքը դրօշմեցին նրա գէմքի վրայ:

Մօրաբայրո՛ւ Աննան ասում է, որ նա միշտ
ծիծաղում է, մինչև անգամ երբ քնած է: Նրա
երկար, սպիտակ մազերը խնամքով սանդղած
էին, իսկ լիբը, կոլոր գէմքը սիրուն տծիլած
էր. նա կարծես Փրանկլինն է:

Երբ մենք Բրոմպտոն գնացինք, նա շատ
դրազւած էր իր պարտիզում, ուր կապկապում
էր վարդի թփերը: Ինձ տեսնելով նա շտապեց
գէպ ինձ և գրկեց, ինչպէս հարազատ աղջկան,
ապա մեզ տարաւ իւր աշխատութեան սեն-
եակն և, գիմացս նստելով, երկար պահեց իմ
ձեռքն իր ձեռքի մէջ, շհեռացնելով աչքերն
ինձանից և չկարողանալով ոչինչ ասել բացի,
«Մեր Էմմա, մեր բաբի Էմմա» խօսքերը:

Ես մանրամասնօրէն պատմեցի նորան իմ
այցելութիւնները Բրիտանական բժշկականու-
թեան աստղերին և նա մի բանի անդամ
ժպտաց:

—Այն, այն, իմ բարբի Էմմա, դուք պէտք
է գնաք Մապերա և այնտեղ մնաք ամենա-
քիչը երկու, երեք տարի, որ բուրսովին առող-
ջանաք: Այն ժամանակ կ'իրաւագո՞նաք Անգլիա,
փորձելու ձեր առողջութիւնն և եթէ երկու
ձմեռան ընթացքում ոչ մի հազ ոչ մի բոր-
բորում չունենաք և եթէ մենք ողջ մնանք տես-
նելու այդ ոսկորների վրայ մի քիչ ճարպ ու
միտ, այն ժամանակ Էմման կարող է վերջին
անգամ խոտտովանել ծերունի բժիշկ Թովմասի
մօտ, որը նորա բոլոր մեղքերին թողութիւն

կտայ և թոյլ կտայ նորան մարդու զնալ Վի-
լեամբին: Համաձայն ես:

«Ո՛հ թանկագին բժիշկ, հրանի թէ ձեր
խօսքերը լինէին իսկական ճշմարտութիւն և
իմ խեղճ հայրը կարողանար խել այդ բոլորը»:

— Զեր հայրը լսում է մեզ և եթէ ես
ասում եմ ձեզ նորա անունով «Ամուսնացէր
Վիլեամբի հետ», այն ժամանակ դուք կարող
էք անել այդ, հաստատ համոզւած լինելով, որ
դուք չէք գրծել ձեր տւած խօսքն և երգումը:

«Քայց անգին բժիշկ, չէ՞ որ ես երգեցի
հօրս առաջ երբէք շամուսնանալ»:

— Զշմարիտ է սիրելի Էմմա, բայց պէտք
է աչքի առաջ ունենալ երգման միտքն և ոչ
թէ բառացի նշանակութիւնը: Եթէ դուք աւե-
լի առողջ լինէիր և եթէ ձեր կազմածքն աւե-
լի ես ամուր լինէր, այն ժամանակ ձեր հայրը
ոչ մի առիթ չէր ունենայ ձեզանից պահան-
ջելու այդ հանգիստաւոր խոստումը: Միթէ նա
ձեզ շատաց, որ դուք պէտք է միշտ ինձ հետ
խորհրդակցէք և կուրօրէն հետևէք իմ խոր-
հուրդներին:

«Այդ ճիշտ է, թանկագին բժիշկ, դրա
համար էլ ես պէտք է միշտ հնազանդւեմ ձեզ,

առանց տատանւելու և առանց որ և է բացա-
տրութիւն պահանջելու»:

Երբէք ես գեռ չէի տեսել մեր բժշկին
այդպէս գեղեցիկ և ուրախ. ես կամեցայ համ-
բուրել նորա հետ: Ես շատ պարզ տեսնում էի,
որ նա երբէք չի ցանկանում մխիթարական
խօսքերով խաբել ինձ, բայց որ նա ինքը հա-
ւատում է իմ առողջանալուն, ամուսնանալուն:
Այդ խօսքերը, որոնք ինձ անմեղ էին թւում,
խորը կերպով շարժում էին սիրտս և ես ար-
գէն ինձ զգում էի դրախտի մէջ: ||

Քարի ծերունին նկատեց այդ բոլորը. նրա
աչքերն երկար նայում էին ինձ. նա և լաց էր
լինում և ժպտում:

Ապա նա դարձաւ դէպի մօրաբոյրս հե-
տեկալ խօսքերով:

«Քայց միթէ Վիլեամբը կապտի այգրան
երկար: Արդեօք նա կցանկանայ մնալ այսի-
սի տարտամ գրութեան մէջ չորս կամ հինգ
տարի»:

Այդ հարցին ես, բոլորովին կարմրած,
շտապով պատասխանեցի. «Վիլեամբն, ի հարկէ
կապտի»...:

Արդեօք ես վաճառ արի, թանկագին Վիլհամ, որ բո փոխարէն երաշխաւոր եղայ այդպիսի մի նշանաւոր գործի համար: Ապացուցիր իմ սուտն, եթէ կամենում ես:

— Ի միջի այլոց պէտք է իմանաք, ծիծաղելով կտրեց խօսքս բժիշկ Թովմասը, որ պարոն Վիլհամը պէտք է ձեզ խօսք տայ, երբէք չայցեկել ձեզ Մադերայում և ձեզ ազատ թողնել՝ լիովին անձնատուր լինելու ձեր «եսին»։ Բայց ընդհանրապէս դուք «ես» ունիք, որը պէտք է շարի առաջ ունենայ միայն ձեր առողջութիւնը: Բայց չէ՞ որ դուք ցանկանում էք առողջանալ միմիայն նորա սիրայ համար»:

Ես, ըստ սովորականին հաղորդում եմ քեզ մեր խօսակցութիւնը. բայց հաւատացած եմ, որ շատ խօսքեր եմ աւելացրել, որոնք ամենեւին չեն խօսուել: Մենք երեք հոգի էինք, իրար հասկանում էինք կէս նախադասութիւններով և աւելի շատ խօսում էինք ձեւերով ու ժպիտներով:

«Ես կգրեմ և կուղարկեմ ձեզ Լոնգոն պէտք եղած հրահանգները, տարէք այդ ձեզ հետ Մադերա, թող նորա ընտանեկան բժշկի տեղ ծառայեն ձեզ: Ես կտամ ձեզ և մի յանձ-

նարարական իմ բարեկամներէցս մէկի՝ դոկտոր Սօուտի վրայ, բայց դուք նշանակածի համեմատ կյանձնէք նորան այն ժամանակ, երբ, Աստուած մի արասցէ, ստիպւած կլինէք մահճին դիմելու, թէպէտ յուսով եմ, որ երբէք այդ չի պատահի Մադերայի տար և առողջարար օդի մէջ: Այն-բայց, դուք ում հետ պէտք է գնաք այնտեղ»:

— Ինձ հետ, պատասխանեց մօրաքոյրս՝ Աննան:

Ափսոս որ դու ներկայ չէիր այդ տեսարանին, թանկագին Վիլհամ: Ես կցանկանայի, որ դու լսէիր, թէ ինչպիսի բարեսրտութեամբ, պարզութեամբ և սիրով ասաց մօրաքոյրս՝ Աննան այդ խօսքերն—«ինձ հետ»:

Իմ մօրաքրոջ բարութիւնն այնքան բարձր է, նա այնքան ճշտութեամբ արտայայտում է, այնքան սերտ կերպով միացած է նորա բնութեան հետ, որ երբեմն անցնում են ամբողջ օրեր, ամիսներ և ես չեմ ունենում ոչ ժամանակ և ոչ առիթ նորա մասին մտածելու. եթէ, ինչպէս վերոյիշեալ գէպըում, յանկարծ պատահաբար բացւում է նորա բարութեան անսահմանութիւնն, այն ժամանակ ակա-

մայ հիանում ես այդ բնաւորութեան վրայ: Իմ մօրաբրոջ բնաւորութիւնը մշտական պարզ երկինք է և միայն նա կարող է գնահատել նրան ով որ իւր կեանքում տեսել է մէզ, անձրեւ ու մրրիկ:

Դոկտոր Թովմասը նոյնպէս խիստ զգացւած էր այն ձկնից և պարզասրտութիւնից, որով մօրաբոյրս՝ Աննան արտասանեց այդ երկու խօսքերն և աւելի էս մեծ ջերմութեամբ ժպտալով ասաց նորան.—

—Այո՛ այո՛... բայց և այնպէս դուր էլի նոյն Աննան էր, ինչ որ էիր 50 տարի սրանից առաջ... մինչև անգամ տարիները չկարողացան ներշնչել ձեզ մի քիչ հոսկանութիւն—այդպէս էլ կմեռնէք դուր առանց զղջալու:

Դոկտոր Թովմասը բարի և սիրելի մարդ է, բայց նա երբէք չի սիրում ներկայ լինել այդպիսի երկար քննոյշ տեսարաններին:

—Ուրեմն հարցը վճռւած է, ես ինքս կգամ Լոնդոն ձեզ ճանապարհ քցելու: Պնանք, տեսէք իմ պարտէզը, իսկ դուր, Էմմա, համեցէք իմ նոր ջերմոցն, ես ձեզ ցոյց կտամ այն բոյսերից շատերը, որոնք դուր կտեսնէք Մագերայում կատարելապէս ծագկած բաց երկնքի

տակ, գնանք: Սրանից 14 օր առաջ ես Բրազիլիայից ստացայ Solanum-ի մի տեսակն անսովոր գեղեցկութեամբ: Անգլիայում միայն ինձ մօտ և մէկ էլ հերցոգ Դեյօնշիրի մօտ կարելի է գտնել այդպիսի Solanum:

Մենք էլի մի ժամի չափ մնացինք Բրօմպտոնում, բայց, պէտք է բեզ խոստովանեմ, որ ման գալով գեղեցիկ և մաքուր ծառուղիներով, գիտելով ջերմոցի տար օգի մէջ բուսած հազաւորւտ բոյսերն ես մտածում էի միայն քո և Մագերայի վրայ:

Այն նոր կերպարանքը, որը շուտով պիտի ընդունէր իմ կեանքն, ինձ երազ էր թւում: Յոյսն, երկիւղն, և սէրը գէպի բեզ, ուժեղութեամբ կռւում էին իմ սրտում, և ես, թէև ըստ երևոյթին մասնակցում էի մօրաբրոջս և բժշկի խօսակցութեանը, սակայն, կէս ժամի չափ ոչինչ չհասկացայ դրանից և չկարողացայ ինձ հաշիւ տալ, սրտեզ եմ ես:

Չուտով ինձ մօտ արի, թանկազին Վիլեամ, այժմ մենք պէտք է ամեն օր տեսնենք, քանի որ ես Անգլիայումն եմ: Մի փոքր ես ետհա ծովը մեզ կրածանի իրարից ամբողջ ամիսներ ու տարիներ:

Իմ Վիլհելմ, իմ մի հատիկ Վիլհելմ, քո
էմման սպասում է քեզ:

Վիլհելմը Էմմային.

Հանդոն, օգոստոսի 9-ին 18...թ.

Էմմա, դու խօսք տւիր ինձ, որ կվերցնես
քեզ հետ իմ նամակը, կտանես Մադերա և
այնտեղ միայն կկարդաս: Իմ «եսի» մի մասը
քեզ կառաջնորդի և հէնց որ դու գուրս գաս
օտար երկիր, իմ խօսքն առաջինը քեզ կողջու-
նի: Ինչո՞ւ ես չեմ կարող հէնց ինքս ինձ մոցը-
նել այդ քաղաքը թերթի մէջ, ինչի՞ աշն
երեւակայութիւնը, որ ստեղծում է ոգիներին և
ուրականներին, չի կարողանում ստեղծել
կենդանի մարմիններ անտեսանելի հոգիներով:

Ո՛հ Էմմա այդ նամակով ողջունում է քեզ
իմ հոգին, նա պտտւում է քո շուրջն և ցան-
կանում է, որ այն կղզին, ուր դու պիտի
գնաս, լինէր քեզ համար պարտէզ ու դրախտ.
նա ցանկանում է, որ Մադերայի հողը ողոր-
շխանդ սէր.

մաժ լինի դէպի քեզ և տայ քեզ առողջութիւն,
խաղաղութիւն և ուրախութիւն: Ես կսիրեմ
այն կղզին, որ այդպէս անժամանակ խեց ին-
ձանից իմ էմմային: Իսկ դու հալածեցիր ինձ
քո կղզուց այնպէս, ինչպէս որ Աստուծո՞ւմ
նախահայրերին արտաքսեց դրախտից և թոյլ
չտւիր ինձ այցելել քեզ ընդամենը մէկ անգամ
և այն էլ գոնե՞ս մի ժամ ժամանակով: Դու
թոյլատրեցիր այն բժշկին, որին դու յարգում
ես, տալ քեզ մի այդպիսի խիստ վճիռ, բայց
խհարկէ, հէնց դու ինքդ ես իսկական դատա-
ւորն և միայն խորամանկութեամբ ծածկում
ես քո բարձր հեղինակութիւնը: Վերջին օրերը՝
մեր նամակների և խօսակցութիւնների մէջ դու
սիրով և զեղարեստօրէն նկարեցիր քո բժիշկ
Թովմասի ամենագեղեցիկ պատկերը. դու ցոյց
տւիր ինձ՝ բժիշկ փիլիսոփային, այն մարդու
տիպարը, որի մէջ բարի սիրտը միացած է խո-
րին գիտութիւնների հետ, մարդ, վսեմ գաղա-
փարներով. բայց և այնպէս դու չկարողացար
նրան ինձ վշտակից անել: Ինձ համար բժիշկ
Թովմասը մի այնպիսի մարդ է, որը հեռացրեց
քեզ Անգլիայից, իսկ քո Վիլհելմին այն աւե-
տեաց երկրից, որտեղ գտնւում էր նրա ամ-

բողջ երջանկութիւնը: Ես չեմ սիրում, ամենին չեմ սիրում քո Փրանկլինին բժշկական շորերով, քո այդ դոկտոր Թովմասին:

Բայց և այնպէս իմ վշտի մէջ կայ և մի մեծ մխիթարութիւն: Ես հաստատ պիտեմ, որ դու մի բանի կարօտ պիտի մնաս Մադերայում, նոյն բանին, ինչ բանի որ ես կարօտ եմ մնացել: Ոչ անուշաբոյր օդը, ոչ ծաղիկները, ոչ քո այդ կղզու ուրախ հովիտները, ոչ քո մօրաբոյր Աննայի բարութիւնը չեն կարող յագեցնել քո այդ կարօտը: Բայց անտանելի կլինէր իմ դրութիւնն, եթէ իմանայի, որ դու կատարելապէս երջանիկ ես Մադերայում:

Դու տեսնում ես, էմմա, որ ես սիրում եմ քեզ այնքան զօրեղ և այնքան հպարտանում եմ քո սիրով, որ երբէք չեմ կտոկածում, թէ դու կարող ես ուրիշին սիրել: Բայց ով կունենայ այնքան յանգստութիւն, որ սիրէ քեզ այնպէս, ինչպէս ես եմ սիրում: Ի՞նչպիսի լոյս կարող է փայլել աւելի պայծառ, քան մեր սիրոյ արեգի ջինջ ճառագայթները: Այս աշխարհում ով կարող է հպարտութեամբ աօել—«Ես սիրում եմ էմմային աւելի քան Վիլհամը»: Ես, քո վերաբերմամբ, չեմ զգում խանդոտութիւն

զէպի մարդկանցից և ոչ մէկը, բայց քո Վիլհամը նախանձում է բնութեանն և այն ամեն մի գեղեցիկ առարկային, որ դու, հիացած կապտագոյն ծովով կամ աստղալից երկնքով, անուշահոտ ծաղիկներով լի դաշտերը պտտելով, ուրախութեամբ մտածես նրանց մասին, իսկ ինձ միտդ էլ չբերես: 2է որ դու չտո ես սիրում այն ամենն, ինչ որ գեղեցիկ է: Ես յաճախ լսել եմ, ինչպիսի հրճանքով խօսում ես թիթեռնիկի կամ մամուսպատ ժայռի մասին. յաճախ լսել եմ, թէ ինչպիսի գոյներով նկարագրում էիր դու այն կաղնին, որի վրա փաթաթլած է պտուտակը: Դու ասում էիր ինձ, որ կարելի է այդ արարածներին սիրել առանց զղջալու և շարժարեւու: Սիրել բնութիւնը՝ դա մի կիրք է, որը մշտապէս անմեղ է մնում և դեռ ես ոչ որ չի կարողացել ծածկել ամբողջ բնութիւնն երկաթէ պարսպով, նա խլարանջիւր անհատի տալիս է մի պարզե. մինչև անգամ ամենապարտին և ամենադժբաղդին: Այժմ, թանկագին էմմա, դու գտնում ես մի երկրում, որը հաղար անգամ աւելի գեղեցիկ է Անգլիայից, որը, ինչպէս ասում են, գեղեցիկ է մինչև անգամ Իտալիայից և ես նա-

խանձում եմ քեզ Մադերայի համար։

Եյս շաբաթ յորբան գրքեր եմ կարգացել քո կղզու մասին։ Բարեբաղդաբար ես անմիջապէս չկարողացայ Լոնդոնում գտնել Մադերայի մասին եղած բոլոր գրածքներն և այսպիսով այժմ կարող եմ չարշարել իմ գրավաճառին, որ ինձ համար ձեռք քերի նորանոր գրքեր Ամերիկայից, Գերմանիայից և Փարթուզակայից։ Ես մի առանձին ձևով պահարան ապսպրեցի, ուր պիտի պահելն այն բոլոր հեղինակութիւնները, որոնք նւիրւած են քո կղզուն։

Բայց ես գիտեմ արդէն, որ այդ կղզին լիքն է ծաղիկներով, որ այդտեղ արեւածաղիկը հնձում են, ինչպէս մեր երկրում դարին, որովհետեւ, հակառակ դէպքում, գործ կլցնէին բոլոր դաշտերը։ Գիտեմ նոյնպէս, որ այդտեղ կարելի է գթօսնել պուտի սուերի տակ, որ հովիտները լիքն են գափնիներով և ուրիշ շատ մշտադալար ծառերով, որ այդտեղ խաշանձը մարդու հասակին է հասնում...

Գու անշափ սիրում ես այդ բոյսն և մինչև այժմ տեսել ես նորան միայն ջերմանոցներում, իսկ այժմ խաշանձի ամբողջ անտառներ քեզ պիտի ծառայեն։

Վիլիամի առաջին միտքը, որ դու կիմանաս կղզին դուրս գալով՝ դա նախանձն է, անսահման նախանձս դէպի գեղեցիկ բնութիւնը։ Նա, այդ բնութիւնը, պէտք է բոլորովին իշխէ քեզ վերայ և Աստուծ գիտէ, քանի՜ ամիսներ, ինձ կրծում է այն առելութիւնը գէպի ամեն մի ծաղիկ, որ դու կրագես և որի բուրմունքով դու կլիանաս։ Երեսկայում եմ, ինչպիսի սառնութիւն պիտի փչէ իմ նամակներից, երբ որ նորա, դեռ ես անպիական մառախուղով լիքն, ընկնեն քո ձեռքը, յորբան պէտք է խղճաս դու մեզ, ողորմելիներիս, որ ամբողջ ամիսներ գրկւած ենք ծառերի վրայ տերևներ և մարգագետիններում ծաղիկներ տեսնելու բաւականութիւնից։

Ուրեմն, թանկագին էմմա, նախ քան բոլորովին անձնատուր լինելդ այդ գեղեցիկ բնութեանը, որի մասին մինչև այժմ դու շատ թոյլ զաղափար ունէիր, դու պէտք է ինձ մի քան խոստանաս, պէտք է խոստանաս մի տեղ էլ պահել ինձ համար, քո հրճանքի և հիացմունքի մէջ, ամեն մի ծաղիկի, ամեն մի գեղեցիկ առարկայի առաջ։ Միայն այդպիսի պայմանով ես կարող եմ սիրել քո կղզին։

Երբ ձի նստած՝ սև ժայռի բարձրութիւնից
դու կգիտես հովիտն և կտեսնես խառնւած, շա-
ղարեղեղների մէջ ծաղկած վարդի թփեր, որոն-
ցից թեթև քամին քեզ կհասցնի արբեցնող
բուրմունք, երբ դու կտեսնես հանդարտ, պարզ
ծովն և չգիտես ինչի վրայ յառես քո սիրա-
տենշ հայեացքն, այն ժամանակ ասա, «Ի՞նչ
կմտած էր Վիլհամն, եթէ ինձ հետ այստեղ
լինէր»:

Երբ դու կժողովես մի կողով լիբը ծա-
ղիկներ, մի ամբողջ փունջ վարդ, յասմիկ,
մուրգ և խաշանճ, երբ քո սենեակում խօրը
կերպով կշնչես նոցա հրաշալի բուրմունքն,—
ասա՝ «Զգում ես դու, Վիլհամ, այն ուրախու-
թիւնը, որը թափանցում է մինչև սրտի խոր-
քերն և, որը վսեմացնում է հոգին»: Երբ երե-
կոյեան կգնաս ծովափն և այնտեղ, չալով փա-
թաթւած, կգիտես կապոյտ երկնակամարը—
մտածիր՝ «Ո՞րքան բազմաւոր կլինէր Վիլհամն,
եթէ այստեղ լինէր, ինձ հետ միասին»:

Չասես որ ես խիստ շատ բան եմ պա-
հանջում. ոչ, էմմա, ոչ, այլ պարզ ասա, որ
սիրահարւած եմ...

Սէրը, դա կեանք է, զգացմունքներով.

դա մի լիակատար կեանք է, որ զանազան-
ւում է իր յատուկ ոյժով, իր ջերմութեամբ,
իր գաղանիքներով, որոնք կորչում են, կար-
ծես անհունութեան և անյազ ծարաւի մէջ:

Հասկանում ես դու, էմմա, ինչ է նշանա-
կում մարդ, բոլորովին կաշկանդւած սիրային
բուռն ցանկութիւններով:

Գիտես արդեօր ինչ է նշանակում ունե-
նալ գեղեցկութիւն, ջահիլութիւն, հանճար,
ջերմ զգացմունքներ, հպարտութիւն, արհամար-
հանք, բանաստեղծութիւն, մարդկային բոլոր
ընդունակութիւններն և զգալ, ինչպէս մի զար-
հուրելի բոց այրում, ոչնչացնում է այդ բո-
լորը... Եւ պատրաստ լինել ամեն մի բուպէ
ձգելու մի արարածի ոտների տակ իր բոլոր
ձիրքերն, իր բոլոր զօրութիւնն, իր ամբողջ
կեանքը մի ժպտի համար և սիրել կեանքը մի-
այն նրա համար, որ կարողանայ անդադար
ասել մի կնոջ, «Ես պատրաստ եմ մեռնել քեզ
համար»: Եւ երբ բոցը կլափէ քո սիրտը, զգալ
ինքն իրա մէջ այդ անյազ, անսահման, մըշ-
տընջկնական ձգտումը, որը ոչ այլ ինչ է, եթէ
ոչ նոյն ինքը կեանքը, նոյն ինքը սէրը:

Սէրը,—դա արտւածային ներշնչութիւն է

մարդկային կերպարանքով: Սէրը—գա անվերջ ապագայ է, որն անցնում է մի ժամանակաւոր մահկանացուի աչքերի առաջ: Սէրը—գա այն կրակն է, որ Պրոմէթէոսը փախցրեց կէկէրից. այդպէս է գոնեայ իմ, դէպի բեզ ունեցած սէրը:

Լեզուս չափազանց ազրատ է՝ արտայայտելու քեզ այն ամենն, ինչ որ ես զգում եմ, քեզ չըջապատելու այնպիսի մթնոլորտով, որը, բանի դու Մադերայումն ես, զիշեր ցերեկ քեզ ափի. «Վիլեամն այստեղ է, միշտ րո մօտն է»:

Լեզուն կարող է ուղիտրին ցոյց տալ անապատի ճանապարհը, բայց ճանապարհորդել կարելի է միայն երեսակայութեան թևերով կամ հրեղէն ձիով:

Եթէ ճիշտ է, որ 36 տառը բաւական է մեր մտքերն արտայայտելու, եթէ ճիշտ է, որ հանճարն հօթը ձայնանիշներով կարող է ցոյց տալ մեզ ներգաշնակութեան ամենաբարձր աստիճաններն, եթէ ճշմարիտ է, որ հօթը գոյ-ներով կարելի է նկարել ամբողջ տիեզերքն, ապա ճիշտ է և այն, որ արտայայտուած մտքերի, ձայնի ներգաշնակութեան, նկարչի պատ-

կերի միւս կողմը գտնուում է նոյնպէս մի խորհրդաւոր աշխարհ: Մեր գիտակցութիւնն այդ աշխարհն իրանն է համարում, բայց մինչև այժմ դեռ ես ոչ մի երգիչ, ոչ մի կոմպոզիտոր, ոչ մի նկարիչ չի կարողացել արտայայտել այդ: Եւ մեր ճշմարիտ մեծութիւնն էլ հէնց այն է, որ մենք կրում ենք մեր մէջ մի ամբողջ աշխարհ, որի սահմաններն անկարելի է գտնել, սրի մէջ զգացմունքն ու երեսակայութիւնը մոլորուում են, չկապելով ոչ ձևով և ոչ գիտութեան երկաթէ տրամբանութեամբ:

Մարդս աւելի շատ զգում է, քան խօսքերով արտասանում. և աշխարհիւ ոչ մի լեզու, նկարչի ոչ մի վրձին, ոչ մի ներդաշնակութիւն չի կարող արտայայտել այն, ինչ որ նա զգում է արհամարհանքի կամ սիրոյ, ուրախութեան կամ տրտմութեան միայն մի րոպէում:

Ո՛հ, էմմա, միտքս ուր հասցրեց ինձ. ես կամեցայ շնորհաւորել քո Մադերա հասնելն, իսկ այժմ գրում եմ քեզ նախանձի և քնազանցական իրերի մատին: Բայց դու, սիրելիս, որ հասկանում ես ինձ, մինչև անգամ այն ժամանակ, երբ ես լւում եմ, դու այժմ էլ կհասկանաս ինձ: Դու կհասկանաս իմ նա-

խանձը, որի մէջ չկայ, որ վշտի սուէրն և ոչ, հէնց նոյն խակ, անմեղ ետականութեան հետքն և կներես ինձ:

Գու իմն ես այնպէս, ինչպէս որ իմն են իմ մտքերն, իմ աշրերը. դու կազմում ես իմ էութեան կէսից աւելին և այժմ, երբ դու ինձանից այդպէս հեռու ես, ես աւելի զօրեղ կերպով զգում եմ, ինչպէս սերտ կերպով կապւած եմ քեզ հետ:

Խանգն, ինչպէս ես եմ հասկանում, է ինքնաճանաչութիւն, որ լցնում է մարդուն, է ինքնասիրութիւն, ինքնապաշտպանութեան բնազդ, ամենասուրբ և բնական իրաւունք:

Իմ էութեանս մեծագոյն մասը Մադերայումն է և եւ նրան ուղեկցում եմ անհուն սիրով և շրջապատում եմ քաղցրասիւք հոգմով, որը նրան կպահի ինձ համար—կեցցէ՛ նա, որն իմն է իմն է յաւիտեան:

Տղամարդը չի կարող միայնակ ապրել, ես ասեի եմ քեզ այդ հազար անգամ. այդպէս էլ՝ կլինը չի կարող գոյութիւն ունենալ մենակ. տղամարդն և կլինը կազմում են մի էութիւն, որն ապրում է միեւնոյն կեանքով:

Եւ այդպէս, սիրելի էմմա, ինձ համար

տեղ պահիր թէ կզգու մամռապատ բաղայլի ժայռերի վրայ, թէ ծովի ափին, որտեղից դու զւարճանում ես հիասրահեղ տեսարանով և թէ քո անուշաբոյր ծաղիկների կոզովի մէջ: Թող Մադերայի առողջարար օդը հանդարտ չնչէ քո շուրջն և առողջացնի քեզ, որպէսզի շուտ և շուտ վերադառնաս: Թող մարգագետինները ծաղկազարդ ձկերով գեղեցկանան քո կոշիկների տակ և պուրակների ծառերը թափեն քո գլխին ծաղիկ անձրեւ. թող Մադերան դառնայ կատարեալ գրախտ—բայց և հէնց այդ գրախտում դու տեղ որոնիր քո սիրահար Վիլեամի համար:

Էմման Վիլեամին

Մադերա, հոկտեմբերի 3-ին 18...թ.

Մի քանի օր շարունակ, Վիլեամ, ես ինձ չատ յոգնած էի զգում և քէֆս տեղը չէր ամենափոքր շարժումն անգամ յոգնեցնում էր ինձ, իսկ հանգստութիւնն ինձ չէր տալիս ցանկալի անդորրութիւնը: Ես ամբողջ ժամեր անց-

կացրի յարմար տեղաւորւած մեծ բազկաթոռի մէջ, լուսամուտի մօտ և ամբողջ ժամանակը կարդում էի քս նամակները. դա իմ ամենալաւ զւարճութիւնն է՝ երբ ուրախ եմ և միակ մխիթարութիւնս՝ երբ տխուր եմ: Իւրաքանչիւր նամակ վերջացնելիս, հայեացքս աւաճայ թափառում էր ծովի վրայ, որ մշտնջենական զւարճութիւն է մտախոհ մարդու համար և զանգաղ սահում էր ամենամօտիկ առարկաներից դէպի ամենահեռաւորները, ներկայից դէպի հեռաւոր անցեալն և ապագայի անյայտ սահմանը: Առաջին մասում—ծովի հարթութիւնը, որի վերայ աղետներ էին ձեռնարկ սպիտակ առաքատները, ճեղքում էին բարձրացող ու ցածացող թիակները, ծփում էին հազարաւոր ալիքներ. գործունեայ կեանքն իւր աղմուկով, ահագին շարժումով, իւր պարզ ու խիստ սահմանափակող գծազրութեամբ: Հեռւում—կապոյտ ու խաղաղ ծովը, կարծես մի հեռաւոր քող անհետանում էր այդ ջինջ հորիզոնում և ձևանում, ինչպէս անյայտ ծովային թռչունի թևեր: Դա մտքի էմբլեմա էր, որն իր ոյժը բազում է իրական կեանքից, բայց վերանում է արդէն անփախճանի թաղաւորութիւնը, այն-

տեղ որտեղ չկան այլևս որոշ սահմաններ, չկայ աղմուկ և մնում է միայն յարատեւ հոսանք, որը երբէք չի դադարում, երբէք չի ընդհատւում: Բայց իմ հայեացքս ուղղւում էր աւելի հեռուն և հանգչում էր գորշ ծովի վրայ, որն անհետանում էր մառախլապատ հորիզոնում. այնտեղ թէև չկար գրգռիչ աղմուկ, բայց չկար նաև այն պարզ անգործութիւնը, որը բարձրացնում է մարդուն. այնտեղ նկարւում էր մի ինչ որ անհաստատ, տատանող պատկեր, մի անսահման, խորհրդաւոր անպատ: Եւ յատկապէս պատկերի այդ մասին ամենից աւելի սիրով ուղղւում էին իմ թախծալի և անհանգիստ մտքերը: Այդ գորշ զիծն երբեմն ինձ թւում էր անշարժ, երբեմն դանդաղ բարձրանում էր, ինչպէս մշուշի քուլաներ և ձեռակերպւում էր արդէն իբրև մի անջատւած աշխարհ, աշխարհ յարատեւ յուսոյ և անսահման անուրջների: Այնտեղ՝ այն միզապատ հեռաւորութեան մէջ, չկան ոչ գոյներ, ոչ ձևեր. դա միայն մի քառս է, որից Աստուած ստեղծեց կարգաւորութիւն, իսկ մարդը բանաստեղծութիւն. այնտեղ թաղաւորում է մշտնջենաւոր շարժում, մշտնջենական, անփո-

վոյն, անդադար միապալապ հոսանք, որի խորքերում ապաստան են գտնում մանրադիտային կենդանին և ահապին կետը—հոսանք, որը գանելով իւր յարատե անյայտութեան մէջ, առանց խորութեան ծածկում է սատկած ծովաշան օսկորներն և աճիւնը նաւարկեալներին: Այնտեղ տիրում է անշափելի դորշ մառախուղ. նա չի ուրախացնում, չի հանգըստացնում, բայց դիւթում է մարդուն, որը անվերջ ձգտում է գէպի նա, թէի ոչ մի ժամանակ չի կարող գրկել նորան, որովհետեւ շարունակ քննում է և իսկապէս երբեք չի հասկանում. նա կախարդում է մարդուն յատկապէս նրանով, որ մնում է յաւէտ անմերձեանալի նորա սիրատենչ գրկախառնութիւններին:

Դորանից յետոյ, երբ եռ այդ գրութեան մէջ անցկացրի մի քանի օրեր, գրեթէ ուժասպառ և թուլացած, միտս եկաւ, Վիլեամ, քո խօսքերն և ես մտաբերեցի, որ ծուլութիւնն ամենամեծ մեղրերից մէկն է: Անմիջապէս ոյժերս հաւաքեցի և խնդրեցի մօրաբրոջն ինձ հետ մի գրօսանք կատարել Մախիկոյում: Ինձ պատմեցին մի սրտառուչ պատմութիւն, որը կապ ունի այդ ամբողջ կղզու վրայ եղած

ամենից աւելի նկարչական տեղի հետ և ես ցանկանում էի մի տխուր ուխտագնացութիւն կատարել այնտեղ: Իմ բարի մօրաբայրը, ուրախանալով, որ ես վերջապէս արթնացայ վտանգաւոր մահաքնից, իսկոյն և եթ սիրով համաձայնեց և հրամայեց իրեն համար թամբել մի լաւ ջորի, իսկ ինձ համար պատրաստել պատգարակ: Արդէն առաջուց գրել էի քեզ, որ այստեղի տեղափոխութեան այս սովորական միջոցն ինձ դուր չէր գալիս, որովհետեւ իւրաքանչիւր շարժման միջոցին ես ակամայ մտաբերում եմ, որ երկու մարդ չարշարւում են իմ պատճառով և անմիջապէս ինձ հարց եմ տալիս, «Ինչո՞ւ Աստուած մարդկանց այնպէս է ստեղծել, որ նոցանից մէկը պարտաւոր է միւսին ծառայել»: Մօրաբայրս մի քիչ հանգստացրեց ինձ, ցոյց տալով երկու արեակէզ և ուժեղ երիտասարդներ և ասաց, որ նոցա համար քո քնքոյշ և թույլ էմման շարտեղէպնից էլ թեթի է: Մախիկօ տանող ճանապարհը ձգւում է օձապտոյտներով կանաչապատ ու բերկրալի մարգագետնի միջով, ծածկւած օհ, անկիւնաւոր բազայլլի ժայռերով, որոնք խորը շերտերով, կտրտուած են և նայում են ինչպէս հինա-

ւուրց ամբոցի ատամներ: Փոքրիկ և ուրախ
զաշտակները, որոնք խաղալ տարածւած են
այդ սև հսկաների մէջ, նմանում են հանգած
հրաբուխի բաժակում դրած սոխակի բնի: Այդ
վայրի, ահռելի ժայռերից բոլորից վեր բարձ-
րացնում է իւր գլուխը Կոստանիսո սրածայր
զազաթիւր:

Պատգարակի շափաւոր ճոճումն ինձ այն-
պէս օրօրում էր, որ ես երբեմն ննջում էի
և այդ ժամանակ ինձ այնպէս էր թւում, թէ
ես ձգւած — պառկած եմ պերօյեան ճլորթիում,
կասկած երկու արմաւենիների մէջ, իսկ եր-
կու սև բաղէ, իւրաքանչիւրը կանգնած մի
ոտի վրայ ճլորթիի երկու համադատասխան
կողմերում, երգում են իմ խաղման երգը: Հա-
զի ձայնը յանկարծ ինձ սթափեցրեց և ես
արթնացած ահ ու դողով սկսեցի որոնել բա-
ղէներին. բայց իմ առաջ տեսայ միայն
պատգարակակրիս ծիծաղելի գլխարկը, որը մի
ակնթարթում ցրեց իմ թախծարի մտքերը:

Երբ Մախիկօ հասանք ես արագութեամբ
գուրս թռայ պատագարակից և ինձ աւելի լաւ
էի զգում, քան Ֆունգալօյից գուրս գալիս: Մի

Հիւանդ սէր.

քանի ժամայ շարժումներն և օգտւոխու-
թիւնն ահագին փոփոխութիւն յառաջացրեց
իմ մէջ:

Մախիկօն մի բոլորովին աղքատ զիւղ է,
բայց նա մի այնպիսի սրտառուշ տեսք ունի,
որ ակամայ սկսում ես մտածել մի ինչ որ վե-
պի կամ էլեգիայի մասին. և իսկապէս էլեգիան
այստեղ տեղ ունէր: Զմայելով ափերի լայն
տարածութեամբ և նայելով ծովի մօտ եղած
փոքրիկ բերդիկին, որին տեղական բնակիչներն
անուանում են «desembarcadouro» ես դիմեցի
դէպի եկեղեցին և այնտեղ տիրացունի ինձ հե-
տևալ սրտաշարժ պատմութիւնն արեց:

«XIV դարում, հիմայ լաւ շեմ յիշում ճիշտ
որ տարում, այդ ափի մօտ կանգ առաւ մի ոչ
մեծ անգլիական նաւ և ափը դուրս հանեց
մի տղամարդի ու կնոջ, երկու գեղեցիկ, ջա-
հիլ անգլիացիների, որոնք դատապարտւած
էին ապրել և մեռնել Մադերայում: Նոցա
անունն էր Մախիմ և Աննա: Յայտնի չէ, ինչ
մեղք էին գործել նորա, բայց, ըստ երևոյթին,
նա շատ աննշան պիտի եղած լինէր, կամ դա-
տաւորը նոցա հետ շատ բարեսրտութեամբ էր
վարւել, եթէ նոցա պաժել էր միայն նրանով, որ

ստիպել էր տալիւ և մեռնել միասին այդ
գրախառում:

Ծովի ափից մի քանի քայլ հեռու դռնը-
ւում էր մի մայրի ծառ նոյնքան հին, որքան
այդ իսկ կղզին. նա ներկայացնում էր մի ամ-
բողջ անտառ իր մութ կանաչաւուն գմբէթով,
ճուղերի և տերեւների յարկերին թոսով, որոնց
միջից հազիւ էին թափանցում արեգակի ճա-
ռագայթները: Այդ մայրին կարողանում էր մա-
քառել նոյն իսկ փոթորկի հետ: Նորա հիւր-
բնկալ յարկի տակ ամառնային խորշակը փոխ-
ւում էր բարեխառն տաքութեան, իսկ ձմրան
հիւսիսային բամին գառնում էր զովաշունչ
զեփիւ: Այնտեղ երկու արտորականները շինե-
ցին իրենց համար խրճիթ և ապրում էին նրա
մէջ երկար, երկար տարիներ բաղդաւոր, բայց
առանց որդիների:

Աւանդութիւնն ասում է, որ նորա երբէք
չհեռացան Մախիկոյից. նորա ապրում էին
առանց որդիների, առանց բարեկամների և
առանց թշնամիների. նոցա համար գոյութիւն
ունէր միայն մի տաճար—նոցա մայրի մշտն-
ջենաւոր կանաչ յարկը, մի հորիզոն—ծովի յա-

ւիտենական կապոյտ հորիզոնը, մի սէր—նոցա
փոխադարձ սէրը:

Աննան էր, որ առաջինը մեռաւ և Մա-
խիմը նորան թաղեց մայրի տակ. նա մի ճիւղ
կտրեց և նրանից մի այնպիսի գեղեցիկ խաչ
շինեց, որի նմանը մինչև այն ժամանակ դեռ
տեսնւած չէր: Յետոյ նա շինեց մի երկրորդ
խաչ, բոլորովին նման առաջինին և իւր սի-
րունու գերեզմանի կողքին փորեց մի ուրիշ
գերեզման: Նա մեռաւ հազիւ վերջացնելով
այդ նախապատրաստութիւնները:

Հարեաններից ոչ ոք, Աննայի մահից յե-
տոյ, չլսեց և ոչ մի խօսք Մախիմի բերանից: Մի
առաւօտ նորան գտան մեռած. նա պարկած
էր գետնի վրայ և իւր գրկում այնպէս ամուր
սեղմել էր խաչը, որ միայն ուժով կարելի էր
դուրս հանել: Մախիմին թաղեցին իւր ուղեկ-
ցունու կողքին:

Այնուհետեւ երկար, երկար տարիներ այդ
մայրին համարում էին սիրոյ նւիրած ծառ:
Սիրոյ մէջ խաբւածները գնում էին նրա մօտ,
որպէս զի ողբան իրանց անբաղդութիւնը. թըշ-
ւառ սիրահարներն այդտեղ էին դիմում, որ-
պէս զի խնդրեն փոխադարձ սիրոյ բաղդաւո-

բութիւն. իսկ բազդաւորները թագնւում էին նորա հովանու տակ, որպէսդի յունի ազօտ լոյսի տակ շէշան սիրոյ խօսքեր: Այդտեղ կանգնած երկու խաչերն էլ ոչ ոքի վրայ ծանր տպաւորութիւն չէին թողնում. նոքա ներկայացնում էին բազդաւոր սիրոյ սեղան: Քամին մեզմ շէշում էր մայրիկ տերևների մէջ, իսկ ծովի ալիքները տխուր ազմկում էին խաչերի պատանդանները:

Մի անգամ Tristaô Vaz Teixeira բազաբաբեան, այն, որ Զարկի հետ բնակութիւն հաստատեց Մագերայում, հրամայեց կտրել այդ մայրին և նրանից եկեղեցի չինել Մախիմի և Աննայի գերեզմանների վերայ:

Սիրոյ տաճարի վրայ կառուցեց Աստուծոյ տաճար և սուրբ բանաստեղծութիւնն յնւեց սրտի ընթաց բանաստեղծութեան վրայ:

Անցել է հինգ դար: Մախիմից և Աննայից մնացել է միայն աղքատ գիւղին դրած Մախիօ անունն և մի խաչի կտոր, որը Մախիմը չինեց Աննայի գերեզմանի վրայ, մի կտոր, որը տիրացուն ցոյց է տալիս այցելող ճանապարհորդներին:

Ես համբուրեցի մայրի ծառի կտորը, թան-

կապին Վիլեամ և ինքս ինձ հարցրի. «Արդեօր մենք էլ, մեր մահից յետոյ, միմեանց մօտ թաղւած կլինե՞նք»:

Պատգարակով ճանապարհորդելն ինձ յողնեցրել էր և որովհետև ծովը խաղաղ էր, ինչպէս հայելի, մենք Մախիկոյից մի փոքրիկ նաւակ վերցրինք և ճանապարհ ընկանք դէպի Կանխալա, որը մի շատ խղճալի գիւղ է, բազկացած մի բանի խրճիթներից և մի տխուր, ոչ գեղեցիկ եկեղեցուց: Մենք այցելեցինք մատուռն և աղա ծովով վերադարձանք Փունգալօ:

Իմ լեռարգիան փոխւեց խաղաղ մեղամաղձոտութեան, շնչառութիւնս սկսեց աւելի ազատ կատարւել և ես ուրախանում էի, որ դտայ բանաստեղծութեան մի թանկազին յիշատակ, որի մասին կարող եմ յայտնել իմ Վիլեամին:

Էմման Վիլեամին.

Մագերա հոկտեմբերի 19-ին 18...թ.

Տառն և չորս օրվայ ընթացքում ես միայն Մախիկոյի մասին էի մտածում: Ես ցանկանում

էի լինել բանաստեղծ, որպէսզի ծաղիկներից պսակ գնէի Մախիմի և Աննայի գերեզմանի վրայ. ես կամենում էի ոյժ և իշխանութիւն ունենալ անմահ դարձնելու համար այն երկու բազմաւոր արտորականներին, որոնք հինգ դար է արդէն հանգչում են փառահեղ մայրիկի արմատների մօտ: Բայց ամենից աւելի ես ցանկանում էի, որ մենք էլ լինէինք այդպիսի բազմաւորներ:

Բայց ինչո՞ւ թագցնել այս բոլոր գողտրիկ բանաստեղծութիւնն իրական կեանքից, անմխիթար պատկերի առաջ: Ինչո՞ւ հարկաւոր էր թւում ծածկել ջինջ, որպէս կապուտակ երկինքն, անցեալի բանաստեղծութիւնը ներկայի թաղման վարադուրի տակ: Ես քեզ խօսք եմ աւել շծածկել քեզանից իմ ամենամեծն աւերախութիւնն և չթաքցնել փորրիկ հոգան անպամ: Դու կտեսնես, ինպէս աղնութեամբ կպահանք ես իմ խօսքը:

Բացի դարանից, թանկազին Վիրեամ, ինձ պիտի հարւածէր և այն ցաւը, որ ես ղգացի այսօր, եթէ չկարողանայի քեզ ինձ հետ նորան մասնակից անել: Բայց այդ, միևնոյն ժամանակ, ամենաբարձր աստիճանի կրթիչ և մարդու

բարձրացնող ցաւ էր և ես շնորհակալ պիտի լինեմ նրանից: Դա մի բժիշկ է, որը կտրում է, դադում, բայց, դուրս փոխարէն, առաջացնում է: Ռ՜հ, պարտականութիւն, դու անդուր ասուած ես. դու բռնում ես հոգին, դու անդութ ես, բայց միայն դու ես ամրացնում մեր մէջ հպարտ գիտակցութիւնը, որով մենք՝ թէև մի փոքր, բայց բարձր ենք այն արարածներից, որոնք միայն ծնւում են, ուտում և մեռնում: Եթէ կայ մի բան մեր մէջ անմահ, դա միայն օրինակն է, որն աւանդում են ապրողներն ապագայ սերնդին. մեր պարտականութիւնը մարդկութեան արժանաւորութեան պալատի մէջ^{*)} է, որը անցնում է սերունդ և մենք միշտ պիտի լինենք նրա արթուն պահապանները, նրա հաւատարիմ բուրմերը: Թէ որ բոլորն այնպէս ջերմազին խոնարհէին այդ աստուծոյ առաջ, ինչպէս ես մանկութիւնից սկսած, ինչ տեսակ գրախտ պիտի լինէր երկրի վերայ:

*) Պալատ աստուծուն արձանը, որն ըստ աւանդութեան երկնքից ընկաւ Տրոյի քաղաքն, իբր գրաւական այդ քաղաքի անվտանգ մնալուն:

Այժմ ականջ դիր ինձ, թանկազին Վերեամ:

Երեկ առաւօտեանից ես ինձ շատ առոյգ էի զգում, ամբողջ գիշերւայ ընթացքում ընդ ամենը մի անգամ միայն հաղաղի: Ես այնպէս զբաղւած էի իմ առողջութեամբ և այնպէս ձգտում էի հաւաքել նոր ոյժեր քս բաւականութեան համար, որ վճռեցի անմիջապէս փորձել ինձ:

Եւ այսպէս, վաղ առաւօտեան, երբ դեռ մօրաբոջքս քնած էր, մեն մենակ դուրս եկայ տանից և, զինւած զոնտկիով (նա իմ թոյլ ոտների համար ծառայում է աւելի շատ իբրիկ օգնական, քան արիից պաշտպանելու համար) քայլերս համարձակ ուղղեցի դէպի այն գառիվեր ճանապարհը, որը տանում է Ֆունկալօյից դէպի հիւտիա, դէպի փորրիկ Կուրայը: Այդ ճանապարհը մի շատ գեղեցիկ, բանաստեղծական անուն ունի, նրան անւանում են «caminho do foguefe» կամ «փամփուշտի» ճանապարհ:

Եւ ահա քո Էմման կամենում էր բարձրանալ այս փամփուշտի ճանապարհով, որպէսզի քննէ թորերն և իւրաքանչիւր քայլ նա անում էր դէպի Վերեամն ունեցած սիրույ:

Քայլ մենք ի՞նչ տեսակ ետեղաններ ենք

դառնում, երբ սիրում ենք և մանաւանդ երբ մեր սէրը կարիր է զգում մեր առողջութեանը: Ես նայեցի դու ի վեր բարձրաւանդակին և սարսափեցի, քայլ անյապապ աչքերս խոնարհեցրի և, քայլերս շնչառութեան հետ յարմարեցնելով, սկսեցի վանդաղ բարձրանալ. այդպէս գրեթէ ուղիւ հարիւր քայլ անցայ առանց նեղւելու և հազարու: Ի՞նչպէս բաղդաւոր էի, որ հասայ հետեանքի, ի՞նչպէս հպարտանում էի, որ նպատակիս հասայ, «փամփուշտի ճանապարհի» մի մասն անցնելով: Եւ այս բոլոր հերոսութիւնը քեզ համար է, թանկազին Վերեամ:

Ճանապարհն այնուհետեւ փոքր ինչ հարթ է. երկու կողմից նրան շրջապատում են բարեպառեր, — նա սենի սոււակի կերպարանը, ստլախտակւած բարերով և շրջապատւած հոգաբուրներով. արեւածակի ամբողջ թփեր կախւած էին այդ պատերից. նորա այնքան գեղեցիկ էին, որ ձեռքս տկամայ մեկնեց դէպի նոցա: Սակայն դու գիտես իմ սովորութիւնն, ես չեմ կարող ծագիկ քաղել զաշտում, կամ անտառակում ճիւղ կտրել, առանց տիրոջից թոյլատուութիւն խնդրելու: Մի թէ մեր պար-

տակահուծիւններէց մէկն էլ այդ չէ:

Տիրոջն երկար փնտրելու հարկ չեղաւ: Ես մի բանի քայլ էլ առաջ գնացի և պատի մէջ տեսայ մի փոքրիկ կանաչ դռնակ. նա կիսաբաց էր, իսկ նորա յետեւում երևում էր սիւմինգրի արտը: Բարձր, սուերաշատ բանաններէ մէջ ընկած ճանապարհը տանում էր գէպի համետ, բայց գեղեցիկ, կանաչագոյն փեղկերով և բաց մոխրագոյն պատերով տնակը:

Տան առաջ երևում էր մի փոքրիկ բակ, որտեղ մի բանի հաւեր ադահուծեամբ քրքրւում էին իրենց նախաճաշն, իսկ մի կողմում բուսած էր բարձր լժղենին, որը տարածել էր, բաւականին մարուք տեղի վրայ, զովարար տուեր: Յենեւելով դռանն ես կանգնեցի ոտիս լծալծերի վերայ, որպէս զի տեսնեմ այնտեղ արդեօք մարդկային շունչ չի երևում և հենց իսկոյն տեսայ այն, ինչ որտնում էի:

Թղենու տակ, ծղիտտի բաղկաթուռի վերայ, մէջքն ինձ դարձրած, նստած էր մի հասակաւոր մարդ՝ շապկանց: Նա, ըստ երևոյթին, ուշի ուշով նայում էր մի ինչոր բանի, պարկած նորա ծնկների վերայ, որին սակայն ես չէի կարողանում տեսնել:

Եթէ ես տեսնէի նորա երեսը, հէնց խկոյն կորուչէի, կարող եմ արդեօք դիմել նորան ծաղիկներ խնդրելու համար. բայց ոչ նորա ուսերը, ոչ անդրաւարտիքի գոյնն և ոչ նորա կոշիկների ձեր չէին տալիս ինձ բաւականին հիմք, որ եղբայրացուծիւն գուրս բերէի, թէ ինչպէս կհանդիպի նա ինձ: Այդ պատճառով ես գանդալում էի և գօնախիկս ծայրով ուշի ուշով աւաղի վրայ նկարում էի բազմաթիւ մեծ ու փոքր «Վ» յուսալով, որ շուտով այդ մարդն երեսը գէպ ինձ կդարձնի և ինձ կնկատի:

Բայց արեւածաղիկները չափազանց գեղեցիկ էին, իսկ ես գտնւում էի ուրախ և չարաճճի դուլծեան մէջ, ինչպէս փոքրիկ երեխայ: Այդպէս գրգռել էին ինձ առաւօտեան օդն և բլրի վրայ յաջողակ բարձրանալը: Ես չկարողացայ ինձ դադել և վատ փորթուղաբան լեզւով, դողողուն ձայնով վերջապէս սիրտ արեցի խօսել այդ անշարժ մարդու հետ.—

«Ներեցէր, յարգելի պարոն».

—Ո՞վ է այդտեղ:

Հարց տալով նա գարձաւ և ինձ նայեց. նորա ծնկների վերայ կար մի տասը տարեկան երեխայ, որն ըստ երևոյթին բնած էր:

«Ինչ հստակեւտ և գեղեցիկ արեւածաղիկ-
ներ կան ձեր այգու պատի վրայ. նորա ինձ
գայթակղեցրին և ես եկայ ձեզ հարցնելու, ար-
դեօք կարմոջ եմ բաղել մի քանի ծաղիկ»:

— Նորա բոլորը ձեզ են պատկանում, օրի-
որդ, ես մինչև անգամ չգիտէի, թէ նորա
ծաղիկն են. բաղեցէք նոցանից, որքան ցան-
կանում էք:

Այդ ժամանակ ես ուշադրութեամբ նայում
էի ինձ հետ խօսող մարդուն և երեխային, և
իմ կայտառ ուրախութիւնն արագ փոխեց խոր
տխրութեան: Իմ առաջ, անկասկած, մի մեծ
գոթազգութեան պատկեր կար:

Արեւածաղիկների տէրն, ինչպէս երևում էր,
Մադերայի հողագործ էր. դա մի լայնաթիկունք
տղամարդ էր. նորա գէմբի տարչիկն գոյնը
սաստիկ տարբերում էր նորա աւելի տարչի-
նագոյն պարանոցից, որը ոչնչով չէր փաթած-
ւած: Բաց օձիւրն և բաց շապիթը ցոյց էին
տալիս, որ նա ոչ մի ժամանակ չէր փախենում
արիւց: Նորա երկարաձև գէմբը սև մորուրով
և արծւի բլթով, ունէր բաց արտայայտութիւն.
Խոկ կնճիռներն, յատկապէս ճակատի վրային-
ներն, աւելի բազմաթիւ էին, քան սպիտակ

մազերը: Բնաւորութեան կողմից նա, անկաս-
կած, ուրախ և միամիտ մարդ պիտի լինէր,
բայց այժմ նորա վերայ դրօշմած էր խորը
հոգսի կնիքը: Նորա կնճիռները, որոնք խոր
ակոսներով զուգահեռաբար բարձրանում էին
անքերից դէպի ճակատի մէջ տեղն, երբէք չէ-
ին հարթւում: Բայց և այնպէս, ոչ այդ ակոս-
ներն և ոչ այդ ահռելի կնճիռները չէին ար-
գելում նորան լինել բողոքավարի:

— Նստեցէք ահա այստեղ, օրիորդ: Երևի
դուք յոգնել էք: Գուր այնպէս ծանր էր շըն-
չում, կամ, գուցէ, ձեր կմրծքն է ցաւում:

Մի քանի լոպէից յետոյ, նա, այնպէս էր
թւում, արդէն նկատեց իմ ինչ հիւանդութիւն
ունենալս. նրա ձայնն սկսեց աւելի մեղմանալ
և նա աւելի ուշադրութեամբ սկսեց վերաբեր-
ւել դէպ ինձ: Նա իմ առաջը գրեց մի աթոռ,
որը զրւած էր հէնց այնտեղ կարգով, առանց
վերցնելու երեխային իր ծնկներից, որին նորա
ուժեղ և մազոտ ձեռները բռնել էին ինչպէս
մի տիկնիկ: Ինձ ակամայ քաշում է այն տեղը
որտեղ ես տեսնում եմ չարշարուղի, որտեղ հոգս
եմ ենթադրում և ես մնում եմ, ինչպէս մեխ-
ւած մի ինչ որ անյաղթելի, ձգողական ոյժից:

Ես նստեցի և մտապայ արևածաղիկները, որոնք շուրջս տարածում էին հրաշալի անուշահոտութիւն:

Այն իմ կուրծքը ցաւում է. ես եկել եմ Մադերա—բժշկւելու. գրեթէ մի ամբողջ տարի է արգէն, որ ես այստեղ եմ և զգում եմ, որ բաւական լաւ եմ այժմ:

Նա, հաւանական է, չլսեց իմ այս վերջին խօսքերն և ձախ ձեռքով խփելով իւր ճակատին, բարձր գոռաց.—

—Ո՛հ անիծեալ հիւանդութիւն. ամեն ժամանակ և ամեն տեղ թորախաւ: Ինչո՞ւ ամենուկարող, իմաստուն Ստեղծողը տւեց մեզ թորեր ծծող թղթից աւելի թոյլ: Դուք, օրիորդ, կառուջանար, զբանում կասկած չկայ, բայց ես, ես...

Նա հոգոց հանեց և նայեց երեսային, որին, նրան հետևելով, նայեցի և ես: Երեսան միայն լոկ չապկով էր, գունատ, լղար. նորա մարուր ձեռքերն ընկած էին կրծքի վրայ, որը ուժգին ցածրանում ու բարձրանում էր դժար շնչառութեան պատճառով: Նորա հրեշտակային գէմբը ներկայացնում էր լատինական և անգլիական ցեղերի գեղեցկութեան խառ-

նուրդը. փոքրիկ, կլորիկ գնչիկ, վարդազոյն, բայց չոր ու կիսափակ շրթուներն, նուրբ քիթ, սև, նկատելի խիտ յոնքեր և երկար արտիանուններ, որոնք երբեմն փակւում էին, երբեմն բացւում, ցոյց տալով սև, տենդօրէն թափառող, աչքերը: Զէկ մազերի մի ամբողջ հեղեղ թափւած էր ճակատից ցած: Այդ բոլորը միասին ներկայացնում էին ներկերով հարուստ մի պատկեր, որն աղամայ և երկար ձգւում, քեւեռւում էր իւր վրայ մարդու հայեացքը:

—Ահա, իմ Դոլորէսը, վերջինն է. նա միակն է, որ մնացել է ինձ մօտ: Ես նորան անւանեցի Դոլորէս, որովհետև նա աշխարհ եկաւ մօր մահից մի քանի օր առաջ: Այն, օրիորդ ես կորցրի կնոջս, երեք օրվներին և երկու աղջիկներին, նորա բոլորը թորախտից մեռան:

—Ես չկարողացայ ուղարկել իմ որդիներին Մադերա, որպէս զի նորա առողջանան, աւելացրեց նա զարհուրելի ծիծաղով. նորա ծնւեցին իմ տան մէջ Մադերայում և Մադերայումն էլ մեռան:

Այդ ժամանակ յանկարծ զարթնեց Դոլորէսն իւր տնեղային քնից, նստեց հօր ծնկնե-

բի վերայ և սկսեց հաղթել, և հաղուժ էր այն-
քան ուժով, որ նորա թշերը կարմրեցին, իսկ
չարչարող աչքերը լցեցին արտասուքով:

«Նայեցէ՛ր, սա էլ է գնում նոցա յետևից,
անիծեալ թշառութիւն»:

Բայց երեխայի տանջանքն այնքան մեծ
էր, որ հօր բարկութիւնն երկար չէր կարող տե-
ւել. թշառը թերեւց գէպի այդ հրեշտակային
գէմքն և սկսեց այլաւժ համբուրել... Երբ նա
բարձրացրեց գլուխը, նորա աչքերը կարմրել
էին և լիքն էին արտասուքով:

«Նս տգէտ մարդ եմ, գիւղացի մէկը, որ
կարող է տնկել խաղողի որթեր և գետնախնձոր.
տասներկու տարի է արդէն, որ իմ տանից հի-
ւանդներն ու մեռելներն անպակաս են. բայց
երբեք եմ Աստուծոյ մէկ անունով, իմ սիրտը
(և նա այնպէս ուժգին խփեց բռնուցքով իւր
կրծքին, որ ըիշ մնաց ճարէր) գեռ չի բարացել,
ես գեռ ևս կարող եմ արտասուել»:

— Գուր շատ անբաղդ էք, բարի մարդ,
ասացի ես, բայց Գոլորէսը կառուջանայ: Թո-
բախտոտ ընտանիքում մեռնում են ոչ բոլորը:
Նս էլ ունէի տասնութէկ եղբայրներ ու քոյրեր,

Հիւսնդ սէր:

որոնք բոլորը մեռան թորախտից. բայց ես ար-
գէն քսան և հինգ տարեկան եմ և յուսով եմ,
որ կառուջանամ: Գոլորէսը թոյլ կլինի և յա-
ճախ կհաղայ, բայց նա կառուջանայ, նա, հա-
ւատացէ՛ր, կառուջանայ:

«Յուսով եմ, որ այդպէս կլինի: Ինձ հա-
մար շատ խիստ կլինէր, եթէ ստիպւած լինէի
զրկւել իմ բոլոր սրգիններից:

«Եթէ ես ստիպւած լինեմ թաղել և սորան,
այն ժամանակ ես կայրեմ տունս և նաւաստի
կգրեմ հէնց առաջին պատահած նաւում, որը
կողայ գէպի Ամերիկա, Փորթուգալիա, կամ,
լստ յիս, թէկուզ նոյն իսկ դժոխքը... ներո-
զութիւն օրիորդ»:

— Բայց ի՞նչպէս պատահեց, որ դուք, աղ-
բելով մի այնպիսի երկրում, որտեղ թորախտ
շատ հազիւ է լինում, մանաւանդ ըիշ թէ շատ
հարուստ մարդկանց շրջանում, դուք այդքան
թշառութիւններ կրեցիք:

«Դա մի շատ տխուր պատմութիւն է, իմ
բարի օրիորդ և, տեսնո՞ւմ էք արդեօր, ես այդ
պատմում եմ բոլոր պատահողներին, որպէսզի
նա կարողանայ օգուտ բերել նոցա, որոնց հա-

մար նա կարող է դեռ խորատ լինել: Դուք էլ
դեռ ամուսնացած չէք:

— Ոչ:

«Չատ լաւ, այն ժամանակ իմ պատմու-
թիւնը կարող է իբրեւ զոս ծառայել և ձեզ համար:
Տեսնում էք, դուք ունեք նեղ կուրծք և նուրբ
կազմածք. դա իմ սիրտը միանգամից փափ-
կացրեց, որն երբեմն անմատչելի է մնում ամ-
բողջ օրերի, շաբաթների և մինչև անգամ
ամիսների ընթացքում: Յաճախ իմ դարտի հետ
փախում եմ տանն և ման եմ գալիս Գոլորէսի
հետ, բռնած նորա ձեռքից և յաճախ ձեռնե-
րիս վրայ առած, դատարկ սենեակներում: Իմ
տանս մէջ տասներկու սենեակ կայ և նորա
բոլորն էլ դատարկ են, բացի այն սենեակից,
որի մէջ քնում եմ ես աղջկանս հետ, ուտում
եմ և ընդհանրապէս ապրում: Դուք հասկա-
նում էք ի՞նչ տեսակ անապատում եմ անցկա-
ցնում իմ ժամանակը: Եւ ինձ շատ ախորժակի
է, որ ձեր մէջ գտնում եմ այն էակին, որին
կարող եմ հաղորդել իմ դարտերը:

Գիտէք, ես դեռ ես բառասուն տարեկան
եմ, չնայելով իմ սպիտակ մազերին և խորշոմ-
ներին. շատերն ինձ համարում են յիսուն տա-

րեկան և դեռ աւելի: Եւ ես դորա վերայ չեմ
զարմանում. աւելի տարօրինակ է այն, որ ես
դեռ ապրում եմ. իհարկէ դա միայն Գոլորէսն
է, որ չի թողնում ինձ մեռնելու:

Ես էլ երբեմն բսան տարեկան էի և հեծ-
նում էի Մագերայի ամենավառվառն ձիերը.
ինձ շատ զւարճութիւն էր պատճառում առանց
թամբի թռչկոտել հէնց անդունդների եզեր-
ների շաւիղներով և բշել, որբան թէֆդ կտայ,
դէպի ներքե, թիւր զառկայքով, մի ձեռքով
բռնած բաշից իսկ միւսով-պոշից ես հաւատա-
ցած էի, որ չեմ ընկնի: Ինչքան էի ուրախա-
նում ես, երբ զուլսս սկսում էր պտսյտ գալ.
Իսկ բամին ցրում էր մագերս և շէշացնում
էր ականջներումս: Ես ուժեղ էի, այնպէս որ
յաճախ, խլելով մշակի ձեռքից բահն, ինքս
սկսում էի աշխատել, մինչև որ բրտինքն առ-
ւակներով թափւում էր իմ ուտերից: Հօրիցս
եւ ժառանգեցի սէր դէպի ազատ դաշտային
կեանքը: Ես ատում էի բաղարն և դիւզն և
անդադար դիմում էի մ'աշխատան դաշտերը
կամ դափնիների սոււերները:

Ինձ երբէք չէին հրապուրում կանացի
դէմքերը. ես, չգիտեմ ինչու, մէկին գուր դալը

համարում էի յետևից բաշ գալ և բազրի
կոտրատել։ Իմ ջգերը կարծես տենդի մէջ
էին գտնուում և պահանջում էին անընդհատ
գործունեութիւն. իմ ուժեղ կուրծքը ճանաչում
էր միայն ամենամարուր օդը։ Ամենաբարձր
լեռների կղզիացած գագաթներն ինձ չէին սար-
սափեցնում, իսկ մի քանի ժայռերի վրայ եղել
եմ միայն ես և մէկ էլ արծիւը։

Սէրն ինձ ընդգրկեց յանկարծ, ինչպէս
փայլակ, ինչպէս մի գնդակ, որ թափանցում է
ուղիղ կրծքի մէջ։

Մի անգամ ես պնացի Փունգալօ և ման
էի գալիս նաւահանգստում, սպասելով բարե-
կամիտ, որի հետ մտապիւր էինք ծովով գնալ
Պօքտօ—Սանդօ։ Ինձ տանջում էր անհամբե-
րութիւնը, որ բարեկամս ստիպում էր ինձ այդ-
պէս երկար սպասել իրեն ն ես ոկսեցի շուշա-
ցնել, երբ յանկարծ տեսայ իմ առաջ մի փոք-
րիկ կառք։ Նորա մէջ նստած էր մի ինչ որ
գունատ մարդ, որին ես անպատճառ մեռած
պիտի կարծէի, եթէ նորա աչքերը բաց չլինե-
ին։ Կառքիկը յետևից հրում էր մի ջահիլ աղ-
ջիկ. նա յաճախ թեքւում էր և սիրով հարցը-

նում էր թշուո մեռնող կնոջն՝ արգեօք մի
որեւէ բան չի ցանկանում։

Այդ աղջիկը գուցէ տղախին էր, բայց ինձ
համարէ բայորը մէկ էր։ Ես յիշում եմ միայն,
որ տեսնելով նորան, ես ինձ զգացի երկինք
տարածի նման. ես միանգամից սիրահարւեցի
նորա կապոյտ աչքերի, խիտ, չէկ մազերի,
վարդագոյն այտերի վրայ, այնպէս որ, երբ իմ
բարեկամն եկաւ հրացանը ձեռին, ես լսել ան-
գամ չէի ուզում մեր որսի մասին։

Այդ առաջին կինն էր, որի աչքերի մէջ
եւ ուղիղ նայեցի և ինձ թւում էր, որ չեմ
կարող այլևս առանց նորան ապրել։ Իմ աչքն
այնքան բուռն էր, այնքան վարակիչ, որ ութ
օրից յետոյ Ջէսսին էլ սիրահարւեց ինձ վերայ։

Նա աղախին էր, բայց անդիւացի աղախին,
խօսում էր երեք լեզուով և շատ կարդացել ու
գրել էր։ Նորա սիրտը շատ բարի էր և նա
թափառում էր իւր տիրուհու յետևից, որին
չէր թողնում ոչ ցերեկն և ոչ գիշերն և, որի
վրայ, բառացի առած, սիրահարւել էր։ Այս-
տեղ՝ մեղանում բոլորն այն կարծիքին են, որ
թորախտը տարափոխիկ չէ, բայց ես զիտեմ,
որ իմ Ջէսսին, գեղեցիկ և թարմ ինչպէս

վարդ, Ջեսսին, վարակեց իւր տիրուհուց և գիտեմ նոյնպէս, որ երբ նա մեռաւ ես կամենում էի ամուսնանալ Ջեսսիի հետ, այդ ժամանակ նա հիւանդացաւ և Փուշկալօյի բժիշկները նորա հիւանդութիւնն անւանում էին *կրծքային փողացաւ*. բայց դա իսկապէս թորախտ էր: Նա այդ ժամանակ հիւանդ պառկեց երկու ամիս և այդ օրւանից երբէք չուղկեց. նա ուտում էր, ման էր գալիս, բայց միշտ մնում էր սաստիկ լպար ու թոյլ և երբէք չէր դադարում հազալուց:

Չնայելով այս բոլորին, Ջեսսին միշտ կայտառ էր, ինչպէս ձուկ և անդադար ասում էր ինձ, որ նորա լղարութիւնը կանցնի նրանով, որ ինձ սիրում է: Իմ հայրը միշտ պնդում էր, «Սերաստիան, Սերաստիան, այդ աղջիկը բեզ համար չէ ստեղծւած, նա շատ բնորոշ է, դու չուտով նորան կկորցնես և բո երեխաները հիւանդոտ կլինեն: Սերաստիան, գնա Լիսսաբօն հօրեղբորդ մօտ, մոռացիր Ջեսսիին. ես տառն անգամ սիրահարւել էի, նախ քան բո մօր հետ ամուսնանալը. և միթէ, դու իրաւ ցանկանում ես ամուսնանալ բեզ պատահած հէնց առաջին աղջկայ հետ»:

Հայրս ճշմարիտ էր ասում. և նոյն իսկ ոչ մի բժիշկ խորհուրդ չէր տալիս ինձ այդ ամուսնութիւնն իրազործել: Բայց ինչ օգուտ են բերում մեզ այդ բժիշկները: Նորա ապրում են, կարծես միայն նրա համար, որպէսզի շարշարեն հիւանդներին և ոչ թէ նրա համար, որ պահպանեն առողջների առողջութիւնը:

Մենք սաստիկ սիրում էինք միմեանց: Մենք պառկեցինք: Ջեսսին իսկոյն յղացաւ, հազն բնդհատեց և նա մի փոքր ուղղեց. ես ինձ մահկանացուներից ամենաերջանիկն էի համարում. բայց ահա սկսեց ծնունդներն և այդ ժամանակից Ջեսսիի կեանքը ներկայացնում էր մի դանդաղ կռիւ մահւան հետ:

Իսկ ես, նկատելով որ նա աւելի լաւանում է յգութեան շրջաններում, հա ուզում էի, որ շատանան երեխերո: Ոչ մի բժիշկ չասաց ինձ, թէ իւրաքանչիւր երեխայ նորան նոր հարւած է բերում և մօտեցնում գերեզմանին:

Մադերայի առողջ կլիման պահեց նորան. նա ինձ հետ միասին տալեց ութ տարի: Անգլիայում նա կմեռնէր անկասկած, հէնց մի քանի ամսից յետոյ. մեր կղզու երկինքը պար-

գիտում էր նորան երկարատև և տանջանքներով լի ճգնաժամ:

Եւ ոչ միայն իմ Զեոսին, բայց և իմ բոլոր որդիները կորան... Նորա բոլորն էլ մօր նման էին, նոցանից ոչ մէկը չունէր իմ ուսերն իմ երկաթէ թօրերը:

Եթէ դուք նրանց տեսնէիք: Ինչպէս զհղեցիկ էին նորա: Նորա բոլորը նման էին Գոլորէսին, իսկ մի րանիսը զեռ աւելի զհղեցիկ, շէկ, վարդապոյն, խելօք, սիրելի:

Ահա արդէն քսան տարի է, ինչ ես ամուսնացել եմ. այդ քսան տարւոյ ընթացքում կարգով իմ տունը ներկայացնում էր հիւանդանոց և զերեզմանատուն: Ես հիւանդապահ էի կնոջս ու երեխաներիս մօտ, ես ինքս էլ թաղել եմ նրանց բոլորին...

Հասկանում էր դուք, ինչ է նշանակում ունենալ մի մեռնող երեխայ անկողնում, իսկ միւսն արիւն թրոյ, պառկած այգում, ծառի տակ, որովհետեւ նա այնքան ոյժ չունի, որ կարողանայ տեղից շարժւել: Գիտէ՞ք դուք, ինչ է նշանակում նստել սեղանի առաջ և կարդալ, յուսահատ գէմքով, օրհասական հիւանդութեան առաջին նշաններն իւր սրտից գէմքի

վերայ: Հասկանում էր արդեօք ինչ է նշանակում զիշերը բնած, լսել յանկարծ իւր որդիներից ամենապնդակազմի հազը, նորա հազը, որն, ըստ երևոյթին, ընդհանուր ազեւից ազատւելու բոլոր նշաններն ունէր: Գուր պարզ երեւակայում էր այն դրութեան սարսափն՝ ապրել կենդանիների և մեռնողների մահու տանջանքների մէջ, ծիծաղել, որպէսզի հանգստանան վախկոտներն և ստել, խափել այսօր, խափել վաղը, խափել օրէցօր, խափել և հիւանդներին և առողջ որդիներին, որովհետեւ վերջինները սկսում են վախենալ, որ իրանք էլ հիւանդ են և իւրաքանչիւր օր հնարել նոր, զեռ աւելի սոսկալի ստեր:

Հասկանում էր դուք այս բոլորը: Կարգացել էր արդեօք հին զրբերում սորանից աւելի սարսափելի տանջանքների մասին:

Մէկ անգամ, ես զեռ լաւ յիշում եմ, այդ զեկտեմբեր ամսին էր, յորդ անձրև էր գալիս և խոնաւ ցուրտն անցնում էր մինչև ոսկորներն, ես որդիներին հետ վերադառնում էի զերեզմանատնից, ուր մենք տարել էինք թաղելու մեր փորրկի սիրուն Եղիսաբէթին, տասնևհինգ տարեկան աղջկան: Այդ ժամանակ մենք

չորս հոգի էինք՝ ես, Բոբինիան, Գոլորեսը և Միրայէլը։ Մեր վրայի հագուստներն այնպէս թրշւեցին, որ կարելի էր մզել, բայց ոչ որ մի խօսք անգամ չէր ասում։ Տէնց այն ժամանակ, երբ մենք բարձրանում էինք նոյն իսկ ճանապարհով, որով դուք էլ եկար, Միրայէլը յանկարծ սկսեց հաղալ. հաղը չոր էր և տեղական. նա թաշկինակը գրեց շրթունքներին, նայեց և գունաթափւած, բայց ծիծաղելով, ցոյց տւեց քրոջը՝ Բոբինիային. թաշկինակն ամբողջ արիւն էր դարձել։

Ես գալիս էի յետեից և բոլորը տեսայ։ Բոբինիան անակրնկալ դարձաւ ինձ և լացով ու հառաչանքով բացականչեց—«Հայրիկ, հայրիկ, միթէ մենք բոլորս պիտի մեռնենք, միթէ ճշմարիտ մենք բոլորս կմեռնենք»։

Ես ինձ չկարողացայ պահել և ընկայ այն պատի վրայ, որ պատում է ճանապարհը։ Բոբինիան, Միրայէլն և փոքրիկ Գոլորեսը շրջապատեցին ինձ և գրկեցին իմ ծնկները. Գոլորեսը լալիս էր, չիմանալով ինչու, իսկ Միրայէլը համբուրում էր ինձ և ասում. «Հայրիկ, էդ ոչինչ, ես վերաւորեցի լնդերքս, արիւնը միայն լնդերքիցս է»։ Ճայց անցաւ մի տարի,

բարի օրիորդ և մենք թաղեցինք նոյնպէս և Միրայէլին և տուն վերադարձանք արդէն երեքով։

Թող անիծւած լինեմ ես, երիցս անիծեալ։ Այժմ մնացել է մօտս միայն Գոլորեսը, բայց նորան էլ կթաղեմ Զեսսիի կողքին և հրամայում եմ ինձ կենդանի թաղել իմ որդիների մօտ։ Թող անիծւած լինեմ ես։ Ոչ ոք իրաւունք չունի աշխարհ դուրս բերել հիւանդոտ երեխաներ։ Ո՛չ որ իրաւունք չունի կեանք տալ այնպիսի էակների, որոնք մեռնում են մանուկ, ջահիլ, ուրախութեան և յոյսերի հասակում։

Ո՛հ, կեանք։ Դա մի սոսկալի բեռ է։ Պէտք է ունենալ ոյժ և առողջութիւն, որ կարելի լինի տանել նորան։ Կեանքն ամենևին բարի պարզ և չէ, այլ բեռ և տանջանք...

Իսկ դուք, բարի օրիորդ, դուք գուցէ նոյնպէս թորախտոտ հօր կամ մօր աղջիկ էր»։

Թանկազին Վիլիամ, այս խօսքերի միջոցին ես վեր թռայ և ինչպէս խելագար, դռացի. «Բաւական է բաւական. դուք չկապանեք ինձ ձեր երեխաների հետ»։

Եւ ես արագ փախայ այդ այգուց զէպի

տանն և հեկեկալով ընկայ մօրաբրօջս գիրկը
որը գուրս եկաւ իմ հանդէպ:

Վիլեամ, ես ցանկանում էի այս բոլորը
քեզ հաղորդել և ինձ պարտականութիւն եմ
համարում անել այդ:

Միսս Աննան Վիլեամին.

Էդնդոն օգոստոսի 3-ին 18...թ.

Վիլեամ մեր էմման մեռաւ: Ես չեմ կա-
րողանում գտնել մի ուրիշ արտայայտութիւն,
չեմ կարողանում մտածել մի որեւէ ցաւակցա-
կան նախադասութիւն, որպէսզի ծածկեմ քե-
զանից այս սարսափելի եղելութիւնը:

Ո՛հ, Վիլեամ, դու, որ այնպէս սիրում
էիր նորան, դու, որ յաւիտեան պիտի ապրես
այդ հրեշտակի մասին ունեցած յիշողութիւն-
ներով, կրմբոնես իմ կողտութիւնը: Ինչո՞ւ հա-
մար տողերի մէջ ծածկեմ սարսափելի լուրը:
Ինչո՞ւ լռեմ նրա մասին մինչև նաժակիս վեր-
ջին երեսը: Ես հաւատացած եմ, որ դու, նա-
մակը բանալով, գերեզմանի հստ կզգաս և միև-

նոյն է՝ ինձ չի յաջողւիլ քեզ խափել:

Գուցէ ես կարողանայի դեռ էլի մի քանի
ամիս թագցնել քեզանից այդ սարսափելի
լուրը, բայց լռութիւնն աւելի մեծ անգթութիւն
կլինէր իմ կողմից: Նա խոստացել էր քեզ
ճշտութեամբ առաջ տանել նամակագրութիւնն,
այն ինչ դու ոչ մի տող չէիր ստանայ նորա-
նից: Կալ մի ուրիշ աւելի զարհուրելի բան,
հէնց նոյն իսկ մահանից՝ դա ենթատրութիւնն
է մահաւն մասին: Մեր էմման, արդէն տասն
և չորս օր է, հանգչում է մայրիկների անտա-
ռում, մի փորրիկ կամրջի մօտ և միայն այսօր,
աչքի առաջ ունենալով թղթատար շողենաւի
մեկնելն, ես, երկար կուից յետոյ, գրիչն առայ
ձեռս, որպէսզի գրեմ քեզ, Վիլեամ: Ով որ
չի հաւատում Աստծուն, նա խնչպէս կարող
է ապրել: Մենք խնչպէս կարող էինք ապրել,
զգալով որ մեր սրտից կտրում են մի կտոր.
խնչպէս կարող էինք մենք քաշ տալ մեր գո-
յութիւնն, եթէ շյուսայինք, որ մի ժամանակ
պիտի տեսնենք մեր մերձաւորների և սիրե-
լիկների հետ:

Ես կարգացել եմ, որ հարեշները ողջ
կենդանիներից պոկում են մօի ամբողջ կտորներ

և գործածում իբրև կերակուր. այդպէս նորա խեղճ կենդանիներին ամենայն օր մասն մաս կտրատում են և տանջում, մինչև որ նոցանից մնում են կիսամեռ—կիսակենդան օսկորներ և փորոտիք: Բայց մի՞թէ մենք մեր կեանքում բոլորովին նման չենք հարեչստանի այդ եղնի-րին: Չենք կորցնում մենք աստիճանաբար մեր ամենասուրբ մտերմական կապերը: Մի՞թէ նա, որ երկար ժամանակ ապրում է, աստիճանաբար չի գառնում մի կմախք, առանց մօր և կենդանի ոյժի, կմախք, որ միայն, ըստ իւր հին սովորութեան, բաշ է տալիս իւր ողորմելի գոյութիւնը:

Վիլհամ, լաւ միտդ պահիր, քո էմման մեռաւ հաստատ համոզւած, որ թեզ կտեսնի մի աւելի լաւ աշխարհում: Նա փակեց իւր աչքերը հանգիստ և զւարթ: Նա հաստատ հաւատում էր, որ գուկգիմադրես այդ սարսափելի ցաւին, որ գու ինքեակամ ոչ մի բոպէ չես կարճիլ թեզ նախասահմանւած կեանքը:

Ես ընդ միշտ կողքամ իմ էմմային, որին հարազատ ազգականս պէս սիրում էի, բայց, արտասուք թափելով հանդերձ, ես միշտ կպահեմ պայծառ յոյս, որ մի ժամանակ կտեսնես

նորան: Գու ևս, Վիլհամ, պիտի սղբառ նորան, նոյնպիսի յոյս տածելով: Վերադարձիր Անգլիա, որպէսզի համբուրես նորա դերեզմանը, դարձիր մեզ մօտ:

Ես մենակ մնացի՝ շառաւիղ այն բաղնայ լծիւ տոհմի, որ ոչնչացաւ մի քանի տարւայ մէջ: Գու իմ սրդեղիւնն ես, ապրիք այսուհետեւ ինձ հետ: Արի միտիժարելու թշառ պառաւիս, որը մէն մենակ ապրում է ամայի պալատում և, իւր բայերի ձայնը լսելով, վախենում է: Ամբողջ տարիներ արդէն այնտեղ չէր լուում երեսաների ուրախալի ազմուկն ու աղաղակը: Բայց մի տարի սրանից առաջ տունը լցեցաւ նոր կեանքով. այնտեղ, ուր շարժւում էր այդ հրեշտակն, ուր նա չեղում էր, այնտեղ մշտադաւար այդի էր:

Նորա բերանից արտասանւած իւրաքանչիւր խօսքը բանաստեղծութիւն էր, նորա շրթունքների իւրաքանչիւր ժպիտը մի համբոյր էր: Նորա, այդ տիտուրի, հիւանդի և տանջողի միակ զւարճութիւններն, ընդհանուր էին այն ամենքի համար, որոնք մօտենում էին նորան...

Արի, Վիլհամ և ժառանգիր սէրն ու վիշտը: Նա թեզ և միայն թեզ է պատկանում,

մինչև թո՛ղ դալը նորան ոչ որ չի կարող պղծել։
Ես արգելեցի տունը մուտք գործել բոլոր հե-
տաբրերինն, բոլոր հեռաւոր ազգականնե-
րին և բարեկամներին։ Այն տունը, որի մէջ
ապրեց թո՛ղ էմման իւր վերջին օրերում՝ թե՛ղ և
միայն թե՛ղ է պատկանում։ Թո՛ղ տուր ինձ մի-
այն, որ թո՛ղ գերեզմանաւան պահապանը լինեմ։
Դու կգտնես նորա քօեալը բաց և պիւպետրի
վերայ այն պիւսը, որ նա նւագեց վերջին ան-
գամ։ Դու կգտնես նորա մահճակալի մօտ, որի
մէջ նա մեռաւ, բաժակում նորա թաւամած,
բայց դեռ ևս անուշաբոյր ծաղիկները։ Դու
կտեսնես նորա ժամացոյցը, որը կանգնել է
նորա մահւանից 7 ժամ յետոյ, դու դեռ կեն-
դանոյն կգտնես նորա գեղձանիկը։ Նորա մօլ-
բերտի վերայ դու կտեսնես դեռ չվերջացրած
նկարը։ Դու կգտնես անձեռնամուխ եղած նո-
րա շորերը, նորա սիրած գրքերը, բոլոր այն
գեղեցիկ առարկաները, որոնցով նա սիրում էր
չըջապատել իրան... դու կգտնես ամեն բան,
միայն ոչ մեր էմմային, որը խաղաղութեամբ
հանգչում է պարտիզում, հօր կողքին։

Արի, Վիլհամ, չլինի թէ կամենաս մեռնել

չկանգ սէր

հեռու երկրում, օտարների մէջ, որոնք թե՛ղ
չեն հասկանում, այն մարդկանց մէջ, որոնք
չէին ճանաչում նորան։ Արի, ներշնչիր թո՛ղ
մայի վերջին շունչը. նա ապրում էր միայն
թո՛ղ սիրուն, միայն թե՛ղ համար։

Մեր էմման զգում էր մահւան մօտենալն
և վախենում էր նրանից, չնայած իւր բոլոր
հաստատամտութեանը։ Վերջին օրերում նա
խոյս էր տալիս մենակ մնալուց, բարկանում
էր ամեն մի շնչին բանի համար աղախնի վրայ,
իւր բնկերուհու վրայ և շարունակ գրգռւած
էր։ Նա, որ սովորաբար այնպէս համբերող էր,
սաստիկ հայհոյում էր աղախնին, բայց գորա-
նից յետոյ զզւում և թողութիւն էր խնդրում։

Նա պնդում էր, որ լաւ է զգում իրան,
բայց հազում էր առաջւանից շատ և ախորժակը
կորցրել էր։ Նա մի բանի խօսք ասելով յոգ-
նում էր, ամենաաննշան բարձրութեան վրայ
եղնելիս շնչասպառ էր լինում։ Ես առաջարկե-
ցի նորան՝ կանչել բժշկին. բայց նա բարկու-
թիւնից կորցրեց իրան, ամբողջ երեսը լողեցաւ
կարմրեց և ես վախեցայ, մի գուցէ ճերմն ար-
զէն բռնել է նորան։ Բարկացած, անհանգիստ
և ամեն բանից անբաւական, նա պառկեց ան-

կողմում: Յանկարծ անակընկալ կերպով բարձ-
րացաւ և նորից ընկաւ գլուխը բարձերի մէջ,
մի ինչ որ սարսափով: Մի ժամայ ընթացքում
նա բազմաթիւ գործ էր կատարում, կարգում
էր, գրում, նւագում էր զաշնակի վրայ, փոր-
ձում նկարել, լրացիր էր պահանջում, քրքրում
էր մատենադարանը: Բայց նորան ոչինչ չէր
բաւականացնում:

Օրւայ ամենաշուգ ժամերին նա այնպէս էր
յուզնում, որ դուրս չէր գալիս սենեակից. ես
տեսնում էի, որ նա տանջւում է, բայց չէի կա-
յողանում միտքարել նորան: Ես փորձեցի ամեն
քան, որպէսզի պահպանեմ նորա մէջ բաշու-
թիւնը, բայց նորան ներսից մաշող վիշտը սար-
սափելի դօրեղ էր, այդ պատճառով վերջապէս
ես թողի հարցերով և խորհուրդներով նրան
ձանձրացնելը. նա, որ միշտ կարողանում էր
զուշակել ծածուկ մտքերն ու զգացմունքներն,
առանց խօսքերի, շնորհակալ էր լինում ինձա-
նից լուսթեանս համար:

Մի անգամ, այս նրա կեանքի վերջին
օրումն էր, զգալով ինձ ոչ բոլորովին առողջ
և տեղեկանալով էմմայի մասին, իմացայ, որ
նա չատ վազ վեր էր կացել և փաթաթելով

ծածկոցով դուրս էր գնացել տանից, գուալով
աղախնին. «Ասացէք մօրաբրոջս, որ ես ուղևոր-
ւեցի Բադ, առաջին գնացքով, որպէսզի այցե-
լեմ հօրս գերեզմանին, և կդառնամ ճաշին:

Ամբողջ օրն ես անհանգիստ էի լինում և
շարունակ նայում էի ժամացոյցին. ինձ թւում
էր թէ ժամանակը շատ դանդաղ էր անցնում:

Վերջապէս, մօտ ժամը չորսին, նա վերա-
դարձաւ: Ես վաղեցի նորա դէմ. նա գունատ
էր՝ ինչպէս մահ և սարսափելի շնչաբեկութիւ-
նից չէր կարողանում ոչ մի խօսք արտասանել:
Նա փորձեց ժպտալ, իբրև պատասխան այն
հարկաւոր հարցերի, որոնք նա կարգում էր
իմ երեսին. յետոյ շտապեց ննջարան և պառկեց
գահաւորակի վրայ, հասակով մէկ ձգւելով,
առանց հանելու ծածկոցը, գլխարկն և ձեռնոց-
ները: Նորա ձեռներն սառցի նման ցուրտ էին
և միայն անընդհատ դողից ու խորը հառա-
շանքներից հասկացւում էր, որ նա դեռ կեն-
դանի էր:

Ես այնպէս ուժեղ դանդահարեցի, որ
լարը կտրեց և հրամայեցի, ըստ կարելոյն,
չուտ կանչել տնային բժշկին և յետոյ, աթոռ-
ներին ու պատերին յինելով, հազիւ հազ դուրս

եկայ սենեակից, հիւանդին մի ճար անելու նպատակով: Ես ուզում էի մի անգամից հազար բան անել, վրայ էի բնկնում մանանեխի, կրակի, էսսենցիայի, պահանջում էի հրաւիրել բոլոր բժիշկներին, Լոնդոնի բոլոր դեղագործներին և, ամենից առաջ Վիլհամին էի փնրում. ես կարծում էի, որ այդ վայրկեանին դու և միայն դու կարող ես օգնել մեր էմմային:

Մի բանի բոլորից յետոյ ես նորից մտայ սենեակին և լսեցի ինչպէս Ջեսսին աղաղակում էր՝ «Օրիորդը վաղճանում է, միսս էմման մեռնում է»:

Ես մօտեցայ մահճակալին և տեսայ, որ էմման մեղրամոմի նման գունատուել է: Նորա արիւնագուրկ չրթունքներն արիւնաշագաթ էին եղել. նա պարկած էր բարձի վերայ, լճացած արեան մէջ, որը թափւած էր նախ մահճակալի ու գորգի վրայ: Նորա չրթունքները բաց ու խոռի էին լինում, վերջին հառաչանքներն արեան հետ խառնուում էին: Ես յարձակեցի դէպի նա, պինդ գրկեցի նորան և գոռացի «էմմա, էմմա» այնպէս բարձր, որ լնրս իմ ձայնից վախեցայ:

էմման բացեց աչքերը, փորձեց խօսել և,

բարձրացնելով ձեռքը, ցոյց տւեց գրասեղանը. յետոյ հաւարելով իւր վերջին սլոքերը, մօտեցրեց չրթունքներն իմ ականջին և պարզ ու որոշ արտասանեց քո անունը—**օ**, Վիլհամ: Դորանից յետոյ նա ընկաւ դէպի յետ և ուշքը կորցրեց:

Երկու օր ու զիշեր ես, սիրելի Վիլհամ, խելագարի նման էի. ես բաց էի անում աշերտ միայն նրա համար, որպէսզի լամ, միայն այն պատճառով, որ համոզւեմ թէ ես թշւառ եմ և միայնակ:

Մի բանի օրից յետոյ, յիշելով ձեռքի վերջին շարժումը, որով էմման ցոյց էր տւել գրասեղանը ես մօտեցայ նրան սրբազան սարսուռով և արկղը բաց արի: Այստեղ աշրիս ընկաւ քո հասցէով կնքւած նամակը:

Վիլհամ, ես այն րեղ եմ ուղարկում, ծածկելով ծրարն անվերջ համբոյրներով:

Ես նախազգում եմ, որ մեր հրեշտակն աւանդել է քեզ այդ թերթում մի սրբազան միտք, որ քո հոգու համար բախտան պիտի լինի: Ես նախազգում եմ, որ այդ թերթը քեզ քաջութիւն կտայ կեանքի համար, այժմ կտայ

յուսոյ համար և չեմ կարող բաժանել այդ վերջին գանձից. ես սաստիկ վախենում եմ, որ մի գուցէ, նա կորչի երկարատև ճանապարհորդութեան միջոցին: Թող հրեշտակը նորան իւր հովանաւորութեան տակն առնի և ամբողջութեամբ ընդ հասցնի ծովերի ու ովկիանոսների վրայով:

Վիլհեամ, ես գիտեմ, որ իմ նամակով ընդ համար մի այնպիսի սարսափելի տանջանք եմ պատրաստում, որպիսին միայն կարող է տանել մարդկային սիրտը, բայց չէ՛ որ ես ևս նայեմ լալիս եմ և տանջում և ապրում եմ միայն նրանով, որ սպասում եմ ընդ: Ես կհամարեմ օրերն ու ժամերը, քանի որ գիտեմ, դու ինձ մօտ կգաս հէնց առաջին փոստային շաբաթաւոյ, որ դուրս կգայ Պանամայից: Իսկ մինչև այն ժամանակ բոլոր հետաքրքիրներին ու բարեկամներին հեռու կապահեմ այն տանից, ուր մեր էմման էր ապրում: Ոչ որ չի պիտի դիպչի այն զբոսերին, ծաղիկներին, նորա պիանային, այն բոլորին, որ նորան էր պատկանում:

Ոչ որ չպէտք է ման գայ այն մայրիների տակ, որտեղ նա հանգչում է իւր հօր հետ: Նա ինձ յաճախ ասում էր, որ կցանկանար իւր

ժամանակին պառկել այնտեղ. այնտեղ էլ թագեցի ես նորան ընդ միշտ:

Արի, քո ծեր մօրաքոյր Աննայի հետ միասին լալու մեր թանկագին գերեզմանի վրայ:

Եկ, Վիլհեամ, շուտ եկ, ես սպասում եմ քեզ:

Յետոյ յաջորդում են ամենագեղեցիկ և ամենասուրբ արարածներից մէկի վերջին խօսքերն, այնպիսի արարածի, որպիսին միայն ծիծաղել և լացել է երբեիցէ մեր երկրի վերայ:

Էմմայի վերջին նամակի թիւն է յուլիսի 14, նորա մահւան նախընթաց օրը: |||

Էմման Վիլհեամին.

Լոնդոն, յուլիսի 14-ին 18...թ.

Վիլհեամ, ես գգում եմ, որ պիտի մեռնեմ: Ես այդ մասին չեմ ասել ոչ մօրաքրոջը, ոչ բժշկին, որովհետեւ գիտեմ՝ բոլորն անօգուտ է: Մագերայի բազր կլիման իմ վերքի վրայ թեթի ծածկոց բցեց, բայց Լոնդոնի մառախուղները նորից բայրայեցին նորան և նա աւելի սոսկալի դարձաւ, քան երբ և իցէ: Ես ոչ ժ չու-

նեմ այլ ես ապրելու և ինձ համար մեծ ցաւ է այն միայն, որ պէտք է մեռնեմ՝ առանց քեզ վերջին անգամ տեսնելու: Իւրաքանչիւր ժամ, ամեն մի րոպէ դարձնում եմ հայեացքս դէպի քո պատկերն և նայում եմ այնպիսի ցանկութեամբ, որ, կարծես, դու պէտք է դաս վերջին անգամ ինձ տեսնելու: Բայց դու չես գալիս:

Եւ յետոյ ինձ սարսափեցնում է այն միտքը, որ ես այսպէս յանկարծ պէտք է մեռնեմ: Ես զգում եմ կրծքիս մէջ բորբոքող հուրը: Ինձ թւում է, որ ան—ան, բոպէ առ րոպէ այնտեղ մի բան պիտի պայթի:

Այդ բոլորը ոչինչ, իմ Վիլհելմ, բոլոր մարդիկն էլ մեռնում են. մեռնելը գուցէ շատ հեշտ է:

Ես իմ մէջ զգում եմ մի աստուածային ցրնծութիւն, որն ինձ արթութիւն է տալիս, որն ստիպում է ինձ հպարտանալ նրանով, որ ես ապրել եմ, որ ես ծանօթացել եմ քեզ հետ, սիրում էի քեզ և որ դու ինձ սիրում էիր:

Բայց յորքան եռական հեր մենք: Իմ մահը մօտ է և ես ուրախանում եմ, ինչպէս փոքրիկ աղջիկ, այն երջանիկ միամտութեամբ, որ դու չես պատկանի այլեւ ուրիշ ոչ մի կնոջ, որ դու

միայն իմն էիր և իմն էլ կմնաս մինչև վերջը:

Դու հափազանց սիրում էիր ինձ: Ես թողնում եմ քեզ յիշողութիւնների հափազանց հարուստ գանձ, հափազանց շատ կենդանի զգացմունքներ, որպէսզի դու կարողանաս պատկանել ուրիշին: Այդ միտքն արբեցնում է ինձ ուրախութեամբ: Սիրտս այնպէս ուժգին է խփում, որ կարծես ուզում է ինձ անհնչացնել. ես ձեռներով բռնում եմ իմ անբազկ կուրծքն և խիստ ճնշում եմ նորան... Իմ, դէպի քո սէրն ունեցած հաւատն այնքան անդրբերի է, ինչպէս հաւատս առ Աստուած: ||

Հայր իմ, ես կատարեցի իմ պարտքը: Վաղը ես կայցելեմ քո գերեզմանին, կշնջամ քո ականջին, որ քո էսման պահեց իւր խօսքը, որ նա արժանի է քեզ, որ նա մեռնում է, չը թողնելով աշխարհում ուրիշ դժբաղդ արարածներ, որոնք հալւէին աստիճանաբար այնպէս, ինչպէս և նա, բայց որոնք, կարող է պատահել, պիտի անիծէին իրենց ծնողների կեանքը:

Իմ ծնւելու միջոցը քո վերայ չի ընկնում, թանկագին հայր. դու չգիտէիր, որ հիւանդ ես, երբ ինձ կեանք տւիր:

Տեսնում ես, թանկագին Վիլհելմ, ես իրա-

Լուսնը ունէի հակառակել քո սիրուն և շմասնակցելու քո յոյսերին: Մազերայի կլիման օդնեց իմ վերքին միայն ձգձգւելու, բայց չբժշկեց ինձ: Եթէ դու ամուսնանայիր ինձ հետ, մենք կունենայինք անբաղդ գաւակներ: Յաւիտենական խղճի խայթը պիտի թունաւորէր մէր սէրը, ես չի պիտի կարողանայի մտածել հօրս մասին: Դա մի դժոխք կլինէր:

Բայց դու պէտք է ապրես, թանկազին Վիլհամ: Դու պէտք է երգես այս բանի վերայ, այստեղ ներքեւում, այս ճիւղի վերայ, որին վերջին անգամ կպել է քո Էմմայի դժգոյն, լղար ձեռքը, դու պէտք է այդ մասին ինձ գրաւոր երգում տաս: Դու պէտք է երգես այն առաջին ծաղկով, որ բազեցիր ինձ համար Բատ պուրակում, երբ առանց խօսքերի խոստովանեցիր քո սէրը: Դու պէտք է երգես այն մազերի «հուսով», որը մի անգամ համբուրեցիր դու սիրուց յափշտակած: Սորա—յիշատակներն են քո Էմմայի: Երբ կհասնի քո վերջին օրը, հրամայիր թաղել դոցա բեզ հետ: Պահիր այդ բոլորը, մինչև մեր միմեանց երկընքում հանդիպելը:

Սիրելի Վիլհամ, դու ոչ չես պէտք է

ապրես, ոչ, դու պէտք է լցնես քո կեանքն արիական և ազնիւ մեծագործութիւններով:

Քո փայլուն միտքը կարող է ամեն տեղ գտնել բեզ համար գործունէութեան առաջադէպ: Դիտութեան մէջ, նոր և փտանգաւոր ճանապարհորդութիւններում, բազաբականութեան առաջադիւզում դու կարող ես և պէտք է լինես մեծ, օգտակար և զօրաւոր:

Արա՛ն այն բոլոր լաւ բաները, որ ես մեհակ, որոնք մենք միասին չակրողացանք անել: Արա՛ն և այն ժամանակ ես ինքս կզգամ, որ իզուր չապրեցի, որովհետեւ իմ յիշատակը միշտ կուղեկցի բեզ՝ քո պատերազմներում, աշխատանքներում և հոգսերում: Ես մեռնում եմ այն հպարտ պիտակցութեամբ, որ բեզ թելատրեցի բարձր և ազնիւ զգացմունքներ, որ բեզ միեցի դէպի վեհ և օգտակար գործունէութիւն:

Երբ քո միտքն առանձնատենեակի լուծեան մէջ կլիթափանցէ աշխարհի ծածկւած զաղտնիքներում և կգտնի մարդկանց համար բարձր ճշմարտութիւններ, յիշիր, որ քո Էմմայի ստեղծը բեզ մօտ է, որ նա նայում է բեզ և զարձակում:

Երբ կապիկուես ազատութեան համար,

քաղաքական ձգտումների բուցերի մէջ, երբ քո
վերայ ուղղւած կլինին ահապին բանակութեամբ,
ցնծութեամբ վառւող աշրեր, միտդ բեր, որ
քո էմմայի ուրականը հէնց այնտեղ, ամբոխի
մէջն է, որ նա հրճւած ծափահարում է քո
տրիումֆը* և ուրախութիւնից լալիս է:

Եւ եթէ դու կմտնես աղբատի խրճիթն և
կարբես տանջւողի արցունքները, կամ եթէ դու
ամբողջովին կնւիրես քեզ աղբատութեան և
թշւառութեան վշտալի հարցերի մշակմանը,
այն ժամանակ իմացիր, որ ես քեզ տեսնում
եմ, որ ես յոում եմ քեզ, որ ես լալիս եմ և
ուրախանում քեզ հետ միասին:

Եւ երբ դու կգլտես բնութեան գեղեցկու-
թիւնը, որով մենք այնքան յաճախ զարճանում
էինք, կապոյտ փայլը ջինջ երկնքի, լուսնի թախ-
ծալի լոյսն, անտառի խորհրդաւոր լուսթիւնը,
առակի ալիքների ծփանքը կամ ծովի մոլոր-
շիւնը, իմացիր, որ ես քո կողքին եմ, անտեսա-

* Тріумфъ—triumphus. յաղթույ հերոսի
հանդիսաւոր գնացք:

Պահ. քաղգ.

նեղի և լռիկ, բայց տանջւած ցանկութիւննե-
րից ու բազդից...

Նւիրիր ինձ քո լաւ գործերը, քո սուրբ
սկզբունքները, քո սուրբ ոգեւորութիւնը, քո
էմման կհոյարտանայ գորանով:

Նա սպասում է քեզ, այս, նա սպասում է,
որպէս զի սեղմի քեզ յաւիտենական գրկում
իւր սրտին:

Քո էմման բաժանւում է քեզանից և սպա-
սում է քեզ մի այլ աշխարհում:

Մնաս բարեաւ: Եղիր մեծ, եղիր օգտա-
կար և ոգի ներշնչիր տանջւողներին տանջան-
քի մէջ: Ապրիր և սիրիր ինձ, ինչպէս ես, որ
յաւիտեան պիտի սիրեմ քեզ:

Նամակի վերջում կարելի էր նշմարել հետե-
ւեայ տողերը, որ գրւած էին գոգքոշիւն ձեռքով:

«Երգւում եմ քեզ, ես օգտակար կլինեմ,
եւ կգործեմ: Երգւում եմ այս բանում քո սի-
րոյ անունով»:

Վիլեամ.

Կիւտօ, հոկտեմբերի 27.

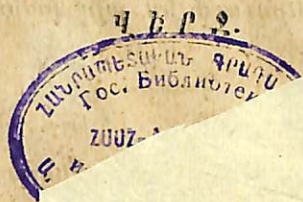
Էմմայի և Վիլեամի նամակներն ստանալուց
յետոյ դեռ երեւար ժամանակ ես սպասում էի

աւելի հեռաւոր տեղեկութիւնների իմ անբաղդ
բարեկամի մասին, բայց իզուր:

Տասը տարին արդէն անցել է և ես իրա-
ւունք ունիմ հրատարակ հանել այդ ջերմ սի-
րահարական նամակներն երկու ազնիւների այն
արարածներից, որոնց երբ և իցէ ես ճանա-
չել եմ:

Վճռելով այդ, ես նախորօք մի քանի ան-
գամ գրեցի Անգլիա—Վիլհամին և Աննա մօրտ-
քոջը. բայց իմ նամակներն անսպասելի
մնացին: Վիլհամի նշանակած ժամանակն անցել
է արդէն և դորա համար ես իրաւունք ունիմ
հրատարակել այն թերթերը, որ նա ուղարկել
էր ինձ:

Ես հաստատ համոզւած եմ, որ այդ նամակ-
ների ընթերցումը ոչ որի չի վնասի, այլ շա-
տերին կարող է նոյն իսկ օգուտ բերել:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0318348

8105

85

vⁿ-27